

Kuhmo - Rajalla

Kuhmon kulttuuriympäristöohjelma

Kari Tervo

KAINUUN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA
I | 2006

Kuhmo - Rajalla

Kuhmon kaupungin kulttuuriympäristöohjelma

Kari Tervo

Kajaani 2006

KAINUUN YMPÄRISTÖKESKUS

KAINUUN
YMPÄRISTÖKESKUS

KAINUUN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA 1 | 2006
Kainuun ympäristökeskus

Taitto: Seija Kemppainen
Kansikuva: Anttilan pihalta Nivalle, Kari Tervo
Nimisivu: Teerivaaran tyypillinen navetan akkuna, Kari Tervo
Takakannen kuva:
Jokiniemen navetta joustaa vaan ei anna periksi, Kari Tervo
Sisäsivujen kuvat: Kari Tervo
Kartat: Anu Heikkinen
Pohjakartat: © Maanmittauslaitos lupanro 7/MYY/06
Kielen tarkistus: Anniina Meriläinen

Julkaisu on saatavana myös internetistä:
www.ymparisto.fi/julkaisut

Kajaanin Kirjapaino Oy, Kajaani 2006

ISBN 952-11-2401-6 (nid.)
ISBN 952-11-2402-4 (PDF)
ISSN 1796-1955 (pain.)
ISSN 1796-1963 (verkköj.)

ALKUSANAT

Kuhmo - Rajalla

Ihmisielen kulttuurimaisema syntyy pitkän ajan kuluessa olosuhteiden mukaan. Kuhmolaiseen mielenlaatuun ovat vaikuttaneet jatkuva kamppailu puutteellisissa olosuhteissa keskellä korpea ja metsää. Sijoittuminen kulttuurien rajoille, kokemukset valtioiden rajalla kahakoineen ja sotineen, sekä eläminen osin erillään virkakoneistosta ja sen jatkuvasta valvonnasta ovat muokanneet kuhmolaisia perin juurin.

Varsinaisen kiinteän asutuksen leviämisen vasta 1600-luvulla voi huomata paikkakunnan sanastosta ja paikannimistä erityisen selkeästi vieläkin. Myös sitä edeltävä aika saamelais- ja karjalaiskulttuureineen erottuu yhä nimistössä. Varhaiset runonkeruu- ja muut mm. rakennuskannan tutkimiseksi suunnatut retket kartoittivat myös Kuhmon rajaseutujen elämänmenoa ja tätä ikivanhaa kanssakäymistä.

Elämisen jäljet ovat nykyisellään tyyppillisen kainuulaisia, mutta seassa on muutamia piirteitä ja suoranaisia esimerkkejäkin siitä rajan takaisesta elämisen mallista, joka on vaikuttanut vahvasti etenkin Jonkerissa ja Vartiuksessa. Näitä halutaan nykyään tuoda esille mahdollisuuksia avaavana rikkautena esimerkiksi Vienan yhteistyöhankkeiden muodossa.

Kuhmossa rantoja riittää.
Nurmesjärveltä syksyllä
2005.

Kuhmossa on viime vuosikymmeninä korjattu vanhempaa rakennuskantaa poikkeuksellisen paljon. Juuri rakennelmien kautta vanha elämäntyyli tulee kaikkein konkreettisimmin esille. Korjaamiseen ovat vaikuttaneet yksittäisten henkilöiden teot ja kannanotot, sekä niiden keinojen kehittäminen, joka on mahdollistanut ko. työt esim. valtion työllisyyden hoitoon suunnatuista varoista.

Kokonaisvaltaista esitystä mm. rakennusten hoitoa varten olisi tarvittu jo aikaisemmin, mutta paikkakunnan koko ja ympäristöohjelmaan vaadittava työmäärä ovat johtaneet ohjelman laatimisen pitkittymiseen.

Kuhmon kulttuuriympäristöohjelma on tehty yhteistyössä Kainuun Ympäristökeskuksen ja Kuhmon kunnan kanssa. Työtä on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen ja Kuhmon kunta. Ohjelman laatimiseen ovat osallistuneet useat eri ihmiset ja viimeisen yhteenvetotyön tekivät suunnittelija Kari Tervo, sekä arkkitehti Pertti Perttola.

Työn ohjausryhmään kuuluivat Heikki Heikkinen ja Matti Juntunen Kuhmon kaupungin edustajina, Markku Nieminen Juminkeko-säätiöstä, Hilikka Tampio Tuupalan museosta, Tauno Rantonen ja Väinö Kärnä Kuhmon kotiseutuyhdistyksestä, sekä Päivi Tervonen ja Esa Suominen Kainuun Museolta. Kainuun Ympäristökeskuksen edustajia olivat Jouko Saastamoinen, Jukka Rusanen ja Pertti Perttola. Kainuun maakunta kuntayhtymän edustaja oli Hannu Heikkinen.

Nyky-Kuhmossa korostetaan luontoa ja erittäin korkealaatuisia kulttuuritapahtumia. Kuhmolaisten talonpoikien "Sotkamon herroja" kohtaan tuntema vihamieleisyys ja viranomaisten valvonnan voimattomuus suuren pitäjän hallinnassa 1600-1900-lukujen välillä ovat muokanneet nykypäiviin saakka ihmisten mieliä. Yhä vieläkin syrjäisimpien metsäteiden varsilla voi törmätä mielipiteisiin, jotka perustuvat omavaltaisuuteen. Tuo asetelma antaa nykyiselle kulttuuripainotteiselle pitäjälle omalaatuisen piirteensä.

Ajat muuttuvat ja niin myös ympäristö. Kaikkia vanhoja rakennuksia ei voi säästää, eikä jokaista peltoaukeaa pitää pajuttomina. Ympäristön muutosten hidastaminen on tärkeää, sillä nykyään kerroksellisuus on hyve. Usein huonon ja hyvän ympäristön erottaa toisistaan vain siisteys. Tämä ohjelma tuo lääkkeitä ympäristön hoitoon osoittamalla ne pisteet ja kohdat, joissa muutoksen tulisi huomioida myös historian tuomat erityispiirteet ja painoarvo. Toivottavasti se tuo lisänsä myös arkipäiväiseen elämän menoon Kuhmossa ja antaa välineen suhtautua paikalliseen kulttuuriperintöön hellivästi.

Hoito-ohjelman käyttäminen suunnitteluvälineenä on käytännössä ohjaavaa eikä pyri määräämään yksittäisiä kiinteistöjen omistajia. Ohjelman avulla voidaan saada selviä sytykkeitä ympäristön hoitoon herättämällä asukkaat ja omistajat tuntemaan oma ympäristönsä, sekä näyttämällä, mitä yleisesti pidetään arvokkaana mm. kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Usein tunnemme omakohtaisesti vain sen tavallisen arkirutiinien tavoittaman ympäristön, joka voi sinällään olla arvoiltaan erinomaisen hieno tai erikoinen, mutta jota emme "sokaistuneena" näe.

Ympäristön hoito on luontevaa silloin kun se tapahtuu ympäristön asukkaiden huomioiman syyn vuoksi. Tässä ohjelmassa on osoitettu myös muita syitä.

SISÄLLYS

Alkusanat	3	3. Juttua.....	85
1. Kulttuuriympäristöohjelman lähtökohtia	9	4. Katerma.....	90
2. Kuhmon asutuksen historiaa	18	5. Korpisalmi.....	117
3. Maisema	45	6. Kuumu.....	169
1.1 Mitä kulttuuriympäristö tarkoittaa?	10	7. Lammasperä	174
1.2 Kuhmon kulttuuriympäristön erityispiirteitä	10	8. Lentiira.....	188
1.2.1. Kuhmo, Kalevala ja karelianismi	12	9. Lentua	195
1.3 Kulttuuriympäristön suojelu ja hoito	14	10. Niva	214
2.1 Muinaismuistojen hoito.....	19	11. Saunajärvi.....	221
2.2 Maaperä	20	12. Timoniemi (V).....	231
2.3 Esihistoria	20	13. Vartius	237
2.4 Savolaiset tulevat kruunun kepin ja porkkanan avulla	36	14. Vepsä.....	243
2.5 Rajakiistoja.....	38	15. Vieksi.....	250
2.6 Nälkävuosia ja maastamuuttoa	39	16. Viiksimo	263
2.7 1900-luvun sodat ja rakennemuutos	41	6. Korjausohjeita	265
3.1 Maiseman kerrokset	45	6.1 Vanhalla on arvonsa	265
3.2 Maisemanhoito	47	6.2 Käytännön ohjeita rakennusten hoitoon	265
4. Kuhmon rakennuskulttuuri	58	6.2.1 Perustus ja alapohja.....	265
4.1 Pihapiirit.....	58	6.2.2 Katto ja sen rakenteet.....	267
4.2 Rakennusten sijoittuminen	61	6.2.3 Runko ja välipohja.....	269
4.3 Päärakennuksen muoto	62	Yhteistyötahoja	271
4.4 Navetat ja sivurakennukset.....	64	WWW-sivuja	272
4.5 Aitat, luhdit, pajat, myllyt ym.	64	Lähteet	273
4.7 Savottakämpät ja uittorakenteet.....	66	Kuvailulehti	274
4.7 Jälleenrakennuskausi.....	66	Presentationsblad	275
4.8 Uudempi rakentaminen	67	Documentation page	276
5. Kohteet kylittäin	73		
1. Iivantiira	73		
2. Jonkeri.....	78		

Palon talon vanhat pirtit toimittavat ladon virkaa syksyllä 2005.

JOHDANTO

Kuhmon vanhan rakennuskannan inventointi alkoi kesällä 1994, kun rakennusmestari Kimmo Huotari inventoi Kuhmon kaupungin osayleiskaava-alueen vanhoja rakennuksia kaavoituksen yhteydessä. Varsinainen kulttuuriympäristöohjelman esivalmistelutyö alkoi vuonna 1995, ja sen ensimmäisenä toimenpiteenä arkkitehtiylioppilas Niina Kettunen jatkoi inventointia Kuhmon kylillä kesien 1996 ja 1997 aikana. Näitä kohteita oli kaikkiaan 132. Inventointityötä voidaan pitää varsin kattavana otoksena arvokkaimmista kuhmolaisista rakennuksista, mutta lukuisia kohteita oli vielä inventoimatta. Muutama inventoitu rakennus on myöhemmin purettu tai muuten tuhoutunut korjauskelvottomaksi.

Kesällä 1998 käynnistyi Sisäasiainministeriön ja Kuhmon kaupungin rahoittamana Kuhmon osallisuushanke nimellä ”Kadonneiden lähiöiden arvoitus”. Hankkeen projektityöntekijäksi valittiin VTM Ari Huotari, jonka johdolla innostettiin kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kuhmolaisten rakennusten ja perinnemaisemien omistajia vaalimaan kohteiden kuntoa. Erityisesti osallisuushankkeella pyrittiin luomaan perinnemaisemille ja rakennuskohteille tarinaa, joka sitoisi kuhmolaiset henkisesti mukaan säilyttämään omaa kulttuuriympäristöään.

Keväällä 2004 työtä jatkoi FM Kari Silvennoinen ja loppuun sen saattoivat allekirjoittaneet.

Apua ohjelman laatimiseen ovat antaneet monet tahot. Näistä erityisesti kiitoksella mainittakoon Kuhmon kaupungin henkilökunta. Myös Kainuun museolta ja Kainuun ympäristökeskukselta ovat useammat henkilöt olleet apuna alaansa koskevissa kysymyksissä.

Hankaranta on kuumolaisten "kosisatama" nykyäänkin.

Sylväjänniemen rautakautinen riipus kertoo yhteyksistä Venäjän suuntaan.

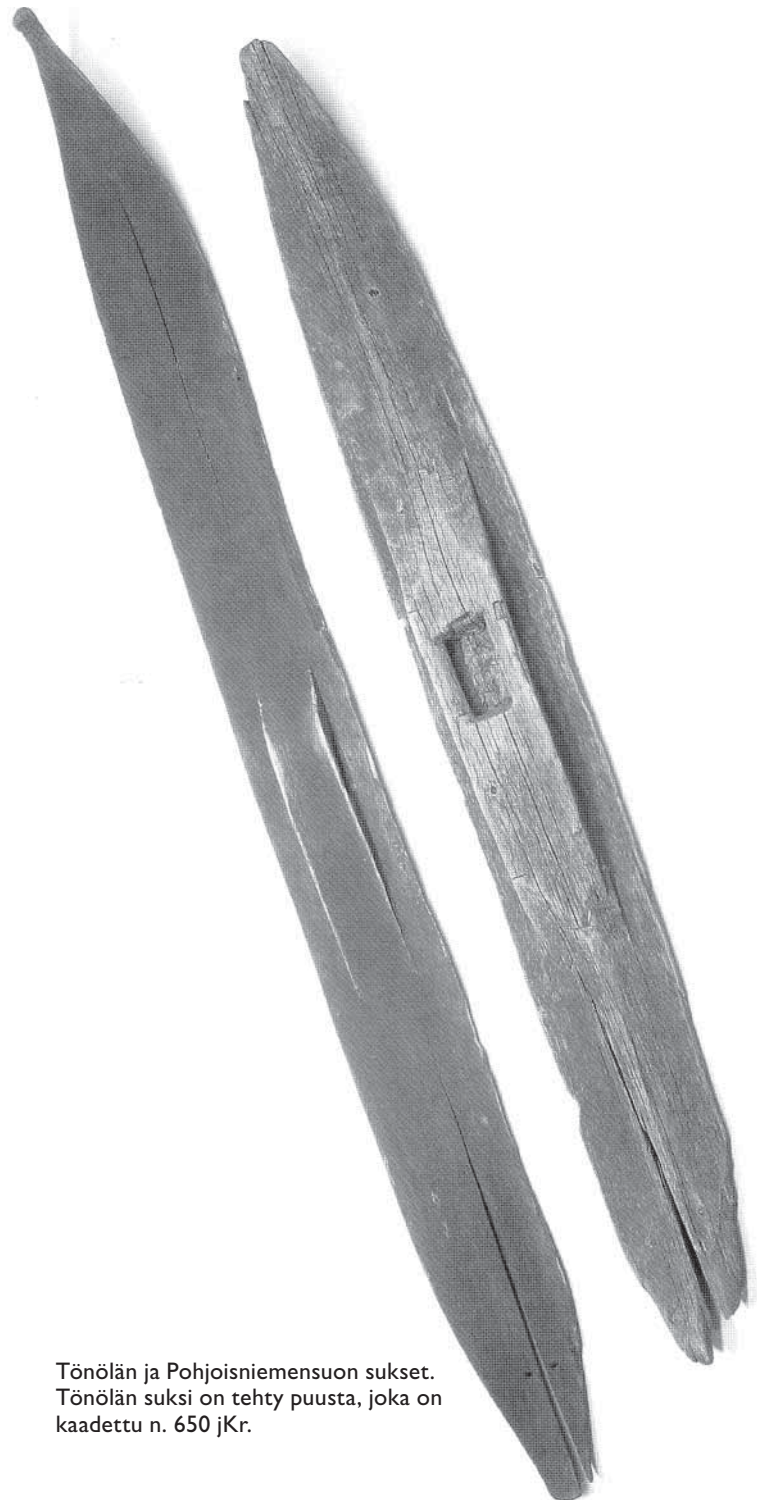
1. Kulttuuriympäristöohjelman lähtökohtia

Kulttuuriympäristö on ihmisen jättämä käden jälki ympäristössä. Konkreettisesti se viittaa rakennettuun ympäristöön, johon ovat vaikuttaneet maankäytön ja rakentamisen historia ja tavat.

Kulttuuriympäristö muodostuu turvallisuutta ja viihtyisyyttä edistävästä tekijöistä, joilla on myös esteettisiä ominaisuuksia. Rakennetussa ympäristössäkin on yleensä harmonisuutta, kauneutta ja perinnettä. Lauennut katto tai yhdellä saranalla roikkuva ovi ovat tuskin kenenkään mielestä myönteisiä seikkoja, mutta sekä ympäristö, että rakennus voivat olla vanhoja ja elämää nähneitä, mutta hoidettuina arvokkuutta henkiviä. Edellisten sukupolvien jättämät jäljet antavat vakauden ja turvallisuuden tunteen.

Kulttuuriympäristö jakautuu perinnemaisemaan ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen rakennettuun ympäristöön. Luonnonympäristöön nähden se eroaa mm. siten, että se sisältää näkyviä jälkiä eri aikakausilta. Kuhmosta ei juurikaan löydy niin alkuperäistä luontoa, että siitä ei ammattilainen löytäisi merkkejä ihmisen toiminnallaan aiheuttamista muutoksista.

Vanhimmat kulttuurijäljet ovat esihistorialliselta ajalta olevia muinaisjäännöksiä. Nämä ovat enimmäkseen maastossa näkyviä painaumuksia, kohoamia, nuotiopaikkoja ja kiviröykkiöitä. Lähes kaikki noiden aikojen puurakenteet ovat hävinneet. Kuhmossakin ensimmäiset säilyneet rakennelmat ovat historialliselta ajalta, joka täällä alkaa oikeastaan vasta 1600-luvun alusta. Samoin näkyvimmat kulttuurimaisemat, esimerkiksi kylien vanhimmat tiet, pellot ja pihapiirit ovat Kuhmossa yleensä myöhemmältä ajalta. Kaikki nämä jäljet sitovat aikaisempia sukupolvia sekä heidän tarinaansa maisemaan. Hyväksyvä suhtautuminen näihin kohteisiin kertoo myös arvostuksesta esiisiä kohtaan.

Tönölän ja Pohjoisniemensuon sukset. Tönölän sukki on tehty puusta, joka on kaadettu n. 650 jKr.

1.1

Mitä kulttuuriympäristö tarkoittaa?

Kulttuuriympäristön suojeleminen on kaiken kaikkiaan syytä nähdä yhtä tärkeänä kuin alkuperäisen luonnon suojeleminen. Jos monimuotoiseen luontoon liittyy kaikelle elämälle tärkeitä ominaisuuksia geenitasolta alkaen, on myös monimuotoinen kulttuuriympäristö tärkeä ihmisten kollektiivisen tiedon ja tietämyksen säilyttämisessä. Kulttuuriympäristö on tähän asti eläneiden sukupolvien kollektiivinen muisti - muistiin ei voi palauttaa sellaista, mistä ei enää ole omakohtaisia kokemuksia, eikä kollektiiviseen muistiimme voi palauttaa jo tuhoutuneita kulttuuriympäristön merkkejä. Eikä kulttuuriympäristökään ole tärkeä vain ihmiselle, sillä monet kasvit ja eläimet ovat sopeutuneet ja esiintyvät ensisijaisesti ihmisen muokkaamassa ympäristössä.

Ihmissilmälle kaunis maisema voi olla suhteellisenkin käsite - "kauneus on katsojan silmässä" - mutta ihmisten toiminnan tuloksena syntynyt maisema ja rakennukset koetaan hyvin hoidettuina oman kylän tai asuinalueen käyntikortiksi. On tarpeen muistaa se, että luonto valtaa ihmisen hylkäämät alueet verrattain pian.

Suomalainen ja erityisesti kuhmolainen on maailmanlaajuisesti sikäli poikkeava luomakunnan kruunun edustaja, että hän elää metsien keskellä eikä juuri pelkää metsää. Silti täälläkin metsä ja luonnonympäristö ovat saaneet usein väistyä ihmisen ja tämän toiminnan tieltä. Vaikka puunkäyttö on yhä teollisempaa, voi paikkakunnalla huomata erään muista paikkakunnista poikkeavan ns. jokamiehen rakennustavan eli hirsirakentamisen olevan vieläkin voimissaan. Tämä on mitä mainioin tae paikallisen kulttuuriympäristön erikoispiirteiden säilymiselle, ja sillä on vaikutusta ympäristöpaikkakuntiinkin.

1.2

Kuhmon kulttuuriympäristön erityispiirteitä

Kuhmo on reilun 10 000 asukkaan kaupunki Oulun läänissä Kainuun maakunnan itäosassa. Se on myös pinta-alaltaan Suomen suurin kaupunki, josta on matkaa Kainuun hallinnolliseen keskukseen Kajaaniin maanteitse 101 km sekä Ouluun 275 km. Venäjänkarjalaiseen Kuhmon ystävyyskaupunkiin Kostamukseen, rajanaapuriin on matkaa 101 km. Suomen puoleisia naapuripitäjiä ovat Lieksa, Nurmee, entinen emäseurakunta Sotkamo, Ristijärvi, Hyrynsalmi sekä Suomussalmi.

Kuhmo on historiallisena aikanaan asutettu lähinnä 1600-luvulla savolaisten uudisraivaajien toimesta, ja valtaosa nykyisistä asukkaista on heidän jälkeläisiään. "Heikkisiä on eniten helvetissäkin" ja Kuhmon asukkaista joka 12. Muita yleisiä sukunimiä ovat Huotari, Kyllönen, Piirainen ja Haverinen. Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä asutus on keskittynyt kaupungin keskustajamaan, jossa asuu nykyään noin 8 000 henkeä.

Suomalainen katselee maisemia mieluiten turvallisen metsän siimeksestä. Kanteleen peltoja kesällä 2005.

Mäntyniemen kaunis ikkunan vuorilauta on venäläisvaikutteinen. Kesällä 2005.

Kuumun Suoniemensuon hetteiköt edustavat vaikeakulkuista erämaata. Kesällä 2005.

Kuhmon vanhin asutus sijaitsi enimmäkseen järvi-
en rannoilla, mutta peltoviljelyn yleistyminen ajoi
hakemaan talonpaikkoja vähemmän hallanaroilta
paikoilta eli vaarojen rinteiltä. Silti Kuhmossa ei ole
osalle muuta Kainuuta tyypillistä vaara-asutusta
jo siitäkään syystä, ettei alueella ole järin suuria ja
laakeita vaaroja. Niinpä kylätkin voivat olla erilai-
sia: toisissa on selkeä keskus, joissakin kylissä taas
asutus on kokonaisuudessaan hajallaan. Joillakin
kylillä ei talvisodan taistelujen seurauksena ole
juuri lainkaan vanhaa rakennuskantaa. Kuhmon
rakennuskannasta tuhoutui noin kolmannes talvi-
sodassa. Toisissa osissa Kuhmoa on taas hyvinkin
laajoja vanhojen rakennuksien keskittymiä.

Elämisen eväät on haettu lähes yksinomaan
metsästä eri elinkeinoja kunakin ajanjaksona pai-
nottaen. Nykyäänkin metsät ovat kuhmolaisten
pääasiallinen elinkeinolähde. Muita eri vuosisatojen
Kuhmoa luonnehtivia ominaisuuksia ovat suuret

erämaan kaltaiset alueet, sijainti raja-alueella sekä
elinkeinojen riittämättömyys väestön paikoillaan
pitämiseksi. Kautta vuosisatojen kuhmolaisia on
lähtenyt muualle, aikaisemmin selvemmän (petut-
toman), nykyään leveämmän leivän perään. Läh-
tijöitä on ollut pohjoiseen, itään, länteen ja viime
aikoina erityisesti etelään. Juurillaan vierailijoita
on paljon, ja esimerkiksi Kuhmon kamarimusiikki-
festivaalit tuovat kaupunkiin myös paljon Kuhmoa
ennestään kokemattomia kävijöitäkin. Kuhmolai-
set itse vaikuttavat eniten siihen, minkälaiseksi vie-
railija Kuhmon kulttuuriympäristönä kokee.

Tällä vuosisadalla on Kuhmossakin rakentami-
sen tekniikka ja tehokkuus muuttunut huomatta-
vasti, eikä vanhaa ole aina arvostettu. Paljon ar-
vokasta, muun muassa keskustaajaman vanhaa
rakennuskantaa, on saanut väistyä uuden tieltä.
Toki Kuhmosta löytyy paljon sellaisiakin kohteita,
joissa silmä lepää.

Kuhmo, Kalevala ja karelianismi

Teksti: Markku Nieminen

Kuhmo on Suomen kulttuurihistorian kannalta merkittävää aluetta. Kuhmolla on ollut osansa Kalevalan syntyyn ja karelianismi sai alkunsa Kuhmossa.

Akseli Gallen-Kallela oli vuonna 1889 maalanut Pariisissa ensimmäisen version Kalevalan Aino-tarusta. Senaatti tilasi taiteilijalta siitä toisinnon valtion taidekokoelmiin. Gallen-Kallela ei itse ollut tyytyväinen Aino-työnsä ensimmäiseen versioon. Realistisena taiteilijana hän tarvitsi ”todellisuusaineiksia” ja detaljitutkimuksia työskentelyään varten. Siksi hän päätti lähteä runoalueen äärelle, Kuhmoon.

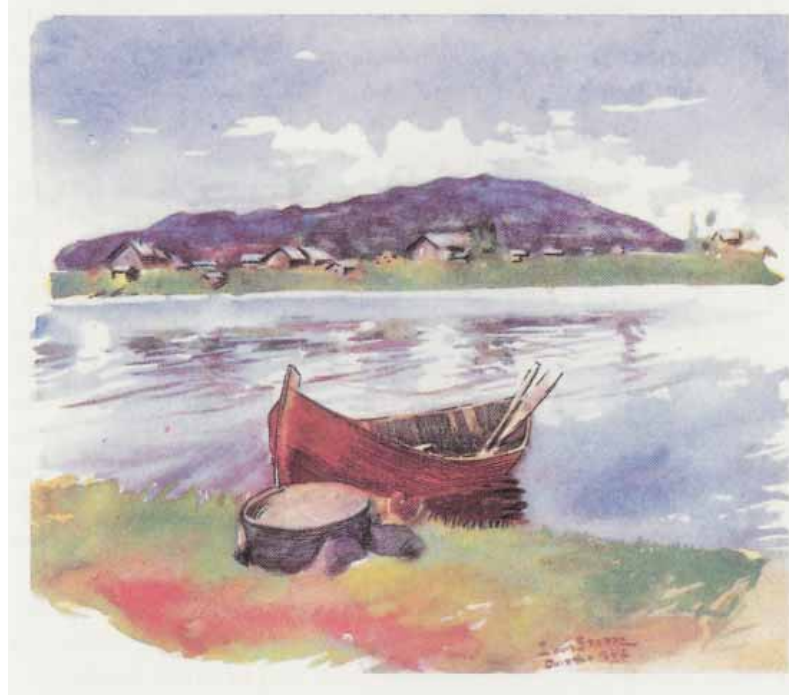
Kuhmon Rimmin kylästä Gallen-Kallela löysi vienalaisen kulttuuripiirin ja Väinämöisen mallikseen Rimmin talon isännän Elias Ahtosen, joka paremmin tunnetaan nimellä Rimmin Uljaska. Hän on suomalaisten sieluun lujasti painautunut Väinämöisen hahmo.

Loppukesästä 1890 Gallen-Kalleloidien vieraaksi Kuhmoon saapui Akselin taiteilijaystävä, ruotsalainen kreivi Louis Sparre. Yhdessä kumppanukset suunnistivat rajan yli Vienan Karjalaan kahteen otteeseen. Karelianismin katsotaan alkaneen näistä matkoista.

Gallen-Kallelalle lyhyiden Vienan retkien anti oli pitkälle ulottuva. Monet tallennetut yksityiskohdat heijastuivat vuosien kuluttuakin mestarin Kalevala-taiteessa. Erityisen voimakkaan vaikutuksen häneen teki kuhmolainen tervavene. Hän piirsi veneistä runsaasti tutkielmia ja luonnoksia sekä teetätti itselleen niiden pohjalta pienoismallin. Kuhmolaisesta veneestä katajanvitsaksin kiinnitettävien lisälaittoineen ja korkeine kokkapurjeineen tuli olennainen osa keskeisiä Kalevala-maalauksia.

Kuhmon kesänään Gallen-Kallela ei syventynyt vain Kalevala-aiheisiin, vaan maalasi niiden ohella muutamia kansallisen taidearteistomme helmiä. Kuhmon pappilan viereisestä sillasta hän teki kaksi öljyväriä. Lapinsalmessa taas syntyi kaksi versiota Iltarauhasta sekä Pettuleivän virttä laulava tyttö Lentiiralla.

Jo ennen karelianismin aikaa Kuhmolla on ollut oma roolinsa suomalaisen kulttuurin kehittämisessä. Eikä vähäisin ole osuus Kalevalan syntyvaiheisiin. Kaikkiaan neljällä runonkeruumatkallaan Lönnrot kulki Kuhmon kautta. Ensi käynnillä hänen saaliinaan oli mavon luku eli käärmeenloitsu. Sitä ei Suomesta ole mistään tallennettu niin paljon kuin Kuhmosta.

Louis Sparren maalaus Oulangansuu.

Kolmannella runonkeruumatkallaan vuonna 1832 Lönnrot kävi ensi kerran Vienan puolella. Paluumatkallaan sieltä Vartiuksen Lehtovaaran kautta hän kohtasi kuhmolaisen erämaa-asujan Huutoahon ukon, jolta hän sai mielenkiintoisen kertomuksen lähiseudulla asuneesta karjalaisesta sankarirovosta Vornasta. Tästä kertomuksesta Lönnrot muokkasi erään Suomen kirjallisuuden ensimmäisistä novelleista, joka julkaistiin J.L. Runebergin toimittamassa Helsingfors Morgonblad -lehdessä.

Seuraavalla runomatkallaan Lönnrot kulki myyttisen Kultalähteen ohi, josta Kristfried Ganander kertoo jo vuonna 1789 ilmestyneessä kirjassaan Mythologia Fennica.

Kultalähde, josta lähtevät vedet sekä Pohjanlahteen että Vienan mereen, sijaitsee aivan lähellä valtakunnan rajaa. Se noudattaa Kainuun kohdalla vedenjakajan mukaista linjausta. Rajaviiva, joka on vedetty vuoden 1595 Täyssinän rauhansopimuksen mukaisesti, on Euroopan vanhimpia maarajoja. Se on pysynyt samana yli 400 vuoden ajan.

Osan Kalevalan viimeistelytyöstäkin Lönnrot teki Kuhmossa. Loka-marraskuussa 1834 hän tuli Kuhmoon virkamatkalle, mutta poikkesi samalla Repolan puolelle katsoakseen, vieläkö löytäisi joitakuita lisäyksiä Kalevalaa varten. Käsikirjoitustyö oli tuolloin viimeistelyvaiheessa ja tapahtui osittain myös matkan aikana, sillä sen päätteeksi eli 11. päivänä marraskuuta 1834 hän on Kuhmon pappilassa päivännyt matkan aikana työstämänsä eepoksen kolmannen käsikirjoitusvihkon, joka sisälsi Kalevalan

11 viimeistä runoa ja 4018 säettä eli reilun kolmanneksen koko eepoksen sisällöstä.

Valtaosan Kalevalan runoaineuksesta Lönnrot keräsi Vienan Karjalan pienistä kylistä, mutta ei unohda mainita Kuhmoa ja Kiantaa (Suomussalmella) Vanhan Kalevalan esipuheessaan (1835), kun luettelee eepisen runon esiintymisalueita Suomen puolella. Kainuussa puhuttua suomen kieltä Lönnrot oli jo kiitellyt ensi kommentteissaan Kajaaniin muutettuaan: "Itsestensä on Kajanin Läänissä selvempi Suomen puhe, kuin tiettyäni missään muussa paikassa koko Suomen maassa."

Ei siis ollut sattumaa, että Kuhmosta tuli karelianismin kehto. Kuhmo oli lähes kaikkien suurten kareliaanien porttina Vienan Karjalaan, kuten oli vuosikymmeniä ennen ollut runonkerääjille - eikä pelkästään porttina, vaan pikemminkin tukikohtana, sillä täältä käsin tehtiin retkiä ja täältä haettiin myös opastus matkoille. Eikä sovi unohtaa sitä, että osa Kuhmoa kuuluu venäläiseen kulttuuripiiriin. Täällä on yksi Suomen kolmesta venäläiskylästä.

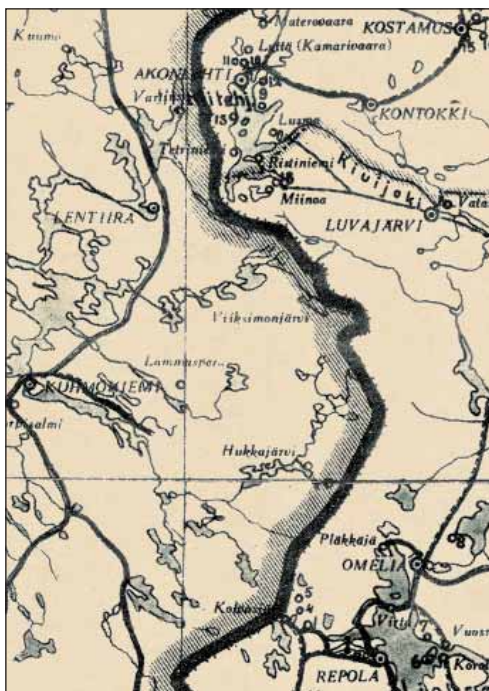
Karelianismin huippuvuonna 1894, jolloin I. K. Inha ja hänen kumppaninsa K. F. Karjalainen tekivät Vienaan lähes puoli vuotta kestäneen matkan, alueella liikkui toinenkin parivaljakko: arkkitehdit Yrjö Blomstedt ja Victor Sucksdorff, joiden matkan tuloksena syntyi kaksiosainen teos: Karjalaisia rakennuksia ja koristemuotoja. Se vaikutti suuresti kansallisromanttisen tyyliuunnon syntyyn suomalaisessa arkkitehtuurissa. He matkasivat kuhmolaisen Renne Haverisen opastamina Vienaan

Rimmin kylän kautta ja tapasivat myös Uljaskan. Arkkitehtejä kun olivat, heitä kiinnostivat Uljaskan rakennukset enemmän kuin hän itse. Matkakertomus sisältää seuraavan kuvauksen:

Juortaneelta vähän matkan päässä on ensimmäinen kreikan-uskoinen Rimmin talo, vielä sijaiten Suomen puolella, mutta vallan lähellä rajaa. Tässä tapaamme rakennustutkimuksellemme mitä merkellisimmän talon. Sillä se on ikäänkuin välittäjänä ja ylimenon siltana suomalaisen ja Venäjän-karjalaisen rakennustavan välillä. Asuinrakennus on aivan venäjänkarjalaisen mallin yksinkertaisimman tyyppin mukainen, mutta ennen on siinä ollut sisäänlämpiävä kiuvas-uuni. ... Aitta sijaitsi oikealla puolella pirtin vieressä olevaa "sintsiä". Tanhuat oli suoraan pirtin eteisen oven edessä, vähän matkan päässä siitä; "leävä" sen vasemmassa laidassa. Muita rakennuksia ei ollut olemassa. Tässäpä siis karjalaisen talomuodon primitiivinen perustyyppi, ennen rakennusten yhdistymistä!

Inha ja Karjalainen eivät kulkeneet kuuluisalle Vienan matkalleen Kuhmon kautta, mutta Inha kävi kyllä Kuhmossa matkansa aikana. Tuloksena on kaksi kuvaa: toinen kuuluisasta Miinoan rajakivestä ja toinen Kuhmosta jauhonhakumatkalta palaavista karjalaisista.

Perinteen suurkerääjä Samuli Paulaharju tallensi vuonna 1915 Kuhmossa piirtämällä paljon kansatieteellistä esineistöä ja valokuvaamalla etupäässä kulttuurimaisemia.

Ote Akateemisen Karjala-seuran Itä-Karjalan kartasta vuodelta 1941 Kuhmonniemen kohdalta.

alueelta kuusi, Hietaperästä yksi, Vieksiltä yksi ja keskustan lähetyviltä kaksi kappaletta.

Historiallisen ajan hautapaikkoja on löydetty Katermasta neljä, Lentiirasta yksi ja Vartiuksesta yksi. Kiviröykkiöitä on löydetty yksi sekä Jonkerista että Katermasta. Lapinpatoja on yksi Timoniemeltä, yksi Lentiirasta ja yksi Kalliojoelta.

Lapinhautoja on löydetty Vieksiltä kolme kappaletta (näistä yksi Vuosangasta), Vepsältä yksi, Lentuan kylältä neljä, Iivantiirasta yksi, Lentiirasta kaksi, Kuumusta yksi ja Vartiuksesta kaksi kappaletta. Pyyntikuoppia on löydetty Kalliojoelta yksi, Timoniemeltä yksi, Jyrkältä yksi, Katermasta kaksi ja Vieksiltä kolme kappaletta.

Suojelukohteita

Metsähallitus on suojellut rakennetuista kohteista Romuvaaran metsäsaunan ja Särkän kämppäkartanon.

Muinaismuistolain nojalla on suojeltu esihistoriallisia asuinpaikkoja ja muitakin kohteita erityisesti Ontojärven rannoilta, mutta myös lukuisia sotamuistomerkkejä, linnoituslaitteita, taisteluvärsuoksia ja rajamerkkejä.

Rakennussuojelulain nojalla suojeltuja kohteita Kuhmossa ei ole. Luonnonsuojelulain nojalla rauhoitetut alueet, joita Kuhmossa on paljonkin, vaikuttavat uuteen rakentamiseen mutta harvoin vanhojen rakennusten kunnostamiseen tai säilyttämiseen.

Kulttuuriympäristön hoito

Menneet sukupolvet eivät ole enää itse hoitamassa luomiaan kulttuuriympäristön merkkejä. He eivät myöskään ole antamassa meille ohjeita siitä, mitkä kohteet ja jäljet ovat tärkeämpiä suojeltavia, ja tuskinpa he esimerkiksi jotakin rakennusta pystyttäessään ensisijaisesti ajattelivatkaan luovansa tulevien kaukaisien sukupolvien kulttuuriympäristöä. Meidän itse on arvotettava heidän jättämiensä kiinteiden jälkien merkitys ja huomioitava nämä omassa toiminnassamme.

Suomen valtiolla on käytössään useita lakeja, joilla on merkitystä kulttuuriympäristön suojelun ja hoidonkin kannalta. Tällaisia lakeja ovat esimerkiksi rakennuslaki, rakennussuojelulaki, muinaismuistolaki ja luonnonsuojelulaki. Alueellisesti näiden lakien toteutumista valvovat muun muassa ympäristöministeriö, ympäristökeskukset, lääninhalitukset, maakuntamuseot ja kunnat.

Oulun läänin kulttuuriympäristöohjelmatyöryhmä asetti vuonna 1994 yhdeksi tavoitteeksi kuntiin perustettavat kulttuuriympäristön hoitoryhmät,

Ontojärven rannoilla on asuttu pitkään ja samat maisemat miellyttävät nykyihmistäkin. Syksyllä 2005.

joiden tehtävänä on laatia kuntiin omat hoito-ohjelmat. Tämän jälkeen ympäristöministeriö on ohjannut alueellisten ympäristökeskusten kautta kulttuuriympäristön hoito-ohjelmien laatimista. Alueellista neuvontaa ja ohjausta ovat vuodesta 1995 lähtien antaneet Kainuun ympäristökeskus ja Kainuun kulttuuriympäristötoimikunta.

Kuntatasolla kulttuuriympäristöön vaikutetaan kaavoituksella ja rakennusjärjestyksellä. Keskeisiä päätöksiä vallitsevien lakien ja asetusten rajoissa tehdään valtuustossa, hallituksessa ja lautakuntatasolla. Kaavoitus ei kuitenkaan vaikuta kaikkialle. Rakennuskaava-alueen ulkopuolella kulttuuriympäristön hoidon tulee perustua ensi sijassa asukkaiden omaan tietoisuuteen ympäristönsä arvosta. Tässä kulttuuriympäristöohjelmasta on oma apunsa.

Kulttuuriympäristön hoitoon voi saada tukea monelta taholta. Paikallisesti tukea voi saada omalta kaupungilta tai kunnalta. Alueellisten ympäristökeskusten kautta saa muun muassa

1990 -luvun korjausbuumi näkyy hyvin hoidettuna ympäristönä Katerman Yli-Tikkasessa. Kesällä 2005.

työllisyysperusteisena valtionapuna. Uusimpina rahoituskanavina voi hyödyntää joitakin Euroopan Unionin rahastoja.

Kuhmolaisen kulttuuriympäristön hoidon vaiheita

Iivantiiran Hiirenjärvellä on Unto Heikuran "Kuhmon Sampo" -teoksen mukaan ollut karjalaisasutuksen ajoilta oleva eräpirtti, jonka päätyyn on kirkkoherra Pfalerin muistiinpanojen mukaan ollut merkittynä vuosiluku 1444. Rakennus oli vuosisadan vaihteessa siirretty Peltosaareen ja samalla entisoity, mutta siitä oli 1970-luvun lopulla jäljellä enää romahtaneita hirsiiä. Tämän rakennuksen siirron lienee järjestänyt itse Pfaler, joten yhtenä tarkoituksena on mitä luultavimmin ollut suojella rakennusta. Valitettavasti tulos on ollut kehno, mutta yritystä olisi tällöin ollut jo noin sata vuotta!

Erityisen vilkkaasti Kuhmossa keskusteltiin kulttuuriympäristöstä 1940-luvun lopulla, kun käytiin kiistaa talvisodan pommituksissa vaurioituneen kirkon korjauksesta. Tähän väittelyyn osallistuivat muun muassa uuden kirkon rakentamista ajava silloinen Kuhmon seurakunnan kirkkoherra,

rovasti Emil Reckhard ja Helsingin päässä vanhan kirkon kunnostamista kannattava professori Heikki Klemetti. Muinaistieteellinen toimikunta oli jatkosodan aikaan antanut suostumuksensa kirkon purkamiseen, mutta tuolloin ei oltu käyty paikan päällä. Vuonna 1947 tehdyn tarkastuksen yhteydessä todettiin purkamislupaa anotun väärillä perusteilla, ja vuonna 1949 opetusministeriö velvoittikin Kuhmon seurakunnan korjaamaan vanhan kirkon.

Tuupalan museon vaiheisiin liittyy 1950-luvulta lähtien myös selkeitä pyrkimyksiä suojella rakennusryhmää, jos kohta tilan rakennusten peruskorjaukseen päästiin käsiksi vasta 1970-luvulla. Myös yksityishenkilöt alkoivat sotien jälkeen varjella tilan vanhoja rakennuksia. Rakennuksia

ympäristöministeriön rakennussuojeluavustusta kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden säilyttämiseen. Museovirastolta saa rakennusten entistämistä avustusta. Maatilahallitukselta voi saada maaseutuelinkeinolain nojalla myönnettäviä lainoja ja avustuksia korjauskustannuksiin, peruskorjauslainoja sekä asuin ympäristön parantamislainoja. Maaseutuelinkeinolain mukaisia lainoja ja avustuksia voi saada myös perinnemaisemien hoidossa tarvittavien ensimmäisen vuoden inventointien suorittamiseen. Kirkkohallitus myöntää avustuksia kirkollisten rakennusten entistämiseen. Opetusministeriön kautta saa työväen- ja seurantalojen korjaukseen rahallista apua ja Raha-automaattiyhdistyksen kautta muihinkin kohteisiin. Lisäksi voi hakea sisäministeriön avustuksia maakunnan kehittämisrahana sekä työministeriön avustuksia

Pöyhölä kesällä 2005. Aidat ja istutukset täydentävät ympäristöä ja luovat tarkan rajan omalle pihalle.

korjattiin aikaisemmin niiden käyttöään pidentämiseksi pelkästään niiden alkuperäisiä toiminnallisia tarkoituksia varten, mutta nyt rakennuksia pyrittiin suojelemaan myös niiden historiallisen ja kulttuurisen arvon takia. Rakennuksia ryhdyttiin pitämään kunnossa myös matkailullisia tarpeita varten.

Varsinainen vilkas korjausrakentamisen kausi käynnistyi 1990-luvulla, kun kuhmolaiset alkoivat hakea museoviraston ja lääninhallituksen avustuksia rakennusten entistämiseen. Perukkaprojektin kautta kohteisiin saatiin ammattitaitoisia työllis-

syysvaroin palkattuja työntekijöitä vuodesta 1990 alkaen. Tällöin materiaalikulut on pyritty kattamaan lääninhallitusten avustusten turvin. Kunnostustöissä on käytetty apuna Kainuun Museon asiantuntemusta. Esimerkiksi vuonna 1996 kunnostettiin perukkaprojektin kautta 20 aittaa, viisi pirttiä, viisi savusaunaa, yksi paja ja viisi vajaa. Tarvikkeita kului tuolloin seuraavasti: 105,5 pm päreitä, 2 020 m hirsyä, 3 733 m ruodepuuta sekä 5 290 m muuta puutavaraa.

Joidenkin kohteiden kunnostuksessa on avustanut myös Kuhmon kaupungin kulttuurilautakunta.

2. Kuhmon asutuksen historiaa

Erikoiset luonnonmaisemat ovat houkuttelleet aina ihmisiä. Autioniemessä on useita arkeologisia kohteita ja mm. rautahytin jäänteet. Taustan Jauhovaaralta löytyy seitakiviä. Kesällä 2005.

Esihistorian ihmisen elämää ja asumista voidaan tutkia arkeologian avulla, jolloin eletystä elämästä luodaan kuvaa irtolöytöjen ja kaivausten avulla. Ihmisten jälkiä asuinpaikoillaan kutsutaan kulttuurikerrokseksi. Tällainen kerros voi olla puoli metriä korkea punaisen ruskeaksi värjäytynyt maakerros, jossa on rikkoutuneita saviastioita, kvartsi-iskoksia, ruuan jätteitä ja tunkioita. Työkaluja tehtiin piistä ja koska sitä ei löydy Suomen maaperästä, löydetty piiesineet antavat mielenkiintoisia tietoja kivikauden kulttuureista ja ihmisten liikkeistä. Kvartsi korvasi usein piitä ja kun siitä oli vaikeampaa tehdä esineitä, iskoksia syntyi paljon.

Muinaisjäännöksiä ovat:

- ihmisten tekemät maa- ja kivikummut, röykkiöt, kivikehät tai latomukset
- hautapaikat, kalmistot, uhrikivet tai -kuopat, merkityt tai maalatut kalliot ja kivet
- uhrilähteet ja muut palvontapaikat, sekä muinaiset käräjäpaikat
- muinaisasumusten jäännökset
- muinaislinnat, linnamäet, vallit, kirkkojen ja luostareiden tai vastaavien rauniot
- risti, patsaat ja muut muistomerkit
- kulkuteiden, tienviittojen, siltojen ja vartiotalien jäännökset
- kiinteät luonnonesineet tarinoineen ja historiallisine muistoinen
- esihistorialliset asuinpaikat, historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänneet kuten mm. toisen maailmansodan puolustusvarustukset.

Muinaismuistojen säilymisen turvaamiseksi on laadittu muinaismuistolaki. Museovirasto valvoo niitä ja osa tehtävistä on jaettu maakuntamuseoille.

Asuinpaikkoja, hautoja, kalliomaalauksia ja pyyntikuoppia löytää maastosta harvoin. Periaatteessa muinaisjäännöksiä löytyy kaikkialta missä on ollut asumiseen kelpavaa maata. Ihmisellä on ollut tapana järjestää ja merkitä elinympäristönsä jollain tavalla kautta aikain ja siihen luonnonkivi on ollut luonnollisin. Siten erikoiset kivet, kivirykelmät ja hautaröykkiöt ovat mielenkiintoa herättäviä löytöjä.

Kivikasoja ei kannata omin päin aukoa, vaan soittaa Kainuun Museolle havainnosta.

Rannoilta löytää helposti kvartseja ja maata kaiettaessa palanutta luuta. Yllättävä usein näiden perusteella löytyy pitkään käytettyjä asuinpaikkoja. Näitä edellä lueteltuja löytöjä nimitetään irtolöydöiksi.

Kiinteä muinaisjäänne on esimerkiksi vanha ja raunioitunut asuinpaikka, jolle arvoa tuo esimer-

kiksi historialliset tapahtumat tai henkilöt. Uudemman ajan muinaisjäännöksiä ovat taas kaskirauniot, nauriskuopat ja tervahaudat.

2.1

Muinaismuistojen hoito

Muinaismuistojen hoidon kannalta niiden tunnistaminen maastossa on oleellisen tärkeää. Kaavoitus on avainasemassa muinaisjäännosten hoidossa. Kaavoittaja ottaa huomioon tiedossa olevat muinaismuistot. Arkeologisten tutkimusten ajantasaisuus helpottaa kaavoitusta, kohteiden säilymistä ja tarvittaessa myös tunnettavuutta.

Yleiskaavassa merkintä SM tarkoittaa muinaismuistolain rauhoittamaa kiinteää muinaisjäännettä ja tällaisen ”kohteen säilyminen tulee turvata kaikissa olosuhteissa”.

Asemakaavassa Museovirasto määrittelee kunkin kohteen erikseen. Jos kohde määritellään säilytettäväksi, merkintätapa on sama SM, mutta sanamuodolla ”alueen osa, jolla sijaitsee muinaismuistolailla rauhoitettu kiinteä muinaisjäänne”.

Kohteiden hoito on suunniteltava yhteistyössä Museoviraston tai maakuntamuseon kanssa. Kohteiden säilytys nähdään usein lyhytnäköisesti esteenä ympäristön esim. taloudelliselle käytölle. Säilytettävät kohteet tulee sitä vastoin nähdä ympäristöä rikastuttavana elementtinä.

Muinaisjäännöksille on jätettävä riittävän suuri suoja-alue. Parhaassa tapauksessa niistä on laadittu informaatiotaulu paikalle ja alue rajattu asiaankuuluvasti.

Maatalousmaisemaan sijoittuvissa kohteissa voi saada avustusta hoitoa varten. Metsänhoidolliset toimenpiteet suunnitellaan yleensä tilakohtaisesti. Niissä muinaismuistot huomioidaan osana maisemanhoitoa. Niiden lähiympäristössä kannattaa suosia eri-ikäistä puustoa, lahoppuitakin. Muinaismuiston välittömässä läheisyydessä oleva puusto poistetaan. Vesakon torjunta tulee suorittaa mekaanisesti. Kulutus ja risujen polttaminen on kiellettyä, samoin torjunta-aineet ja lannoitteet. Hakkuu on yleensä muinaismuistokohteelle myönteinen toimenpide, mutta se tulisi suorittaa jäsen maan aikaan ja metsurin työnä. Usein arvokas kohde sijaitsee maisemallisessa kiintopisteessä ja maisemakokonaisuuden huomioiminen olisi tärkeää.

Muinaismuistot matkailukohteena

Kuhmolaisten muinaismuistojen määrä on mahtavaa luokkaa lukumäärältään. Niistä arvokkaimmat ovat hyvin tärkeitä kohteita maakunnallisesti ja

jopa valtakunnallisesti. Kohteiden matkailullinen hyödyntäminen on asia, johon ei ole suuresti kiinnitetty huomiota. Mainioita kerroksellisia kohteita ovat mm. Katerma ja Pajakkakosken niskan seutu, joissa yhdistyvät poikkeuksellisen monet kulttuurihistorialliset piirteet.

Lisätietoa ja kirjallisuutta:

Hiidenkruas ja tulikukka 1999: Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Museovirasto. Helsinki.
 Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas 1993: Metsähallitus. Vantaa.
 Kainuun museo, arkeologi Esa Suominen.

2.2

Maaperä

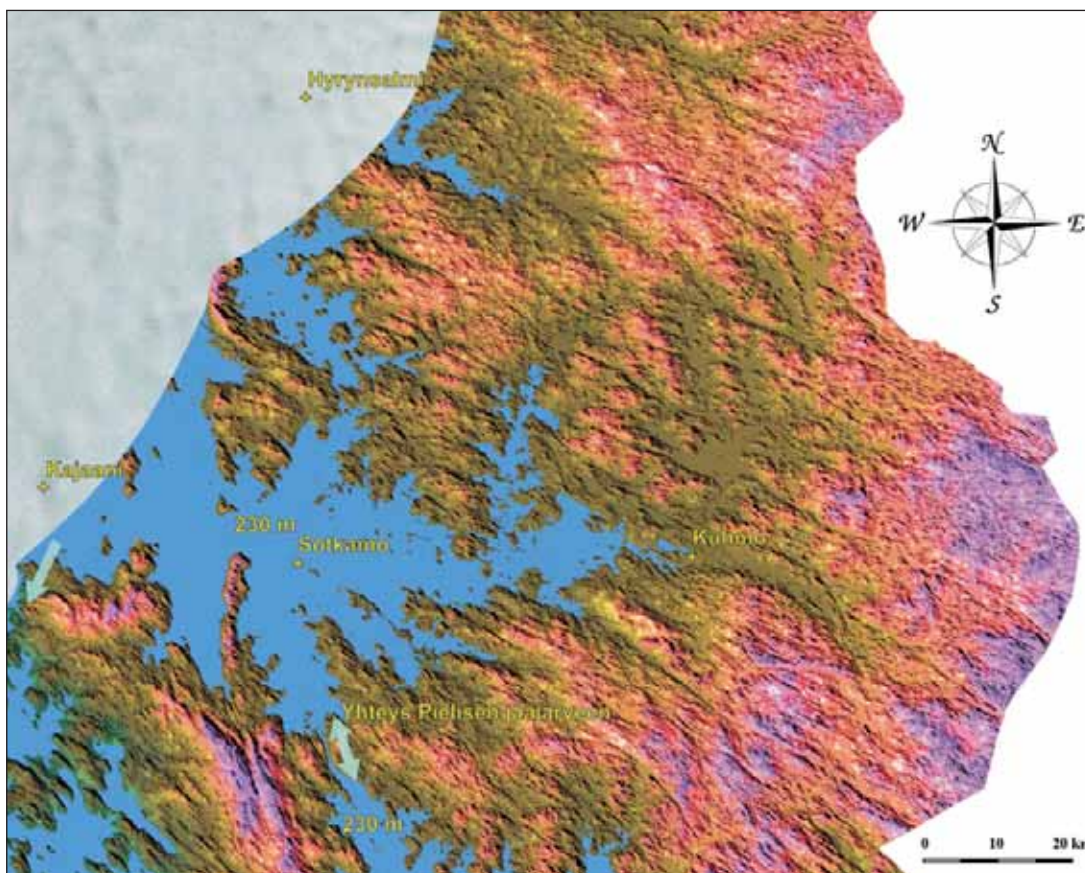
Kuhmon maaperän erikoisuus on ns. viherkivivyyöhyke, joka syntyi n. 2500 miljoonaa vuotta sitten tulivuorijonoksi. Vuorialuetta on tutkittu viime aikoina paljon ja löydetty mm. Ontojärven Juurikaniemestä tulivuoren jäänteet. Alue kiinnostaa kiviainestuotantoa mineraaliesiintymien vuoksi.

Jääkauden jälkeisen mannerjään alettua 10 000 vuotta sitten vetäytyä Kuhmon maaperä on ollut verrattain varhaisessa vaiheessa muinaisen jääjärven pinnan yläpuolella. Suurin osa itäistä Kuhmoa on vedenhuuhtelematonta eli supra-akvaattista maaperää. Länsi-Kuhmon nykyiset järvetkin ovat kuroutuneet erilleen jääjärven eri vaiheista hiljalleen ja moreenipohjaiseen maastoon on nopeasti levittäytynyt kasvillisuutta ja eläimistöä. Alue on ollut sovelias ihmisasutukselle jo noin 9 000 vuotta sitten.

2.3

Esihistoria

Kuhmon alue on arkeologisesti herättänyt mielenkiintoa parin viime vuosikymmenen aikana. Varhaisimmat tutkimukset on tehnyt Kaarlo Kokkonen 1870 -luvun lopulla. Työtä jatkoi Oskari Lönnbohm-Mustonen. Vasta vuonna 1971 käynnistyi kuitenkin tarkempi tutkiminen Anja Sarvaksen työnä. Työtä on jatkanut arkeologi Esa Suominen ja nykyään kiviainestuotantoa asuinkohteita Kuhmossa tiedetään olevan reilusti yli 300. Etenkin Katerman/

Kuvassa on ns. Sotkamon jääjärven tila n. 10750 vuotta sitten. Keskimääräinen maannousema Jääkauden jälkeen on ollut Kuhmossa 200 metriä.
 Kuva teoksesta Kivi-Konstan Kainuu 2005, Geologian tutkimuskeskus.

Katerman Anttilan läheisyydessä on arkeologille virikkeellinen ympäristö. Syksyllä 2004.

Ontojärven alueelta ja Sylväjänniemen ympäristöstä on paljon kivistä löytöjä. Karankaniemen ristinuija, Honkisaaren vasarakirves, muut nuolet ja hakut kertovat laajasta elämisen kaaresta alueella.

Kivikautisten asukkaiden maisemaa on ehditty monin paikoin muokata perusteellisesti, mutta joissakin Ontojärven niemissä ja saarissa veden pinnan ollessa oikealla korkeudella sekä muutamien muiden vesistöjen varsilla voi vielä saada käsityksen muinaismaisemasta. Varhaisimmat löydöt eli ruukunsirpaleet Sylväjänniemellä ovat ajalta 3500 – 2000 eKr.

Rautakaudelta on löydetty erilaisia koristeellisia solkia, ketjünkannattimia ja kirveitä. Näistä osa liittyy selkeästi itäisiin ja osa läntisiin kulttuureihin eli vuorokäymistä on ollut. Tönölästä löytynyt suksi on ns. botnista tyyppiä ja iänmäärityksen kautta on saatu tietää suksipuun kaatoajankohdaksi 640-765 jKr.

Kivikauden jälkeen Kainuussa on liikkunut viikinkejä, lappalaisia, karjalaisia sekä suomalaisia, mutta dokumentteja heistä on vähän, eivätkä ne paljasta heidän tarkempia sukulaisuussuhteitaan nykyisiin kuhmolaisiin. Lappalaisten jäljiltä Kuh-

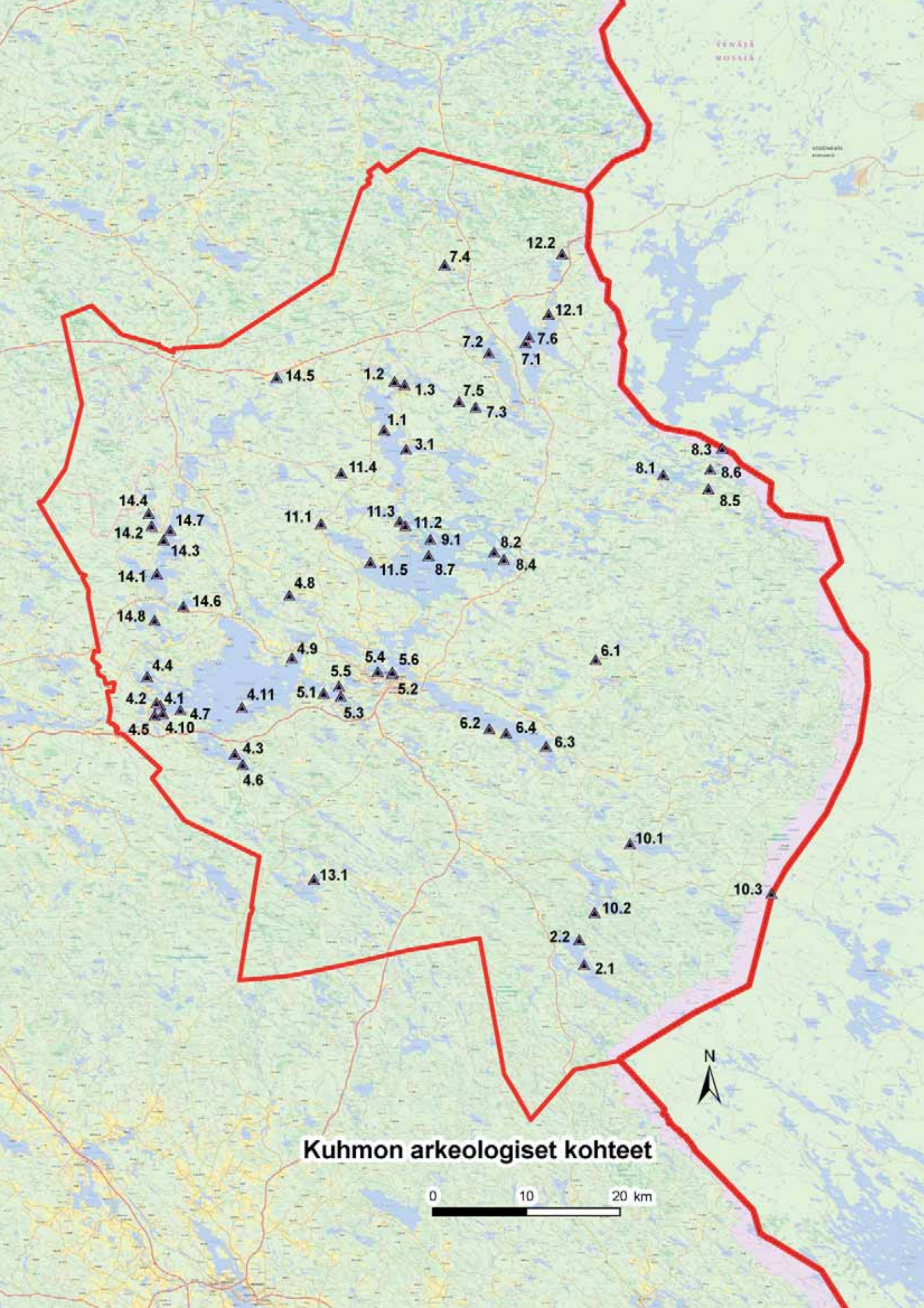
moon on jäänyt paljon paikannimiä ja kulttuuriympäristöönkin mm. lapinhautoja ja pyydyskuoppia. Myös karjalaisperäisiä paikannimiä on paljon.

Asutus ei ehkä ollut kiinteää esihistoriallisena aikana myöhempiä karjalaisia lukuun ottamatta. Tiettyä alueella oltiin paikallaan vain tietty vuodenaika - esimerkiksi hyvällä kala-apajalla tai eräsijalla - ennen siirtymistä uudelle alueelle.

Kainuu oli uudemman historian tutkimuksen mukaan 1300-luvulla Ruotsin ja Novgorodin rajasopimuksen kautta määritelty karjalaisten ja suomalaisten yhteiseksi nautinta-alueeksi ja kummatkin saivat verottaa alueen lappalaisväestöä. Puisia kiinteitä rakenteita Kuhmon alueella saattoi olla jo useammassa paikassa etenkin karjalaisilla, mistä on jo edellä mainittu, mutta nykypäivään asti näitä ei ole säilynyt. Vanhat asuinsijoja kuvaavat nimitykset Lentiera ja Iivantiera ovat tältä ajalta. Asuttiin kodissa ja hirsikammioissa.

Tällöin luotiin pohja kiinteille asuinpaikoille ja nykykylille. Jo kivikaudelta lähtien on asutettu samoja paikkoja mihin suurin määrä taloja nykyäänkin sijoittuu: Katerma-Nurmesjärvi, Hietaperä, Konappi-Kellojärvi, Niemenkylä, Salmi-Pajakka-Haatajankylä, Lammasperä, Saunajärvi, Kalliojoenvarsi, Timoniemi, Hiirenkylä, Lentiira-Änätti.

Kuhmon arkeologiset kohteet

0 10 20 km

- 1.1, 1.2, 1.3
- 2.1, 2.2
- 3.1
- 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7, 4.8, 4.9, 4.10, 4.11
- 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6
- 6.1, 6.2, 6.3, 6.4
- 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, 7.5, 7.6
- 8.1, 8.2, 8.3, 8.4, 8.5, 8.6
- 9.1
- 10.1, 10.2, 10.3
- 11.1, 11.2, 11.3, 11.4, 11.5
- 12.1, 12.2
- 13.1
- 14.1, 14.2, 14.3, 14.4, 14.5, 14.6, 14.7, 14.8

Arkeologiset kohteet

(P) paikallisesti arvokas
(M) maakunnallisesti arvokas
(V) valtakunnallisesti arvokas

1. livantiira

1.1 Kovaniemi (P)

Kovaniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Livantiiran Louhiniemessä, sen läntisimmässä kärjessä, Hiekkalansalmen itärannalla. Hiekkainen niemeke muodostaa poikkeuksen muuten melko kivisessä niemessä; niemen kärki jatkuu dyynimäisesti noin 20 m salmeen päin. Asuinpaikkalöydöt ovat hiekkarannalta, osa rantahiekasta ja osa vesijätöltä

1.2 Malilanniemen (P)

”Lapinhautoiksi” nimetyt kuopat sijaitsevat Malilanniemessä olevan Juoksuvaaran etelärinteessä, Kotirannan talosta noin 150 m pohjoisluoteeseen. Paikalla on viisi halkaisijaltaan n. 4m leveää ja pyöreää kuoppaa. Tielaitoksen parakkikylän rakentaminen on tuhonnut osan kuopista. Kohteesta noin 300 m kaakkoon on kivikautinen asuinpaikka Varjo.

1.3 Peltosaari SE (P)

Asuinpaikka sijaitsee Malilanniemen edustalla Kotijärven ja Hirsijärven välissä olevassa Peltosaaren etelärannan itäosassa. Peltosaari on noin 0,5 x 0,1 km kokoinen länsi-itä -suuntainen saari, jonka etelärannan länsiosassa on kaksi kapeaa niemeä. Etelärannan itäosassa oli rantavedessä kvartsi-iskoksia ja palanutta kiveä noin 50 m matkalla lähtien 150 m päästä itäkärjestä. Noin 100 m päässä itäkärjestä törmän päällä on 3 m läpimittainen painanne.

2. Jonkeri

2.1 Kalmosaaret ja Kirkkoniemi(M)

Jonkerijärven saarissa on myös kaksi Kalmosaarta, toinen Pyykönniemen länsipuolella, toinen itäpuolella. Saariin ja myös niemiin hautaaminen on Kainuussa ollut varsin tavallista. Osaksi kyse oli väliaikaisista haudoista. Jonkerijärven Kalmosaariin liittyy perimätieto, jonka mukaan toinen saarista on ollut karjalaisten papin, toinen tavallisen väen hautapaikka. Itäisessä on hautoihin viittaavia kuoppia ja painanteita ja sieltä kerrotaan löytyneen myös luita.

Kuhmon kaakkoisosassa, aivan Pohjois-Karjalan rajalla, Jonkerijärven Pyykönniemen **Kirkko-**

niemessä on kolmisen kymmentä kivistä kiviröykkiötä. Perimätieto kertoo, että alueella on sijainnut karjalainen kylä ja Kirkkoniemessä on ollut heidän kirkkonsa eli tsasounansa. Suurin kiviraunio on ollut pappilan uuni ja rakennuksen raunioita on kuulemma ollut näkyvissä pari hirsikertaa vielä 1900-luvun alussa. Pyykönniemen entinen nimikin on ollut Kyläniemi ja sen eteläosa Venäjänniemi. Niemen eteläosan nimi selittynee sillä, että se kuului aiemmin Venäjään. Suomeen se liitettiin hallitsijan päätöksellä vasta vuonna 1839, kun Jonkerin kohdalla rajassa ollut mutka oikaistiin.

21 tai 22 matalaa, pelkistä kivistä tehtyä, läpimitaltaan alle kaksi metristä kiviröykkiötä sijaitsevat pääosin 70 x 25 metrin suuruisella alueella. Niiden länsipuolella, noin 20 x 20 metrin alalla oli viisi tai kuusi suurempaa, kolmesta neljään metriin läpimittaista ja puolen metrin korkuista, maansekasta kivirauniota. Niistä 0,2 km länsiluoteeseen on vielä kaksi samanlaista kumpareta. Kaksi suurempaan ryhmään kuulunutta tutkittiin. Ne osoittautuivat uunien jäännöksiksi. Kahdesta uunin jäännöksestä otetut näytteet ajoittuivat pääosin 1300 -luvulta 1500 -luvulle.

2.2 Jonkerin kivi (M)

Jonkerin kivi sijaitsee Kuhmon eteläosassa, Jonkerinjärven pohjoisrannan edustalla. Melkein 2,5 metriä korkea kivi erottuu varsin hyvin ympäristöstään. Kivi on joskus liitetty Täyssinän vuoden 1595 rauhan rajaan, mutta varmoja todisteita siitä ei ole. Ilmeisesti Jonkerin kivi tuli valtakunnanrajan merkiksi vasta vuoden 1617 Stolbovan rauhan rajaa maastoon merkittäessä. Sen jälkeen raja säilyi tällä kohdalla muuttumattomana yli 200 vuotta, kunnes Jonkerin alue liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan keisarin vuonna 1839 tekemällä päätöksellä. Silloin raja siirtyi noin 13 kilometrin päähän Jonkerin kivistä.

Jonkerin kivi. Kesällä 2005.

Stolbovan rauhaan liittyvät kivessä oleva Ruotsin kruunu ja osittain tuhoutunut venäläinen risti. Edellä mainittujen merkintöjen lisäksi kivessä on nykyään näkyvissä vain myöhäisiltä vaikuttavat nimikirjaimet MK sekä epäselvä E ja mahdollisesti N. Vuoden 1745 ja 1767 tarkastuksissa kivessä kerrotaan havaitun vuosiluvut 1684 sekä 1486, joitain kirjaimia ja kruunu. Vuonna 1948 Kainuun Sanomissa kerrottiin kivessä havaitun vuosiluku 1624 sekä numerot 1 ja 4.

Kivi on yleisesti tunnettu, Samuli Paulaharju julkaisi kivistä valokuvan teoksessaan 'Kainuun mailta' vuonna 1922. Vuoden 1767 kuvauksessa kiven kerrotaan olleen terävän niemen kärkenä, nykyään se on selvästi erillään mantereesta.

3. Juttua

3.1 Keräsensaari E (P)

Keräsen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Iivantiiran ja Juttuanjärven yhdistävän salmen Iivantiiran puoleisessa länsisuussa, Saarensalmen eteläpuolella olevan Keräsensaaren itäpäässä. Saari on matala, suureksi osaksi suoperäinen ja kivikkoinen. Tästä itäosasta on saatu kivikautista asuinpaikkaa merkitseviä löytöjä.

4. Katerma

Kylän alueella on erittäin suuri määrä arkeologisia löytöjä. Asiaan on vaikuttanut Ontojärven säännöstely ja siten välillä esillä oleva rantamaan suuri määrä. Valtakunnallisesti merkittävä kohde on Pajasaari, maakunnallisesti merkittäviksi on valittu Autioniemi E, Kylmä, Järvelä, Ylä- ja Ala-Honkisen kohteet ja Vasikkaniemi SW.

4.1 Anttila (P)

Anttilan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Katerman voimalaitoksesta noin 2,6 km koilliseen, Ontojärven länsipäässä olevan Anttilanniemen itäpäähän etelärannalla. Asuinpaikkalöytöjä on tullut esille Anttilan talon ja rannan väliseltä, loivasti rantaan laskevalta pellolta sekä rannasta noin 700 m:n pituiselta matkalta.

Anttilanniemi 1:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärveen pistävässä Anttilanniemessä. Niemen keskellä olevasta hiekkakuopasta on löytynyt pallonuija ja kuopan reunassa on havaittu tulisijan jäännös. Lisäksi paikalta on kvartsi-iskos ja hiiltä Paikka on kuivaa hiekkakangasta.

4.2 Nauvunsalmi (P)

Nauvunsalmen esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven Nauvunsalmen pohjoisrannalla, Heinälähdentien sillan ja Paskoniemen välissä. Paikalla on matala, veden syömä ranta, jossa on hienoa hiekkaa, eräin kohdin miltei savea. Rannalla on jonkin verran kiviä, varsinkin sillan ja Paskoniemen puolivälin paikkeilla. Asuinpaikkalöytöjä sekä palaneita kiviä ja nuotiokiveyksiä on löytynyt rannalta, runsaan 300 m matkalta. Koekuoppien perusteella kyseessä on noin 30 m leveä ja 200 m pitkä kivi- ja varhaismetallikautinen asuinpaikka-alue.

4.3 Autioniemi (M)

Autioniemen historiallisen ajan raudanvalmistuspaikka sijaitsee Ontojärven eteläpuolisen Nurmesjärven koillisrannalla Autioniemessä. Autioniemen itäosassa, loivasti rantaan viettävässä rinteessä, äestetyllä hakkuuaukealla, noin 300 m niemen eteläkärjestä ja 40 m rannasta on kaksi kuoppaa luode-kaakko-suunnassa 4 m etäisyydellä toisistaan. Toinen kuopista on pyöreähkö (läpimitta 0,4 m, syvyys 0,6 m) ja toinen soikeahko (6 x 4,9 m, syvyys 1,1 m). Soikeassa kuopassa on 1,5 m leveä ja 9,5 m korkea reunapalte. Pyöreähkön kuopan lounaispuolelta turpeen alta on löytynyt rautamalmia. Soikean kuopan kaakkoispuolella noin 3 m päässä on noin puoli metriä korkea kumpare (halk. 4 m), jossa on palanutta kiveä, savea ja kuonaa. Soikeasta kuopasta noin 2 m koilliseen on toinen, epämääräinen, kumpare (halk. 6 m), josta turpeen alta on löytynyt palanutta kiveä ja kuonaa. Lisäksi rannasta on löytynyt kaksi kuonan palasta. Hakkuuaukean etelälaidassa, noin 30 m päässä metsänreunasta, on 4 m halkaisijaltaan oleva syvä ja jyrkkäreunainen kuoppa, jota ympäröi reunapalte. Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Autioniemessä on lisäksi kolme kivikautista asuinpaikkaa, Autioniemi W, Autioniemi SW ja Autioniemi SE.

4.4 Kylmä (M)

Kylmän pyyntikuoppaketju ja kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven länsipäässä noin 1 km Katerman koulusta luoteeseen ja koululle menevän tien molemmin puolin. Metsätiestä 23 m länteen ja koululle vievältä tieltä 15 m pohjoiseen alkaa pyyntikuoppa-alue, jossa on 9 kuoppaa. Metsätieltä on lisäksi löytynyt kvartsia. Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Katerman Niskan seutu on arkeologinen "kultakaivos". Pajasaaren edustaa 2005.

4.5 Pajasaari (V)

Pajasaaren esihistoriallinen asuinpaikka ja historiallisen ajan pajan pohja sijaitsevat Ontojärven länsiosassa lähellä Ontojoen niskaa. Pajasaari on noin 700 m pitkä ja noin 250 m leveä metsäinen saari, jonka pohjoisosa on kapeaa harjumuodostelmaa. Saaren koilliskulmaa lukuun ottamatta esihistoriallisia löytöjä on tullut esille kaikilta muilta osin saaren rantoja. Saaren koillispuolella olevien nykyisin pieninä saarina olevilta kohdilta on tullut esille myös löytöjä - ennen vesien säännöstelyn alkamista ne ovat olleet osa Pajasaarta. Kohde on valtakunnallisesti merkittävä.

4.6 Nurminiemi (P)

Nurminiemi NW:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläpuolella olevan Nurmesjärvellä. Kohde sijaitsee niemen keskivaiheilla, hiekkaisemman rannan kohdalla, josta on löytynyt kvartsi-iskoksia, pari liesikiveystä ja palaneita kiviä. Asuinpaikan pituus on noin 200 m. Nurminiemen eteläpuolella, pienessä saarella, on asuinpaikka Nurminiemi S ja sen eteläpuolisella luodolla asuinpaikka Nurminiemen luoto.

Nurminiemi S:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläpuolella olevan Nurmesjärven Nurminiemessä. Saaren etelärannalta on löytynyt liesikiveyksen jäännöksiä, palanutta kiveä, sekä kvartsia, piitä ja palanutta luuta.

Nurminiemi W:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Nurmesjärven rannalla olevan Nurminiemen länsirannalla, Apajan talosta länteen olevan lahden kohdalla. Paikalta on löytynyt kampakeramiikkaa, asbestisekoitteista keramiikkaa ja palanutta luuta.

Nurminiemen luodon kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven Nurmesjärven Nurminiemen ja Ahokaisenniemen välissä. Nurminiemen luoto on vedenpinnan säännöstelyn pahoin tuhoama pikku luoto, jonka läpimitta on muutama kymmenen metriä. Luodon länsiranta on kivikkoa, idässä on hiekkarantaa, jonka kohdalta noin 10 x 30 m alueelta on löytynyt melkoisesti kvartsia ja palanutta luuta sekä muutama saviastianpala ja palanutta kiveä.

4.7 Järvelä, Kapustaniemi ja Tuhkaniemi(M)

Oraviniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Katerman voimalaitoksesta noin 3,6 km itäkoilliseen, Ontojärven länsipään etelärannalla. Asuinpaikkalöytöjä on tullut esille Oraviniemen talon pellosta ja niemen rannoilta. Koillisranta on nykyään korkean veden aikana saarena.

Järvelän esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläosassa, pohjoiseen avautuvalla rannalla, Katerman voimalaitoksesta 4,2 km itäkoilliseen, Järvelän talon kohdalla. Kivikautinen asuinpaikka-alue on rantatörmän päällä, jota vedenpinnan säännöstely kuluttaa nopeasti. Asuinpaikalta on löytöinä mm. kivitallta, keramiikkaa, piitä ja kvartsia. Varhaismetallikautinen asuinpaikka-alue on noin 40 m päässä kivikautiselta asuinpaikka-alueelta. Asuinpaikan itäpuolella alkaa toinen asuinpaikka Tuhkaniemi.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Tuhkaniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven etelärannan länsiosassa, Katerman voimalaitoksesta 5,2 km itäkoilliseen, Järvelän talosta 1 km itään. Kohde rajoittuu lännessä Järvelän

asuinpaikkaan ja kaakossa Kapustaniemen asuinpaikkaan. Järvelän, Tuhkaniemen ja Kapustaniemen asuinpaikat muodostavat melko yhtenäisen alueen, jolla pituutta rantaa myötäillen on yhteensä 3 km. Asuinpaikkalöydöt on poimittu pääasiassa kosteikon kohdalta rannasta sekä Tuhkaniemen kärjen itärannalta; täällä on havaittu myös palaneita kiviä sekä tulisijoja.

Kapustaniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven länsiosan etelärannalla. Kapustaniemi on pieni, tylppä niemi Vihtaniemen ja sen luoteispuolella 1,1 km päässä olevan Tuhkaniemen välissä. Rantakivikon joukossa on havaittu pesäkkeittäin kvartseja. Kapustaniemen kärjessä oli rautamalmikasa.

4.8 Peurajoki (P)

Peurajoen pyyntikuoppaketju sijaitsee Kortejärven Syvänperän ja Peurajärven välissä. Järvi yhdistää Peurajoki, jonka ympäristö on laajalta alueelta suota. Peurajokea reunustavan suon koillisreunasta nousevalla kangasmaalla on kuoppajäänteitä noin 0,5 x 0,1 km alalla. Kuopista ainakin osa on pyyntikuoppia. Alueella on lisäksi tervahautaa.

4.9 Siikalahti (P)

Härkösärkän kivikautinen asuinpaikka ja historiallisen ajan hautapaikka sijaitsevat Ontojärven itäosassa olevan Siikalahden luoteisrannalla ja Honkisen saaren luoteispuolella. Härkösärkkä on kapea ja korkea hiekkaharjanne lahden rannan ja suon välissä. Muinaisjäännöskohde sijaitsee särkän pohjoispään rannassa, josta kivikautiset asuinpaikkalöydöt on poimittu. Vedenpinnan säännöstely on syönyt jossain kohdin hiekkatörmää. Koillispään lähellä, törmän juurella pienellä alalla on jonkin verran kiviä, joiden päältä ihmisen luut löytyivät. Harjun päällä on epämääräisiä painanteita (hautoja?).

Härkösärkkä SW:n esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Honkisen saaren luoteispuolella. Paikalta on löytynyt mm. kvartsi-iskoksia ja palaneita kiviä.

Peltolan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Härkösärkän lounaispuolella olevalla hiekkarannassa. Maaperä on kivetöntä hiekkaa ja pahoin vedenpinnan säännöstelyn kuluttama. Asuinpaikan lounaispäästä on kvartsi-iskoksia, palanutta kiveä sekä kaksi iältään epävarmaa rautaesinettä. Asuinpaikan keskivaiheilla rantatörmässä on pieni tervahauta, jonka kohdalta rantahiekasta on löytynyt kvartseja ja palaneita kiviä; sortuneen rantatörmän leikkauksessa on havaittu punertavaa hiekkaa ja palanutta luuta. Suurin osa törmästä on kulunut. Myös asuinpaikan koillispäästä on löytynyt palaneita kiviä ja kvartseja. Asuinpaikkalöytöjen

ja muiden havaintojen perusteella kohde on noin 200 m pitkä.

Oksalan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Siikalahden luoteisrannalla, Merjan talosta 1,5 km koilliseen. Maaperä on kivetöntä, hienoa hiekkaa, joten rannat ovat alttiita vedenpinnan säännöstelyn aiheuttamalle kulutukselle. Kauempana rannasta maa kohoaa kuivaksi mäntykankaaksi, ja siellä on myös tervahaudan pohja. Rantahiekasta, suunnilleen tervahaudan kohdalta, on löytynyt kaksi kivettyä tulisijaa sekä muutamia kvartsi-iskoksia. Heikurin mökistä noin 0,1 km länteen on löytynyt kiviesineen katkelma.

Kotaniemen esihistoriallinen asuinpaikka ja raudanvalmistuspaikka sijaitsevat Siikalahden pohjukkaan laskevan Simunanpuron suun länsipuolella. Rannassa on kaksi pientä lahdelmaa, joista läntisemmän rannalta on kvartsi-iskoksia sekä palaneita kiviä. Niemen kärjessä olevasta melko kivettömästä kohdasta on löytynyt rautakuonaa sekä kvartsi-iskoksia, palanutta luuta ja saviastianpala.

Honkisen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven itäosassa olevassa Siikalahdessa, Honkisen saarella. Nykyään Honkinen on 70 x 120 m kokoinen, mutta alunpitäen se on ollut suurempi. Vedenpinnan säännöstelyn seurauksena jäljelle on jäänyt korkeahko osa saaresta, jossa kasvaa mäntyä ja koivua. Saaren rannat ovat kivikkoja, mutta etenkin pohjoisrannalla on hiekkakin ja etelärannalla savea. Asuinpaikkalöydöt ovat saaren etelä- ja pohjoisrannasta.

Siikaniemi W:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Siikaniemen länsikärjessä. Siikaniemi on noin 200 x 1000 m kokoinen, poikittain Siikalahden suulla oleva saari. Vedenpinnan säännöstely on tuhonnut saarta ja nimestä päätellen se on alunpitäen ollut itäpäästään kiinni mantereessa. Siikaniemen länsipäästä, sekä eteläisestä, että pohjoisesta rannasta on löytynyt kvartseja.

Siikaniemi S:n kivikautinen asuin- ja raudanvalmistuspaikka sijaitsevat Ontojärven itäosassa olevan Siikalahden suussa, Siikaniemen etelärannan keskivaiheilla. Noin 600 m saaren länsikärjestä on etelärannalta löytynyt kvartsi-iskoksia ja rautakuonaa.

4.10 Vasikkaniemi (M)

Vasikkaniemi E:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Katerman Vasikkaniemen talosta noin 200 m koilliseen. Alue on hiekkapohjaista mäntykangasta. Asuinpaikkalöydöt on poimittu metsäaurausvaioista; poikkeuksellisesti löydöt ovat korkeammalla kuin alueen muilla asuinpaikoilla (Vasikkaniemi N, SW, W). Löytöjä on kerätty laajalta alueelta pohjoiseen ja länteen loivasti viettävillä rinteillä.

Vasikkaniemi N:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Anttilansalmen etelärannalla, Vasikkaniemen talosta pohjoiskoilliseen. Länsiosassa on matalaa rantaheinikkoa kasvavaa vesijättömaata, josta kvartsilöydöt ovat peräisin; paikalta on löytynyt myös palaneita kiviä. Idässä on noin 30 x 100 m suuruinen, nykyisestä mantereesta noin 100 m levyisen vesijätön erottama, pientä koivua ja mäntyä kasvava saari, joka on säännöstelyn tuhoamaa alkuperäistä rantaa; täälläkin on havaittu palaneita kiviä.

Vasikkaniemi SW:n esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Karjalanlahden koillisrannalla. Löytöinä paikalta on mm. asbestikeramiikkaa, kiviesineitä, piitä, kvartssia ja kuonaa. Löydöt ovat rantatörmän päältä, Vasikkaniemen talon pellosta sekä rantahiekalta ja vesijättömaalta noin 0,7 km matkalla. Kai-vausten perusteella paikalla on erotettavissa useita eri asuinpaikkakohtia. Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Vasikkaniemi W:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Karjalanlahden suulla olevassa pienessä saarella (noin 20 x 90 m), joka aiemmin on ollut Vasikkaniemen länsikärkeä. Säännöstely tuhoaa vähitellen saaren. Maaperä on hienoa hiekkaa, kasvillisuus pientä mäntyä. Löytöinä paikalta on hioin ja kvartssia.

Vasikkaniemi Eko-Kalan kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Karjalanlahden koillisrannalla olevan kalankasvatustaloksen kohdalla, Katerman voimalaitoksesta 2,1 km itäkoilliseen. Maaperä on hienoa hiekkaa, ranta on matala ja kivikkoinen. Kasvillisuus on mäntymetsää. Paikalta on löytynyt kvartssia, jota ei ole otettu talteen.

Karjalanlahden kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Karjalanlahden koillisrannalla Karjalanlahden taloa vastapäätä. Maaperä on kivetöntä hiekkaa. Ranta on veden syömä ja matala. Löytöinä paikalta on kivialtta, kvartssia ja palanutta luuta, jotka ovat rantahiekalta noin 100 m matkalta. Kohteesta noin 300 m luoteeseen on asuinpaikka.

Tarhan kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Anttilansalmen Tarhapuron suussa ja siitä länteen. Kvartsilöytöjä on poimittu rantahiekalta noin 300 m matkalta. Rantahiekassa on havaittu lisäksi ainakin kaksi nuotionpohjaa. Asuinpaikka on suureksi osaksi tuhoutunut.

4.11 Vihtasaari ja Honkiset (M)

Vihtasaari E:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläosan keskivaiheilla olevan Vihtasaaren itäpäässä. Vihtasaari on 140 x 900 m kokoinen saari, joka matalan veden aikaan on itäpäästään yhteydessä Ala-Honkisen saareen. Saaren itäosan mäntymetsäisellä rannoilla on kvartsi-iskoksia, nuotionpohjia ja palaneita kiviä. Saarella

on kaksi muutakin asuinpaikkaa Vihtasaari S ja Vihtasaari W.

Vihtasaari S:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläosan keskivaiheilla olevan Vihtasaaren etelärannan keskivaiheilla.

Vihtasaari W:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläosan keskivaiheilla olevan Vihtasaaren länsipäässä. Etelärannan länsiosassa ja saaren länsipäässä kivi-kautisen asuinpaikan kohdalla on laaja veden syömä tasanne. Löytöinä paikalta on hioin ja kvartssia, jotka ovat löytyneet rantahiekasta ja -kivikosta. Vesi lienee nykyään tuhonnut suuren osan asuinpaikasta.

Ala-Honkinen N:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven eteläosan keskivaiheilla olevassa Ala-Honkisen saaren pohjoisrannan puolivälin paikkeilla, jossa on hiekkarantainen lahdelma. Ala-Honkinen on 1,6 x 0,6 km kokoinen saari, jonka itäkärki on melko laajalta alueelta veden syömä. Löytöinä paikalta on kvartssia. Saarella on kaksi muutakin asuinpaikkaa Ala-Honkinen SE ja Ala-Honkinen W.

Ala-Honkinen SE:n esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Ala-Honkisen itäpäässä ja etelärannan itäosassa. Löytöinä paikalta on reikäkirves, asbestikeramiikkaa, kvartssia ja kuonaa ym.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ala-Honkinen W:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ala-Honkisen lounaisrannan puolivälin paikkeilla, jossa on hiekkarantainen lahdelma. Löytöinä paikalta on kvartssia.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ylä-Honkinen E:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven itäosassa olevan Ylä-Honkinen-nimisen saaren itäkärjessä. Ylä-Honkinen on 0,5 x 1,8 km kokoinen saari, jonka länsipään ranta on kivikkoinen, pohjoisessa ja lännessä ranta on paikoin soistunut. Saaren itäkärjessä on säännöstelyn kuluttama hiekkatasanne, josta on löytynyt kvartsi-iskoksia, palaneita kiviä ja muutama nuotionpohja. Saarella on neljä muuta asuinpaikkaa: Ylä-Honkinen W, Ylä-Honkinen N, Ylä-Honkinen SE, Ylä-Honkinen S.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ylä Honkinen N:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ylä-Honkisen pohjoisrannan itäosassa. Pohjoisrannalta kivien välistä ja savisesta hiekasta rannan puolivälin paikkeilta noin 400 m matkalta löytynyt kvartsi-iskoksia ja hioin.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ylä Honkinen S:n kivi-kautinen asuinpaikka sijaitsee Ylä-Honkisen etelärannan keskivaiheilla. Etelärannassa on kolme lahdelmaa, joista läntisin on rannan puolivälissä; tämän lahden länsirannalla on tervahaudan pohja. Tervahaudan edustalla ja siitä noin 500 m länteen on rantahiekasta ja noin

metrin korkuisessa rantatörmästä löytynyt asuinpaikkalöytöjä.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ylä Honkinen SE:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ylä-Honkisen etelärannalla. Paikalla on säännöstelyn syömä hiekkaranta sekä jyrkkä rantatörmä. Rantatörmän kohdalta on löytynyt kvartsi-iskoksia.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

Ylä Honkinen W:n kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Ylä-Honkisen -nimisen länsipään eteläkärjessä. Saaren länsipäässä on kaksi niemeä, joista eteläisimmän rantakivien väleistä on löytynyt kvartseja.

Kohde on maakunnallisesti merkittävä.

5. Korpisalmi

5.1 Huovisenniemi S (P)

Esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Ontojärven idästä laskevan Näsälänniemen itäpuolella, salmen etelärannalla olevasta Salmen talosta noin 3 km itään, Pöllönsalmen pohjoispuolella olevan Huovisenniemen etelärannalla. Huovisenniemen eteläkärkenä olevan Rajaniemen länsiosassa sijaitsee kesämökki, jonka länsipuolella on laaja veden syömä kivikko, mutta mökin itäpuolella on hiekkarantaa. Asuinpaikka ulottuu mökin kohdalta noin 800 m itään kvartsilöytöjen ja palaneiden kivien perusteella. Huovisenniemen länsikärjessä on asuinpaikka Huovisenniemi W ja koillisrannalla Huovisenniemi NE.

5.2 Kuposensaari (P)

Esihistoriallinen asuinpaikka ja historiallisen ajan hautasaari sijaitsee Lammasjärven edustalla. Saari on kooltaan noin 150 x 75 m. Saaren molemmissa päissä on 3-4 m korkea harjanne, keskiosa on matala, alle metrin veden pintaa korkeammalla. Maaperä on hienoa hiekkaa, vain siellä täällä rantatörmässä, varsinkin saaren länsipuolella on kiviä. Esihistoriallinen asuinpaikka on suureksi osaksi tuhoutunut, koska saarta on ilmeisesti 1700-luvulla käytetty hautausmaana. Kuposensaari on aiemmin ollut kaakko-luode-suuntaisena niemenä yhteydessä mantereeseen Kuhmon vanhan hautausmaan rantaan, mutta vesien säännöstelyn aiheuttama veden kulutus on katkaissut hienosta hiekasta muodostuneen kapean niemen. Paikalta on löytynyt mm. keramiikkaa, kvartseja ja palanutta luuta. Kyseessä on kivi- ja metallikautinen asuinpaikka.

5.3 Lukanniemi (P)

Esihistoriallinen asuinpaikka, historiallisen ajan asuinpaikka, historiallisen ajanhautapaikka, ja

tervahauta sijaitsevat Pajakkajoen varrella, sen itäpuolella, Jämäslahden ja Särkijoen välisen niemen kärjessä. Säännöstelyn vaikutuksesta Jämäslahden lienee alkuperäistä suurempi ja myös Lukanniemi on muuttunut useaksi erilliseksi saareksi. Asuinpaikka-alue sijoittuu niemen kärkeen, joka on korkean veden aikaan noin 400 x 100 m kooltaan oleva saari. Saari käsittää kaksi kumpareta. Kärjessä, länsiluoteessa on noin 100 x 20 m kokoinen kumpare ja mantereen puolella, itäkaakossa on 250 x 80 m kumpare. Näiden välissä on matala ja kapea kohta. Alue on pääosin mäntymetsää. Rannat ovat kivikkoiset, kumpareiden välisen matalan kohdan rannassa on hiekkaa.

Kohteen koillisosassa, lähellä rantaa on tervahaudanpohja. Kohteen itäpäässä on peltoraunioita sekä hyvin selvä rakennuksenpohja. Lukanniemestä kerrotaan ennen sotia löytyneen myös luita. Kohteen länsiosassa on erilaisia kuoppia, jotka saattavat olla hautoja.

5.4 Pitkäsaari (P)

Kivikautinen asuinpaikka ja pyyntikuopat sijaitsevat Lammasjärven Akonlahden suulla, kapean harjusaaren luoteisosassa. Asuinpaikka ulottuu saaren luoteiskärjestä noin 300 m päähän. Alueella on epämääräisiä kuopanteita, joista ainakin kahta voidaan pitää pyyntikuoppina.

Saaren kapeimmalla kohdalla on mahdollinen kiviröykkiöhauta, josta ei ole ajoitettavia löytöjä. Asuinpaikalta on löytynyt mm. kvartsi-, kvartsiitti- ja pii-iskoksia, kvartsisineitä ja palanutta luuta.

5.5 Saarikoski (M)

Sotkamon Petäjäkosken kirjanpitäjä F.E. Bergström perusti Saarikosken rautaruukin Pajakkajoen varteen vuonna 1874. Ruukin toiminta päättyi tulipaloon jo vuonna 1878. Saarikosken rautaa pidettiin hyvälaatuisena ja ruukin pajassa tehtiin myös valmiita rautatuotteita, ainakin kirveitä ja auroja. Ruukki jäi pääomien puutteessa melko pieneksi ja sen toimintaa vaikeuttivat myös huonot liikenneyhteydet. Kesällä tuotteita kuljetettiin tervaveineillä Ouluun myytäväksi, mutta talvella ei ollut tätäkään mahdollisuutta.

Saarikoskella on runsaasti rakennustenpohjia, mutta vesakoituneessa maastossa niitä on vaikea hahmottaa. Pajakkajoki virtaa Saarikoskessa kahdessa uomassa, sillä välissä on saari. Pohjoinen on varsinainen pääuoma. Sitä on perattu uittoa ja veneliikennettä varten. Sen pohjoisrannalle on tehty kivistä kosken mittainen komea möljä. Ruukki sijaitsi eteläisen haaran varrella. Saaren ja sillan välissä on ollut kaksiaukkoinen pato. Sen jäännöksiä on käytetty myöhempien siltojen rakentamisessa. Nykyään saareen ei enää ole siltayhteyttä. Saaren

itäpäässä on muutaman kymmenen metrin pituisen, hirrestä ja kivistä rakennetun virranjohtimen jäännökset. Itse saarella on rautakuonaa ja yhden tai kahden rakennuksen jäännökset. Selvimät rakennuksen jäännökset ovat saunarakennuksen jäännökset. Se on tehty ruukin toiminta-ajan jälkeen. Varsinaiset tuotantolaitokset ovat sijainneet mantereella, aivan uoman rannassa padon jäänteistä länteen. Ne erottuvat nyt maastossa korkeahkona kumpareena. Tuon kumparealueen länsipuolella rannassa on runsaasti rautakuonaa. Kauempana rannasta voi maastossa erottaa joitain, ilmeisesti ainakin osaksi ruukkia myöhäisempien rakennusten pohjia.

5.6 Sylväjänniemi 1, 2 ja 3 (V)

Sylväjänniemen esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Lammajärveen työntyvän noin 3 km pitkän ja 0,5 km leveän niemen etelärannalla. Asuinpaikalta on vuonna 1935 löytynyt ristiretkiaikainen, pronssinen ketjunjakaja, jonka tarkkaa löytöpaikkaa ei ole ollut mahdollista saada enää selville. Vuonna 1980 suoritetuissa arkeologisissa kaivauksissa tuli esille eriaikaista keramiikkaa ja erilaisia kiviesineitä tai

niiden katkelmia. Löytömateriaaliin kuuluu myös raudanvalmistuksesta kertovaa aineistoa kuten esim. sulatusupokkaan katkelma ja rautakuonaa. Kaivauksissa on tullut esille myös metalliesineiden katkelmia (pronssipaloja ja rautaisen nuolenkärjen katkelma) sekä piitä ja kvartsia.

Niemen pohjoisrannalla ja itäpäässä on yli 700 m pitkä, yhtenäinen kivikautinen Sylväjänniemi 2 ja 3 -nimiset asuinpaikkalöydöt. Sylväjänniemi 2 ja 3 -asuinpaikoilla on tehty arkeologisia kaivauksia vuonna 1984.

Sylväjänniemen alue, joka sijaitsee tärkeänä kultureittinä toimineen vesiväylän varrella, on ollut asuttuna tuhansien vuosien ajan. Vanhimmiksi kaivauksissa esille tulleista saviastian paloista on voitu ajoittaa Sär 1 -tyypin palat. Lisäksi asuinpaikalta on löytynyt tyyppillistä kampakeramiikkaa.

Kohdealue on valtakunnallisesti arvokas.

Sylväjänniemen valtakunnallisesti arvokkaat arkeologisesti löydöt sijaitsevat Kuhmon hienoimissa maisemissa. Kesällä 2005.

6. Lammasperä

6.1 Kiusavaara (P)

Kiusavaaran lappalaisasuinpaikka sijaitsee Niemiskylän ja Hirvelän välisen tien länsipuolella, Niemiskylän tienhaarasta ja Riihivaaran talosta 300 m luoteeseen. Kiusavaara on Riihivaaran pohjoinen osa. Muinaisjäänös sijaitsee pohjoisimman kumpareen laella. Paikalla on 4,5 m läpimittainen, muodoltaan epämääräinen, sammalpeitteinen kivilatamus; enimmillään latomuksen korkeus on ollut noin 30 cm. Paikalla on myös kuoppia (3 kpl), joiden pituus on 2 - 2,5 m ja syvyys 0,6 - 1,2 m. Perimätiedon mukaan vaaralla on asunut lappalaisia.

6.2 Kuikkasaari (P)

Kuikkasaaren kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lammasjärven keskivaiheilla, Tönölänsalmen sillasta 8 km itäkaakkoon olevassa Kuikkasaaresa. Kyseessä on 100 m pitkä ja 40 m leveä saari Honkisensaaren ja Pärtösaaren pohjoispuolella. Kuikkasaaren rannat ovat matalaa hiekkapohjaista kivikkoa. Nuotiopaikan lähetyviltä, etelätörmän läheltä, on maanpinnasta löytynyt kvartssia (KM 28912). Lisäksi yhdestä koekuopasta on tullut kvartsi-iskos. Saareissa on havaittu lisäksi viisi kuoppaa, joiden läpimitta on 2-3 m ja syvyys 0,3 - 0,4 m.

6.3 Ruotinsaari E ja SE(P)

Kohde sijaitsee Lammasjärven kaakkoisosassa, Tönölänsalmen sillasta 14,5 km kaakkoon olevassa Ruotinsaareissa, Pääkkölänniemen edustalla. Ruotinsaari on 400 x 800 m kokoinen saari, jossa kasvaa pääasiassa mäntymetsää, maaperä on suurimmaksi osaksi kivetöntä hiekkaa, joka on kerääntynyt useiksi korkeahkoiksi harjanteiksi; matalimmat kohdat saaresta ovat soistuneet. Ruotinsaaren itärannalla on järven ja pienen suolammen välissä korkea, jäkälää kasvava hiekkaharjanne, jota pitkin kulkee polku. Lammen kohdalla, tasaisesti lampea kohti laskevassa rinteessä on kaksi kuoppaa, jotka saattavat olla pyyntikuoppien jäänteitä. Saaren kaakkoisosassa on toinen pyyntikuoppakohde [291] Ruotinsaari SE.

6.4 Tuhkalampi (P)

Pyyntikuoppakohde sijaitsee Lammasjärven lounaisrannalla, Tuhkalahden ja Ryöstölahden välissä olevan Tuhkaniemen kaakkoisosassa. Niemen keskiosassa on Tuhkalampi. Lammen ja kaakossa olevan Ryöstölahden välissä on noin 100 m leveä kannas; kohde sijaitsee siellä olevalla harjanteella, jonka erottaa pohjoisessa ja lännessä suo. Pyyntikuoppia paikalla on viisi, ja niiden läpimitta on noin 2,5 - 3 m ja syvyys 0,4 - 1 m.

7. Lentiira

7.1 Kieliö (P)

Kieliön kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Änättijärven länsirannalla, Kieliönniemen itäreunassa, rantahietikolla. Löytöinä asuinpaikalta on kvartsinuoli, kiviesineen katkelma ja kvartssia.

7.2 Lapinsaari (P)

Lapinsaarten kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lentiirajärven keskellä, Vehmaskylän pohjoispuolella, 0,8 km Vehmaskylän niemen pohjoisimmasta kärjestä pohjoiseen ja saman verran Haverisenniemestä länteen. Peruskarttaan on merkitty pieni saari ja sen lounais- ja kaakkoispuolelle luodot. Kohde sijaitsee tuolla pikku saarella. Kartalta mitattuna sen pituus on noin 0,1 km, mutta kummassakin päässä on matalaa kaislikkoa, joten varsinainen saari on pienempi. Leveyttä sillä on joitain kymmeniä metrejä. Saari on kivikkorantainen, pohjoisessa on avokalliota ja kivikkoa, etelässä on noin metrin vedenpintaa korkeammalla oleva melko tasainen alue, jossa turpeen alla on karkeaa hiekkaa. Saari kasvaa tiheää pientä männikköä ja koivikkoa. Eteläosan tasaiselta alueelta on löytynyt kvartsi-iskoksia. Maaston perusteella asuinpaikan maksimikoko on noin 15 x 15 metriä.

Paikalla on myös muutama uudehkon näköinen 1,0 x 0,5 m kokoinen kuoppa.

7.3 Patosalmi (P)

Patosalmi 1 eli Patosalmen lapinpadon oikea paikka löytyi tarkastuksen yhteydessä. Seutukaavaliiton luettelossa paikka on väärä, mutta sillä kohdin havaittiin tarkastuksen yhteydessä vedenalainen, luontainen hiekkasärkkä. O.A.F. Mustonen puhuu kihlakuntakertomuksessaan (s. 619) kivitokeesta, joten oikea lapinpato on karttaan merkitystä paikasta noin 200 m luoteeseen.

Patosalmi 2 eli Patosalmen kivikautinen asuinpaikka ja pyyntikuopat sijaitsevat Lentiiranjoen niskalla olevan Patosalmen etelärannalla. Asuinpaikalta on löytöinä kvartssia. Asuinpaikasta noin 100 m lounaaseen on useita selviä pyyntikuoppia, joista osa lienee tuhoutunut hiekanoton yhteydessä. Asuinpaikasta noin 200 m luoteeseen on "lapinpato" eli Patosalmi 1.

Asuinpaikasta noin 100 m etelään on useita selkeitä pyyntikuoppia, joista osa lienee tuhoutunut hiekanotossa.

7.4 Salmikangas (P)

Salmikankaan "lapinhaudoiksi" nimitetyt neljä kuoppaa sijaitsevat Salmijärven luoteispäähän laskevan Kuumujoen suun pohjoisrannalla, noin

10-15 m rannasta. Kuoppien halkaisija on 2-3 m, ja ne sijaitsivat hyvin lähellä toisiaan.

7.5 Töhönpuro (P)

Töhönpuron lapinhaudat, pyyntikuoppa ja tervahauta sijaitsivat Lentiirasta 7 km länteen, Lentiiranjoen niemessä ja Töhönpuron suun länsipuolella. Paikalla on noin 100 x 100 m kokoinen suorantainen niemi, jonka itäreunassa on muutaman kymmenen metrin läpimittainen, korkea kumpare. Harjanteelta 50 m pohjoiskoilliseen, aivan suon reunassa olevan törmän päällä on tyypillinen pyyntikuoppa, jonka läpimitta on 3,7 m ja syvyys 0,5 m.

Kumpareesta 50 m luoteeseen, luoteeseen lähtevän harjanteen ja Multikankaan yhtymäkohdassa on pieni tervahauta. Tervahaudan ja kumpareen välisellä harjanteella on muutamia epäselviä painanteita, ns. lapinhautoja. Niistä kerrotaan 1800-luvulla löytyneen ihmisen luita.

7.6 Selkäsaari (P)

Änätin Selkäsaaren lappalaiskalmisto ja kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Änättijärven Ristiselän länsiosassa, Kieliönniemen koillispuolella. Kyseessä on noin 60 metrin läpimittainen, pyöreä ja korkeahko saari. Saaren etelä ja kaakkoisosan hiekassa oli näkyvissä kvartsi-iskoksia 15 x 10 metrin alalla. Laella oli neljä noin 2,0 x 0,5 m kokoista kuoppaa noin 4 x 4 m alalla. Saarella on myös vanha rajakivi. Saarella kerrotaan 1960-luvulla olleen näkyvissä ihmisenluita. Perimätiedon mukaan saarta pidetään lappalaisten kalmistona.

8. Lentua

8.1 Iso-Palonen ja Saunaniemi (V)

Iso-Palosen kivikautinen asuinpaikka, pyyntikuoppakohde ja ns. lapinhaudat sijaitsivat Ison Palosen itäpäässä, sen ja Veräisenjärven Hautalahden välisen kannaksen länsireunassa. Asuinpaikkalöydöt ovat tulleet esille rantahietikolta, Iso Palosen kaakkoisrannasta. Iso Palosen rannan lähellä on ns. lapinhautoja. Lisäksi paikalta on pyyntikuoppien sarja (14 kuoppaa). Pyyntikuopat, jotka ovat halkaisijaltaan noin 3 m, ovat rivissä kannaksella, järven rantaan etelästä johtavan polun itäpuolella. Paikalla on myös tervahaudan pohja. Iso-Palosen kohde kuuluu yhdessä Saunaniemen kanssa valtakunnallisesti merkittäviin muinaisjäännealueisiin.

Saunaniemen kivikautinen asuinpaikka, pyyntikuoppia ja rautakautinen löytöpaikka sijaitsivat Veräisenjärven länsirannalla olevan Saunaniemellä. Saunaniemen kärjessä, rautakautinen hevosenkenkäsöljen löytöpaikalla maaston kulumisen

seurauksena on monin paikoin näkyvissä paljasta hiekkaa, josta on löytynyt palaneen luun siruja. Nuotiopaikan kohdalta, maan pinnasta, on löytynyt kvartsi-iskoksia; rannan lähellä kulkevan polun varresta on löytynyt yksi iskos. Muutama iskos on tullut myös kolmesta koekuopasta, mutta kulttuurimaata niissä ei havaittu. Saunaniemen kohde kuuluu yhdessä Iso-Palosen kanssa valtakunnallisesti merkittäviin muinaisjäännealueisiin.

Niemen tyven kohdalla harjanteessa on notkelma, jonka kohdalla, harjannetta kulkevan polun eteläpuolella on neljä painannetta, jotka voivat olla pyyntikuoppia, ja näiden lisäksi paikalla on muita epävarmoja painanteita.

Edellisten lisäksi läheisyydestä löytyy mm. Hauta- ja Hiekkalahden vähäisemmät kohteet.

Hautalahden pyyntikuoppakohde sijaitsee Veräisenjärven länsipäässä, Hautalahden pohjoisrannalla. Paikalla on korkea, tylppä ja pyöreälakinen niemi. Niemen laella on kaksi selvää ja yksi epämääräinen painanne, jotka saattavat olla pyyntikuoppia. Kuoppien läpimitta on 2,9 - 3,5 m ja syvyys 0,4 m. Alueella on myös sodanaikaisiin puolustusvarustuksiin liittyviä kuoppia, mutta em. kuopat vaikuttavat vanhemmilta. Rannassa kulkevan harjun ja sen kaakkoispäässä olevan korkean mäen yhtymäkohdassa on vielä yksi mahdollinen pyyntikuoppa.

Hiekkalahden mahdolliset pyyntikuopat ja sotahistorian jäännökset sijaitsivat Veräisenjärven luoteiskulman muodostavan Hiekkalahden lounaispuolisen niemen rantaa pitkin kulkevalla hiekkasärkällä, Alanteen talosta 2 - 2,3 km luoteeseen. Särkkä päättyy kaakossa Saunaniemeen, jossa on toinen muinaisjäännekohte Saunaniemi. Särkkä on kapeahko, vaihtelevan korkuinen, ja sitä pitkin kulkee polku Saunaniemen nuotio- ja laavupaikalle. Maasto on kuivaa kangasta, särkän molemmin puolin on suota. Saunaniemestä 200 m päässä on notkelma, josta 40 m luoteeseen on hieman epämääräinen E-W -suuntainen kuoppa (2 x 3 m). Tästä luoteeseen mentäessä, polun varressa, on epämääräisiä painanteita tai kuoppia sekä ilmeinen sodanaikainen pesäke. Yhden kuopan kohdalta polulta on löytynyt kvartsi-iskos. Kuopat saattavat olla pyyntikuoppia.

8.2 Hiekkasalmi ja Kotasaari(P)

Hiekkasalmen kivikautinen asuinpaikka, pyyntikuopat ja tervahauta sijaitsivat Lentuanjärven suuren ja hieman tiimalasin muotoisen Kotasaaren kaakkoiskulmassa olevassa niemessä, apean ja ilmeisen matalan Hiekkasalmen pohjoispuolella. Salmen eteläpuolella on Multisaaren Multisärkkä, joka on puheena olevan niemen jatke. Kyseessä on luode-kaakko -suuntainen hiekkaharjanne

Kotasaaren eteläosan koillisrannalla. Sen kaakkoispää muodostaa niemen, jossa kasvaa harvaa mäntykangasta sekä puolukkaa ja jäkälää. Idässä harjanteen juurella on kapea, matala suoperäinen kaistale, ranta on kivetöntä hiekkaa. Lännessä ranta on jyrkkä ja kivikkoinen. Harjanne madaltuu tasaisesti kohti kaakkoiskärkeä. Niemen kärjessä pintaturve on kulunut pois, jolloin paikalla on voinut havaita kvartsi-iskoksia, joita on löytynyt myös kärjestä lähtien itärannan rantavedestä.

Niemen itärannalla olevasta pienestä niemekkeestä 30 m etelään on muutamia pyyntikuoppia sekä muita painanteita ja tervahaudanpohja siihen liittyvine kaivantoineen.

Kotasaaren kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lentuajärven suuren, hieman tiimalasin muotoisen Kotasaaren kaakkoiskulmassa olevan niemen itärannalla, kapean ja ilmeisen matalan Hiekkasalmen pohjoispuolella. Salmen eteläpuolella on Multisaaren Multisärkki, joka näyttää olevan saman muodostelman jatketta kuin niemi. Kyseessä on korkea luode - kaakko -suuntainen hiekkaharjanne Kotasaaren eteläosan koillisrannalla. Sen kaakkoispää muodostaa noin 0,3 km pitkän ja vajaat 0,1 km leveän niemen, joka kasvaa harvaa mäntykangasta sekä puolukkaa ja jäkälää. Idässä harjanteen juurella on kapea, matala suoperäinen kaistale ja ranta on kivetöntä hiekkaa, lännessä ranta on jyrkkä ja rannassa on kivikkoa. Harjanne madaltuu tasaisesti kohti kaakkoiskärkeä. Itärannan rantavedessä oli hieman kvartsia 0,2 km matkalla. Kvartsit alkoivat etelässä vajaat 50 m pienen, peruskarttaankin merkityn, kivettömästä, veden liikuttelemaasta hiekkasta muodostuneen niemekkeen pohjoispuolelta, 0,2 km niemen kärjestä ja jatkuvat pohjoisessa kohtaan, jossa hiekkaranta muuttuu kivikoksi. Kvartsialueen pohjoispäässä on rannassa parin metrin korkuinen maakivi. Pohjoisosassa rantatörmässä on suuria kiviä, takana on suoperäistä metsää, eteläosassa on matalaa heinikkoa ja suota, ranta on täysin kivetön. Pohjoisessa asuinpaikkaa saattaa olla jäljellä, mutta paksun turpeen takia asiaa ei voinut tarkistaa koepistoilla.

8.4 Miinoan kivi (M)

Miinoan rajakivi sijaitsee vanhalla Suomen ja Vianan Karjalan välisellä kulkureitillä, entisellä Vianan valtatiellä. Kesällä veneet vedettiin kapean vedenjakajan yli vesistöstä toiseen, jonka jälkeen oli reitti auki joko Pohjanlahdelle tai Viananmerelle. Myös talvella käytetty reitti kulki tätä kautta. Monet 1800-luvun kareliaanit käyttivät tätä reittiä tehdessään matkoja Vianaan. I.K.Inha otti kuuluisat valokuvat veneen vetäjistä kiven sivulla ja myös itse kivistä. Toimiessaan heimoretikuntien

sotakirjeenvaihtajana Sakari Pälsi omisti kivelle kokonaisen luvun kirjassaan "Karjalan talviteillä". Niinpä kivi oli ennen varsin tunnettu. Suureen maineeseensa nähden Miinoan kivi on pienikokoinen. Ruotsin ja Venäjän raja määrättiin kulkemaan sen kautta Täyssinän rauhan jälkeen solmitussa Rajasuon sopimuksessa vuonna 1596. Raja kulkee edelleen sen kautta. Kivessä on Täyssinän rauhan rajamerkkien tapaan Ruotsin tunnuksena kolme kruunua ja Venäjän tunnuksena pelkistetty venäläinen risti. Oulun ja Arkangelin kuvernementtien rajankäynnin seurauksena kivessä on vuosiluku 1827, kirjaimet U (Uleåborg) ja A. Suomen ja Neuvostoliiton välillä tehdyn rajantarkistuksen yhteydessä kiveen hakattiin vuosiluku 1934 sekä kirjoitukset 'SUOMI' ja 'СССР'. Kiven keskellä on rajan kulkusuuntaa osoittava viisari sekä ilmeisesti vuonna 1934 tehty poranreikä. Lisäksi kivessä on rajapyökin numero 681.

8.5 Multipakka (P)

Multipakan kalmisto, kivikautinen asuinpaikka, pyyntikuoppia ja tervahauta sijaitsevat Lentuajärven itäosassa, 0,8 x 2,20 km kokoisessa Multisaareissa, jonka eteläpäänä on itäkaakkoon pistävä korkea ja jyrkkäseinäinen soraharjanne, jota kutsutaan Multipakaksi. Kaakkoiskärjen sortuvan törmän eteläreunasta on sieltä täältä löytynyt palanutta luuta ja kvartsia; kvartsia on löytynyt lisäksi mm. törmän juuresta, rantavedestä. Paikalta on soranajon yhteydessä löytynyt luurangon osia. Harjanteen melko tasaisella laella, rinnakkain harjanteen poikki, on kolme soikeahkoa kuoppaa (pyyntikuoppia?), joiden pituus on 3,5 - 5,5 m ja syvyys 0,5 - 0,9 m. Multipakan luoteispäässä on vielä yksi kuoppa (läpimitta 3 m ja syvyys 0,4 m). Lisäksi Multipakan tyven koillisreunassa on tervahaudan pohja.

8.6 Salmilampi (P)

Salmilammen pyyntikuoppakohde sijaitsee Veräisenjärven itäpuolella Kalliojoen kylästä 8 km itään, Salmilammen ja Kylmäjärven välissä olevalla kannaksella, jonka leveys on noin 100 m. Kannaksen itäosassa on pieni suorantainen lampi ja länsiosassa mäntykangasta kasvava hiekkaharjanne. Harjanteen kaakkoiskärjessä on seitsemän kuoppaa, jotka vaikuttavat pyyntikuopilta. Kuoppien läpimitta vaihtelee 1,5 - 2,8 m ja syvyys 0,3 - 0,9 m.

8.7 Tahkoniva (P)

Tahkonivan lapinpadoksi nimetty rakennelma sijaitsee Iso-Tahkonen -järvestä länteen lähtevän Tahkosenjoen niskassa, Tahkonivassa. Kyseessä on vedenalainen pato, joka lähtee joen etelärannasta.

8.8 Jänissaari (P)

Jänissaaren kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lentuan länsirannan lähellä, Timoniemen Jysmänniemen kaakkoispuolella olevan Jänissaaren luoteiskärjessä. Kyseessä on runsaat 0,3 kilometriä pitkä, kapea saari. Luoteispää kasvaa mäntyä, aluskasvillisuutena on paksu sammal sekä suopursua, mustikkaa ja puolukkaa. Etelässä ranta on kivikko, pohjoisessa hiekkaa. Sieltä on löytynyt voimakkaasti värjäytynyttä hiekkaa, kvartseja ja palanutta luuta.

9. Niva

9.1 Lintuniemi (P)

Lintuniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lentuanjärven länsirannalla olevan Timoniemen edustalla, Rytikaarre-nimisessä saarella, jota erottaa mantereesta vain noin 50 m leveä Hiekka-Kuottuan salmi. Rytikaarre on 1,4 km pitkä ja 0,5 km leveä saari, jonka itärannan keskivaiheilla on Rytikaarten talo. Saarella kasvaa havumetsää, mutta varsinkin eteläosassa on suoalueita. Rytikaarten koilliskärki on pitkä ja kapea niemi. Asuinpaikkalöydöt ovat peräisin lounaisrannan rantavedestä noin 200 m matkalta. Saaren eteläosassa on toinen asuinpaikka Rytikaarre S.

10. Saunajärvi

10.1 Kälkänen (P)

Kälkäsen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Kälkäsen länsirannalla olevan Renkanlahden pohjukassa, rantahietikolla. Löytöinä asuinpaikalta on kvartseja.

10.2 Korpilamminen eli Suolammen kivi (M)

Suolammen kivi on vajaan metrin korkuinen, pitiudeltaan se on noin kolme ja leveydeltään kaksi metriä. Se tuli Ruotsin ja Venäjän valtakuntien rajaksi Täyssinän vuoden 1595 rauhan jälkeisessä rajankäynnissä vuonna 1596. Tähän liittyvät kiveen hakatut Ruotsin kolme kruunua ja Venäjän risti sekä rajan kulkusuuntaa osoittava viisari. Stolbovan vuoden 1617 rauhan rajankäyntiin liittyvät yksinäinen kruunu ja risti. Lähettyvillä on mahdollisia huomiokiviä ja rajan kulkua osoittavia viisarikiiviä. Rajamerkinä kivi jäi käytöstä, kun Jonkerin mutkaksi nimitetty alue liitettiin keisari Nikolai I:n päätöksellä Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1839.

10.3 Rajakankaan kivi (M)

Rajakankaan kivi tuli Ruotsin ja Venäjän väliseksi rajamerkiksi Täyssinän rauhan jälkeen vuonna 1596 solmitussa Rajakankaan sopimuksessa. Valtakunnan raja on siitä lähtien pysynyt Kainuun kohdalla tästä pohjoiseen mentäessä muuttumattomana. Niinpä Rajakankaan kivi on edelleen virallinen rajapyykki. Kyseessä on Euroopan vanhin valtioiden välinen raja.

Virallisen rajapyykin muodostaa kolme kiveä, kaksi suurta ja yksi pienempi niiden välissä. Läntiseen kiveen on hakattu vuosiluku 1596, Ruotsin tunnus kolme kruunua ja kuningas Sigismundia tarkoittavat kirjaimet SRS. Kirjainlyhenne IHS CHS tarkoittanee Jeesus Kristusta. Lukuisat muut kirjaimet ovat ruotsalaisen rajakomission jäsenten nimikirjaimia ja puumerkkejä. Osa kirjaimista näyttää olevan myöhempää tekoa. 1800-luvun alkupuolella Venäjän keisarikunnan ja Suomen suuriruhtinaskunnan välinen raja tarkastettiin. Tällöin Suomen puoleiseen kiveen hakattiin Oulun kuvernementtiä tarkoittava U (Uleåborg) ja Aunuksen kuvernementtiä tarkoittava O (Olonets).

Vuonna 1934 Suomen ja Neuvostoliiton välinen raja tarkastettiin. Tuolloin keskellä olevaan pienimpään kiveen hakattiin rajan taitepistettä osoittava reikä, rajan kulkua osoittava suuntaviiva sekä pyykin numero 662. Suomen puoleiseen suurempaan kiveen hakattiin lisäksi 'Suomi' ja Neuvostoliiton puoleiseen 'СССР'.

11. Timoniemi

11.1 Myllylampi (P)

Myllylammen pyyntikuoppakohde sijaitsee Kuhmosta Moisiovaaraan vievän tien ja Lentuanjärven Kiviperänlahteen Myllypuron kautta laskevan Myllylammen välissä. Myllylammen itäpuolella on metsästysseuran maja, jonka itäpuolella on sorakuoppa; Myllypuron varressa on myös mylly. Kohteessa on kolme pyyntikuoppaa, halkaisijaltaan 2-3 m ja syvyydeltään 0,5 m. Yhden kuopan pohjalle tehdystä koepistosta on tullut likamaata ja hiilenpaloja.

11.2 Pekki (P)

Pekin (Böck) kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Lentuanjärven Koposenlahden ja Kiviperänlahden välissä olevassa Timoniemessä, sen koillisrannalla rantahietikolla. Löytöinä paikalta on reikäkivi ja kvartseja.

Nivan ja Timoniemen ympäristössä silmä lepäsi jo kivikaudella. Kesällä 2005.

11.3 Rimminkangas (P)

Rimminkankaan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Timoniemen pohjoisrannalla, Lehmisalmen kohdalla olevalla Rimminkankaalla, noin 1,8 km pituisella rantakaistaleella. Rantakaistaleelta on löytynyt kvartseja useista eri kohdista: lännessä asuinpaikkalöydöt rajoittuvat Kumpulan tilan kohdalle, idässä Pekin lähetyville.

11.4 Teeripuro (P)

Teeripuron "lapinpadoksi" kutsutun puisen padon jäännökset sijaitsevat Teerijärvestä Koposen järveen laskevassa Teeripurossa, maantieltä noin 300 m koilliseen.

11.5 Tulisalmi (P)

Tulisalmen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Timoniemen eteläpuolella olevan Tulisalmen etelärannalla Tuliniemessä. Tuliniemen kärkeen tulee talvisin talvitie Timoniemen puolelta. Kohteen kohdalla maasto on hiekkapohjaista mäntykangasta, mutta pohjoiseen mentäessä maaperä muuttuu kosteammaksi säilyen kuitenkin hiekkaisena, etelässä maasto on kosteampaa ja kivikkoisempaa. Runsaasti kvartseja on löytynyt Tuliniemen särkämäisestä kärjestä ja molemmin puolin kärkeä vesijätöltä ja rantavedestä.

12. Vartius

12.1 Alajoki (P)

Vartiusjärvestä Änättijärven koillisosaan laskevan Alajokisuun ja järven välissä on joen kaakkoispuolella niemi, jonka järven puoleisessa osassa on vajaan metrin veden pintaa korkeampi tasainen kangas. Rannasta löytyi kvartseja noin 0,1 kilometrin matkalla niemen kärjestä itään. Alueella on lisäksi parin metrin läpimittaisia kuoppia tai painanteita.

12.2 Kotalahti (P)

Kotalahden lapinhaudoiksi kutsutut kuopat sijaitsevat Pienen Juortananjärven pohjoispäässä olevan Kotalahden rannasta. Kankaalla on neljä kuoppaa, joiden halkaisija 2-3 m. Kuopista yhtä on kaiveltu.

13. Vepsä

13.1 Lapinniemi (P)

Lapinniemi on Kalliolammen länsirannalla oleva niemi. Paikalla on haudan tapaisia painanteita, joita on kutsuttu lapinhaudoiksi. Kohdetta ei ole tarkemmin paikallistettu peruskartalle.

14. Vieksi

14.1 Hamarasaari (P)

Hamarasaari sijaitsee Kellojärven Kelloselällä. Se on pieni saari, jossa on haudan tapaisia painanteita siellä täällä koko saaren alueella. Perimätiedon mukana painaumuksia nimitetään lapinhaudoiksi.

14.2 Heinälampi (P)

Heinälammin pyyntikuoppakohde sijaitsee Huuhilojärven ja sen lounaispuolella olevien lampien välisellä kapealla ja korkealla harjanteella. Kohteessa on kaksi kuoppaa, joiden läpimitta on 2,2 - 2,8 m ja syvyys noin 0,4 - 0,5 m; toinen kuopista on jonkin verran vahingoittunut.

14.3 Hiekkaniemi (P)

Hiekkaniemen esihistoriallinen asuinpaikka sijaitsee Kellojärven länsirannalla, Huuhilonkylän eteläpuolella. Veneitä varten kaivetusta uomasta länteen noin 160 m matkalla on veden syömästä matalasta hiekkarannasta löytynyt runsaasti kvartseja ja palaneita kiviä. Paikalta on löytynyt myös reikäkivi ja skandinaavinen kupurasolki, rautakirves sekä keihäänkärki.

14.4 Huuhilonsuo (P)

Huuhilon suon pyyntikuoppakohde sijaitsee Huuhilojärven luoteiskulmasta 400 m pohjoiseen olevan suopellon ja järveen luoteesta laskevan Jormasenoen välissä, soiden molemmin puolin reunus- tamalla kapealla, noin 500 m pitkällä harjujonolla. Harjut ovat kuivaa mäntykangasta, ja soilla kasvaa pientä mäntyä ja suopursua. Harjannejo on pohjoisosastaan miltei pohjois-etelä -suuntainen. Pellon eteläkulmasta 360 m etelään, harjanteiden länsipuolella, on pieni lampi. Lammen kohdalla harjujono kääntyy lounaaseen. Jormasenoen varressa, josta harjannejo alkaa, on pyyntikuoppaketjun ensimmäinen kuoppa; yhteensä kuoppia on 9 kappaletta, ja niiden läpimitta on noin 3 m ja syvyys noin 1 m.

14.5 Kuusamojärvi (P)

Kuusamonjärven kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Kuusamonjärven pohjoisrannalla ja Alavan talosta 1,2 km itään. Rannan puolella tällä kohdalla on jyrkähkö törmä, josta on löytynyt kvartseja, joita löytyi myös mökin edustan hiekkarannasta sekä rantavedestä mökin ja Hiekkaniemen puolivälis- tä. Asuinpaikka lienee suureksi osaksi tuhoutunut soranotossa.

14.6 Pöytäsaari (P)

Pöytäsaaren kivikautinen asuinpaikka ja 'lapin- haudat' sijaitsevat Kellojärven alapuolella olevassa Murtojärvessä, Pöytäsaassa. Saaren luoteispää on korkea ja jyrkkärinteinen, kaakkoispää on matala ja suoperäinen. Rannat ovat kivikkoiset. Pöytäsaassa on havaittu painanteita koko saaren pituudelta. Useimmat kuopista vaikuttavat vanhoilta. Kuopanteita on nimetty lapinhaudoiksi. Saaren luoteis- päään rantakivikosta on löytynyt muutama kvartsi- iskos, joita on löytynyt myös tasanteelle tehdystä koekuopasta.

14.7 Vattuniemi (P)

Vattuniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Kellojärven itärannalla vastapäätä Huuhilonky- lää. Niemi on harvaa männikköä kasvavaa kuivaa mäntykangasta, maa on tasaista ja hieman etelään viettävää. Niemen kärjen edustalla on pitkä särkkä veden kuljettamaa hiekkaa. Täällä on nuotiopaik- ka, jonka ympäriltä pintakasvillisuus on kulunut pois. Esiin tulleesta hiekasta on löytynyt kvartseja, eniten löytöjä on tullut etelärannalta. Niemenkär- jestä noin 50 m etelään on tervahaudan pohja.

14.8 Vimparinkangas (P)

Vimparinkankaan kivikautinen asuinpaikka sijait- see Aittojärven ja Kuurtajanjärven välisen Nuot- tisalmen koillisrannalla, Vimparinkankaan lou- naisreunassa. Asuinpaikkalöydöt ovat vesirajasta, kala-altaan kaakkoisreunasta lähtien noin 400 m matkalta.

Vieksin Huuhilon Hiekkaniemessä on muinaislöytöjä hiekkarannalla. Kesällä 2006.

Savolaiset tulevat kruunun kepin ja porkkanan avulla

Savon suurpitäjistä patisteltiin talonpoikia asuttamaan pohjoisia erämaita ja houkuttimena heille luvattiin verovapaita vuosia alkuun pääsemiseksi. Tätä asutustoimintaa harjoitettiin jo 1500-luvulla ja sen taustalla oli Ruotsin halu saada uudisasutuksen kautta haltuunsa epäselvien omistussuhteiden takia kiistelyn kohteena olleet alueet, joihin myös nykyinen Kainuu kuului. Kainuussa asutusta synnyttiin heti Oulujärven ympäristöön, mutta Kuhmossa savolaisasukkaita ei vielä ollut. Rappasodissa Kainuun asutus tuhoutui lähes kokonaan, mutta piilopirteissä säilyi osa suvuista, joiden jälkeläisiä kulkeutui sitten myös Kuhmoon.

Mikä pisti ihmiset liikkeelle 1500-luvulla ja asuttamaan Kainuun korvet? Historiasta poimitut tiedot ovat apuna. Ne kertovat, miten v. 1550 kuningas Kustaa Vaasa lähetti Suomen johtomiehille kirjeen, jossa hän kehotti suuntaamaan uudisasutusvirtaa itään. "... havaitsemme, ettei väki siellä maassa mahdu niille tiloille, mitä heillä nyt on, On tahtomme, että etsitte keinoja, jotta osa talonpojista lähtisi raivaamaan ja rakentamaan erämaahan ja varsinkin, että joukko lähtisi tekemään tiloja joka suunnalla pitkin Venäjän rajaa, jotta tuo jouk-

ko voisi tarjota venäläisille vastustusta jos nämä yrittäisivät tehdä hyökkäyksen ja jotta maamme niin kasvaisi ja paranisi."

V. 1551 Hämmäläiset kävivät savolaisten korvenraivaajien kimppuun jämsäläisten johdolla ja etenivät polttaen, ryöstäen ja murhaten aina Maanselälle asti. Savolaisia sukuja väistyi edestä kohti pohjoista. Osa jäi jo silloin uusille asuinsijoille.

V. 1552 Savonlinnan käskynhaltija Kustaa Fincke sai aikaan, että 120 savolaista perhettä muutti Oulunjärven tienoille entisten lisäksi.

Jo v. 1555 riehuivat venäläiset näin vahvistuneella savolaisseudulla ja noin 300 miestä, naista ja lasta sai surmansa.

Täyssinän rauha vuonna 1595 vakiinnutti nykyisen Kuhmon alueen Ruotsin vallan alaisuuteen. Kainuun asutus vahvistui niin, että Kuhmoonkin asettuivat ensimmäiset talonpojat pysyvästi Katterman ja Lammasjärven kyliin, jotka olivat osa Sotkamon pitäjää. Nämä ensimmäiset kuhmolaiset kylät on merkitty verotileihin vuonna 1605 yhteensä 10 talon voimin. Jo tuolloin olivat muun muassa Kettusten, Malisten, Piipposten, Kuvajien ja Niskasten esi-isät asettuneet Kuhmoon. Sen jälkeen maakirjoihin merkitty talojen määrä kasvoi kaikilla Kuhmon kylillä tasaisesti, kunnes niitä oli 1700-luvun alussa yhteensä reilut sata savua. Myös kylien lukumäärä kasvoi: 1800-luvulle asti maa-

Lenttiiralaisia Kansalan talon seinustalla kesällä 1927.

August Immonen Ala-Vieksin Kuosmalasta tuomassa maitoa meijeriautolle 1960-luvulla.

rekisterikyliä olivat Katerma, Vieksi, Korpisalmi, Lammasperä ja Lentua. 1600-luvun lopulla lähes kaikki nykyään Kuhmon väkirikkaimmat suvut olivat asettuneet Kuhmoon.

Vuodesta 1681 Kuhmo kuului Sotkamon kirkkopitäjään, eikä nykyisen Kuhmon alueella vielä ollut mitään julkisia rakennuksia kirkkoherran ja nimismiehenkin ollessa Sotkamossa. Kirkkotupa oli perimätiedon mukaan olemassa, mutta sen rakentamisajankohta ei ole tiedossa.

Elinkeinoina olivat metsästys, kalastus ja kaskiviljely, ja näiden elinkeinojen tuotteilla maksettiin myös kruunun vaatimat verot. Hyvän kala-apajan tai lämpimän kesän jälkeen oli Lentuan kapahaukea ja kaskiruista mukavasti omiin tarpeisiin ja vrottajallekin. Erityisesti 1600-luvulla oli kuitenkin kylmiä kesiä, jolloin halla korjasi parhaimman sadon - vuosikymmeniksi esi-isiemme mieliin jäivät

semmoiset aikamääreet kuin "Laurin hallavuosi" (1669) tai "suuri musta vuosi" (1695). Moni asuinpaikka autioitui joksikin aikaa ja sai toisinaan kokonaan uuden suvun asujakseen.

"Suuri karkukesä" vuonna 1611 jäi nälkävuosien tavoin ihmisten mieliin pitkiksi ajoiksi. Tuolloin kostoretkellä olleet venäläiset polttivat muun muassa Lammasjärveltä kaikki talot. Useat ehtivät "karkuun" selkosten piilopirtteihin. Näistä sijoista saivat monet sivukylät asutuksen alkujuurensa.

Stolbovan rauha vuonna 1617 vakiinnutti oloja siten, että nykyinen Pohjois-Karjala siirtyi Ruotsin vallan alaisuuteen. Näin Kuhmo ei ollut enää ikään kuin ulokkeena ottamassa vastaan vihollisen ensiryöstöjä. Rajakiviin hakatut merkinnät lienevät ensimmäisiä sellaisia ihmiskäden Kuhmoon jättämiä jälkiä, joista tiedetään lähes päivän tarkkuudella niiden syntyhetki ja mahdollisesti niiden tekijätkin.

Rajakiistoja

Itärajan takana olevaan karjalaisväestöön kuhmolaisilla oli pääsääntöisesti hyvät välit, sillä kainuulaisilla ja vienankarjalaisilla on ollut kauppuksuhteita, verrattain yhtäläiset murteet ja sukulaisuussiteitäkin muinaisista ajoista saakka. Uskonnolliset erot ovat olleet yksi erottava kulttuurinen tekijä, ja erityisesti kuuluminen eri valtakeskittymien alaisuuteen on usein ollut kohtalokasta. 1600- ja 1700-luvuilla Ruotsin ja Venäjän välisten sotien ai-

jälkeensä 11 poltettua taloa, Korpisalmella 14 ja Lentualla 9.

Jotkut vanhimmat maatuoneet taisteluvälineet ovat peräisin Pohjan Sodan ajoilta paikallisten talonpoikien oman sissisodan tai myöhemmin Kuhmoon perustetun maakomppanian jäljiltä. Venäläiset kuitenkin miehittivät muun maan ohella myös Kuhmon, ja tämän isovihan aikaiset ja sen jälkeenkin levottomat olot toivat raja-alueelle erilaiset rajarosvojen joukkioit. Pahimmillaan Kuhmon taloista oli puolet autioina. Isovihan aikaa edeltävät rakennukset ovatkin nykyään Kuhmossa hyvin harvinaisia, lähinnä pikkuisia aittoja.

Suomalaisten ja venäläisten taistelua Suomen rajaseuduilla Olaus Magnuksen mukaan. Kuhmoon alkoi uudisasukkaita uskaltautua vasta Täyssinän rauhan jälkeen, sillä olivathan Kuhmon seudut kaikkien lähimpänä Venäjän puoleisia karjalaiskylä. Rajakahakoita käytiin jatkuvasti 1600-luvullakin.

kana yritettiin taistelujen leviämistä etelämpää Kuhmon rajoille asti estää solmimalla paikallisia rajarauhoja. Toisinaan taistelutantereeksi joutumista onnistuttiin ainakin siirtämään myöhemmäksi, mutta sattui joskus niinkin, että kuhmolaisten ja karjalaiskyläisten asukkaiden kesken tuli vihamielisyyttä ihan omasta takaa muun muassa kaskialueista. Myös rosvojoukot saivat olot sekaviksi ajoittain.

Suuren Pohjan sodan aikana (1700-1721) rajarauhataasoitti tilanteen vuoteen 1712 asti, jolloin viranomaisten takavarikoitua Kajaanissa karjalaiskauppailta suuren määrän sarkaa, puhkesi nk. sarkasota. Katermassa venäläinen ryöstöretki jätti heti

Olut vakiintuivat vasta 1700-luvun puolenvälin jälkeen, ja vuosi 1753 oli myös erityinen merkkinvuosi, kun Kuhmoniemiä tuli oma kappeliseurakuntansa. Kuhmoniemiellä oli ollut aiemmin vanha kirkkotupa. Kovin hääppöinen se tuskin on ollut, kun jälkipolville on säilynyt nimi "latokirkko". Seurakuntalaisille rakennettiin pian oma pieni ristikirkko ja kellotapuli. Lisäksi kirkon välittömään läheisyyteen perustettiin ensimmäinen virallinen hautausmaa. Kappalaisen asuinpaikaksi tuli Ikola, jossa pappila yhä sijaitsee, ja lukkari osti asuintalokseen Tuupalan. Ensimmäiset virkatalot olivat siis alunperin talonpoikaiskäyttöön rakennettuja.

1700-luvun loppupuoliskolla sotaväen puolella tapahtui selkeitä muutoksia Kuhmon alueella. Vuonna 1757 perustettiin Katerman Kuvajalaan varusmestarin puustelli, joka sijaitsi nykyisen Anttilan talon paikalla. Tämä virkatalo on myös mainittu pitäjän ensimmäiseksi maalatuksi rakennukseksi. Ruotujärjestelmän asettamisen jälkeen perustettiin Kuhmoniemielle vuonna 1788 sotilaskasarmi ja harjoituskenttä eli Tori kirkon välittömään läheisyyteen Kettulan talon yhteyteen.

Kaskenpolton ohella kuhmolaista maisemaa alkoi 1700-luvun lopulla muokata myös tervanpolton leviäminen elinkeinona. Samalla kuusimetsävaltainen luonto muutettiin paikoitellen lehtimetsäksi, mikä sopivasti valmisti laiduntamiseen soveliaan ympäristön syntymistä.

2.6

Nälkävuosia ja maastamuuttoa

1800-luvun alussa kirkon virkamiehet ja talonpojat joutuivat Kuhmossa vastatusten. Kappalaiseksi tullut Jacob Frosterus, "Tora-Jaakko", rakennutti itselleen Ikolaan uuden pappilan, joka lienee ollut ensimmäinen alkuperäiseen tarkoitukseensa tehty virkatalo Kuhmossa. Erikoinen ilmeitys talo oli, sillä seurakuntalaiset sitä ivasivat sanoen: "Liian suuri taloksi ja pieni kaupungiksi".

Toukokuussa 1804 paloivat tuhopolton myötä kirkko ja kellotapuli, ja kappalaisen halutessa uuden kirkon lähemmäksi Ikolaa eli nykyiselle paikalleen jatkuivat kireät välit niin, että kaksi vuotta myöhemmin polttaa tuprautettiin vielä pappilakin. 1800-luvun alussa kappeliseurakunnan keskuksena oli vielä Kuhmoniemi, ja kiistassa kirkon paikasta enteiltiin myös Kuhmoniemen aseman muutosta. Venäjää vastaan käyty sota jätti muutamaksi vuodeksi kaikki suuremmat hankkeet sikseen, mutta rauhan tultua jatkui uuden kirkon paikasta kiistely aina vuoteen 1814 saakka. Tuolloin muutama kuhmolainen talonpoika sai käräjillä kuolemantuomion toimimisesta kapinan johtomiehinä. Tilanne kuitenkin rauhoittui, talonpoikien tuomiot lievenivät, ja nykyinen kirkko valmistui vuonna 1816. Hankarannalle perustettiin myös uusi, nykyinen vanha hautausmaa.

Kirkkokiistan kestäessä lentiiralaiset olivat rakentaneet itselleen oman kirkkorakennuksen vuonna 1812, ja he saivat pitää sen rukoushuoneena. Luterilaisen ja ortodoksisen uskon - miksei myös Kainuun ja Vienan - "rauhanomaisen rinnakkainelön" symbolina Kirveskansan kirkossa oli kaarevaan

Kuhmoniemen muistomerkki vanhan kirkon ja kirkkomaan paikalla. Kesällä 2005.

laipioon lappelteen naulattu lautaristi, missä oli myös vino poikkipuu.

1830- ja 1860-luvuilla sattuivat pahat katovuosien jaksot, jotka veivät toista tuhatta kuhmolaista ennenaikaiseen hautaan. Nälänhätä ajoi lisäksi useista taloista väen yrittämään muualle, erityisesti Venäjälle, mutta sielläkään ei ollut parempia ehtoja. Osa palasi takaisin, mutta moni jäi sille tielle.

Katovuodet vaikuttivat osaltaan siihen, että kasvilajityöstä siirryttiin peltoviljelyyn, mikä luonnollisesti muutti maisemaa. Tuli myös uusia viljelylajeja, kuten peruna. Joissakin paikoin talon paikka saattoi siirtyä järven rannalta tai muuten alavammalta hallanaralta paikalta vaaran laelle tai rinteelle. Lisäksi talojen määrä ei enää 200:n ylitettyään juuri jatkanut kasvuaan, vaan liika väestö pääsi parhaimmillaan käsiksi torppaan tai mäkitupaan tai jäi huonemiehiksi, löysäläisiksi, kerjäläisiksi tai kirkonvaivaisiksi.

1800-luvulla raja Karjalaan oli helposti ylitettävissä, olihan se tuolloin vain Venäjän ja Autonomisen

Riihimäen pappila on tehty n. sata vuotta sitten ja on yhä asuinkäytössä. Syksyllä 2005.

Suomen välinen raja, jonka molempia puolia hallitsi sama henkilö. Vuonna 1839 ns. Jonkerin mutka liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan keisarin päätöksellä.

Oma itsenäinen seurakunta Kuhmosta tuli vuonna 1856, ja tällöin innostuttiin korjaamaan talvisin kylmää kirkkoa, rakennettiin kellotapuli. Kirkon ja pappilan väliin rakennettiin Pajakkakosken ensimmäinen silta. Tämä tapahtui vuosina 1859-1862. Jo aikaisemmin vuonna 1850 kirkon läheisyyteen oli rakennettu "kruununpuoti" eli viljamakasiini.

Vuonna 1865 Kuhmosta tuli sitten oma itsenäinen pitäjänsä, 5 630 asukkaan voimin. Taloja oli tuolloin 245 ja torppia 201. Maakaupan vapautuminen mahdollisti kauppaliikkeiden perustamisen Kuhmoonkin, ja nykyinen keskustaajama alkoi 1870-luvulta alkaen muodostua Hankarannan ja kirkon väliseltä alueelta erotetulle pitäjänmaalle. Tälle alueelle kuntakokous teki vuokrasopimuksia muun muassa karvarille, suutarille, postinkuljettajalle, räätärillem, kellosepälle ja muutamalle kauppiaille. Vuonna 1884 valmistui sitten "laiskainlinna loushikkoon" eli Kiviniemeen kansakoulu ja 10 vuotta myöhemmin käräjätalo. Lentiiraankin saatiin oma kansakoulurakennus vuonna 1893. Pitäjään saatiin 1800-luvun lopulla myös postitoimisto ja kirjasto, mutta nämä sijoitettiin jo olemassa oleviin rakennuksiin, kuten myös Tuupalassa ja eri kylillä sijainneet kestikievarit. Vuonna 1884 nimismies rakennutti itselleen komian virka-asunnon Kuhmoniemen Torille.

Riihenpuijat valmistavat siteitä olkkikupojen sitomista varten Kaation talon riihen edustalla vuonna 1924. Puinnin jälkeen oljet varastoitiin ja niitä käytettiin latojen ja ulkorakennusten katoissa. (Om. Saara Vähäkainu; valok. Aukusti Karppinen)

Kuhmon keskustaa 1920-luvun lopulla. Taustalla näkyy Korpilinna, jonka edessä on Maalaisten kauppa Oy ja siitä oikealla Kajaanin Puutavara Oy:n toimitalo. Edessä oikealla on entinen kanttorila ja sitä vastapäätä Osuusliike Maakunta. (Om. Antti Kuvaja; valok. K. Hollo.)

Vuosisatoja liikkuminen oli kesäisin tapahtunut vesiteitä pitkin, mutta lisääntynyt tavarankuljetus, muun muassa tervansoutu, sai aikaiseksi sen, että Kuhmossakin aloitettiin koskityöt. Suituankoskesta alkaen edettiin vuodesta 1863 lähtien ylävirtaan siten, että vuosisadan lopulla oli jo muun muassa Kalliojoen koskiin rakennettu noususillat. Latvavesillä työ jatkui vielä 1900-luvulla. Myös maanteitä rakennettiin, muun muassa 1860-luvun katovuosina tehtiin Jonkerin tietä nälkäpalkalla eli hätäaputyönä.

Raudanvalmistus ei Kuhmossa ole ollut yleistä, mutta 1870-luvulla rakennettiin Saarikoskeen useita rakennuksia käsittänyt teollisuuslaitos rautahytteineen, sahoineen ja myllyineen. Tehdas kuitenkin paloi jo vuonna 1877, ja raudan hinnan laskettua uutta ei rakennettu.

Kaskenpoltto kiellettiin lailla vuonna 1851, minkä jälkeen metsiä käytettiin tervanpolttoon ja uuteenkin elinkeinoon eli puunjalostukseen – ja tietysti myös luvattomaan kaskeamiseen vielä 1900-luvun ensi vuosikymmenille saakka. Metsien taloudellinen arvo nousi tuohon aikaan olennaisesti.

2.7

1900-luvun sodat ja rakennemuutos

Savotointi ja uitto alkoivat työllistää kuhmolaisia vasta 1800-1900-lukujen taitteessa, mikä toi muun muassa kämppäarakennukset, uittorakenteet ja aikanaan myös metsäautotiet ja tehometsänhoidon. Ensimmäiset kämpät olivat pikaisesti rakennettuja, maapohjaisia ja sisäänlämpiäviä kyhäelmiä tai metsäsuonoja, mutta sotien jälkeen rakennettiin jo kunnollisiakin kämppiä. Kertoman mukaan joku tällaisella kämpällä vieraileva rouva olikin todennut, että ”tiällähän voisvat immeisettiin asuva”.

Talvisota oli suurin yksittäinen ja nopea Kuhmon ympäristön yleisilmeen muuttaja. Esimerkiksi Saunajärvellä ei jäänyt käytännössä rakennuksia pystyyn, ja taistelualueet olivat täynnä räjähdyskuoppia, poteroita, juoksuhautoja, korsuja ja muita taisteluvälineitä. Myös kirkonkylä kärsi paljon pommituksista. Kaiken kaikkiaan toisen maailmansodankin aikaiset pyrkimykset siirtää rajaa Kainuun kohdalla suuntaan tai toiseen eivät tuottaneet tulosta, vaan rajalinja on mukailut vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta maanselkää Kuhmon kohdalla jo yli 400 vuotta.

Jo vuosisadan alkupuolella rakennettiin paljon julkisia rakennuksia, kuten suojeluskuntatalo Korpilinna, lukuisia koulurakennuksia, Jämäksen rajavartiokasarmi ympäristöineen ja erityisesti kirkonkylään myös palveluja sisältäviä asuinrakennuksia. Tuolloin syntyi asuinalueeksi muun muassa Rajakadun ja Piilolankankaan välinen alue, ”persauskylä”, joka tarinan mukaan sai nimensä alueella asuneesta lampaan persauksen varastaneesta ”Persaus-Heikistä”. Sotien jälkeen riitti jälleenrakentamista, joka ei aina tapahtunut kovinkaan nopeasti. Monella rakennuksensa sodassa menettäneellä tilalla saatettiin asua kauankin nopeasti rakennetussa ja ahtaassa hätäasunnossa, ja muun muassa talvisodan pommituksissa vaurioitunut kirkonkylän kirkko saatiin korjattua vasta 10 vuotta pommituksessa vaurioitumisensa jälkeen. Tämä korjausrakentamishanke venähti pitkäksi, sillä Kuhmossa kiisteltiin kauan, kannattaako vanhaa kirkkoa lainkaan korjata. Uuden tiilikirkon piirustuksetkin olivat jo valmiina.

Yksi jälleenrakentamiskauden erikoisuus ovat niin sanotut ”ruotsalaistalot”, jotka olivat Ruotsista tuotuja ”lahjataloja”. Ilmaiseksi näitä taloja ei kuhmolaisperheille kuitenkaan annettu. Näitä elementtirakenteisia taloja saatiin Kuhmoon kaiken kaikkiaan 55 kpl. Elementtien saumat eivät aina

tulleet tiiviiksi, mikä aiheutti vetoa. Lisäksi talot tulivat pilariperustuksille ja olivat seinien lämpöeristykseltään muutenkin kevyempää tekoa, minä takia ne eivät olleet suuressa suosiossa.

Jälleenrakentamisen ohella Kuhmossa oli myös paljon uudisrakentamista ja eri puolille Kuhmoa nousi useampi sata asutustilaa. Asutustilat ovat toistensa kaltaisia rankarakenteisia rakennuksia, koska ne tehtiin virallisten tyyppiinrakennustusten mukaan vain pienin muunnoksina. Sotiin saakka kaikki rakennukset olivat hirsirunkoisia ja satulakattoisia, usein myös lattialtaan ns. multimukselle tehtyjä, ja lautavuoraus oli harvinaisempi. Sotien jälkeen rakentamistapa muuttui olennaisesti. Rakennukset pyrittiin perustamaan paremmin, tehtiin tuuletuvia alapohjia, rakennuksen runko pystytettiin parruista ja välit täytettiin sahanpurulla. Katot muuttuivat kokonaan ristikkorakenteiseksi. Punamultamaalin ohella alettiin käyttää myös muita kotitekoisia maaleja. Koulurakennuksia tehtiin sotien jälkeen innolla kymmenittäin suurille ikäpolville. Koulut tulivat suureen tarpeeseen, mutta jatkuvuutta niillä ei ollut. Koulut tehtiin ajan parhaan tietämyksen mukaan ja hyvin ne ovatkin aikaa kestäneet. Tieverkosto laajentui huomattavasti. Voimakas autoistuminen, uuden aikakauden ihanointi ja ympäristöarvojen vähättely toivat tiestölle ratkaisuja, joita saamme pitkään sietää.

Ruotsalaistalo -tyypit 1-4. Kuva julkaisusta Jälleenrakennuskauden talot - rakentamista ja hoitoa, Kainuun Museo.

Keskustaajamassa rakentaminen - ja purkaminen - oli hyvin suuri ja näkyvä muutos. Kaupunkimaiseen keskustaan nousi muun muassa Piilolankankaan kerrostalotalolähiö ja lukuisia omakotitalokortteleita. Sodasta säästyneet rakennukset purettiin arvottomina. Uudet rakennustavat toivat sekavuutta ympäristöön. Tiilivuoratut ja sitten betonipintaiset rakennukset toivat mukanaan sekä tehokkuutta rakentamiseen että näennäistä kestävyyttä. Mikään ei ole ikuista.

Nyt luonto armahtaa eli puusto ja pensaat ovat kasvaneet näiden ristiriitaisuuksien ympärille. Yleisesti puhutaan kerroksellisesta ympäristöstä ja pyritään näkemään sekavuudessa ja monimuotoisuudessakin hyviä puolia.

Teollisuusrakentamistakin on sotien jälkeen ollut paljon. Merkittävin rakennuskokonaisuus on Kuhmo Oy:n sahan alue. Erilaisia teollisia tuotantorakennuksia on tehty myös Kantolaan, Sormulaan ja Jaurakkoon. Haja-asutusalueella suurimpia rakennuskohteita ovat olleet Katerman voimala sekä Vartiuksen rajanylityspaikka ympäristöineen. Julkisen rakentamisen puolella näkyvimpinä sotien jälkeen valmistuneina kohteina mainittakoon koulujen ohella paloasema, vesitorni, kirjasto, Kuhmo-talo, Kalevalan alue Tönölän harjulla ja viimeisimpänä kulttuurikeskus Juminkeko.

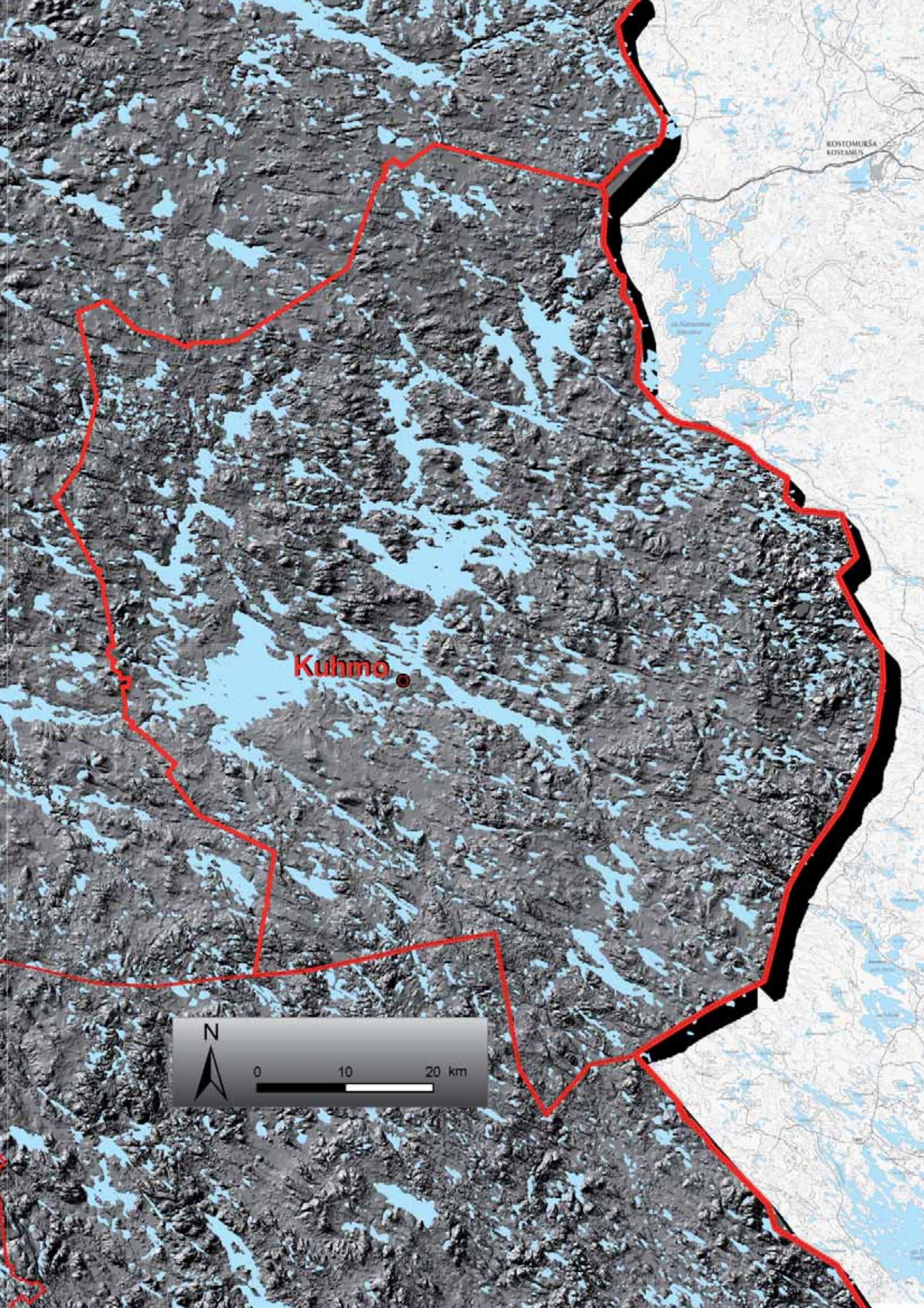

Kuhmo Oy:n ympäristöä. Syksy 2005.

Kuhmo-talo Hankaniemeltä päin. Kesällä 2005.

Kuhmo ●

KOSTAMUKSA
KOSTAMUS

3. Maisema

3.1

Maiseman kerrokset

Muinaismaisema ja rakennettu ympäristö ovat kietoutuneina kerroksittain toisiinsa. Muinaislöydöt löytyvät yleensä sieltä, missä ihminen nykyäänkin toimii. Maisema muuttuu luonnonvoimien vuoksi hyvin voimakkaasti, mutta yleisesti ottaen hyvin hitaasti. Ihmisen kosketus muuttaa sitä nopeasti ja peruuttamattomasti. Kaskitalous muutti metsiä ja mäkirinteitä, tervanpoltto ja muu metsien tehokäyttö sekä karjatalous peltoineen aiheuttivat suuria ympäristömuutoksia. Kyläkeskusten toimintojen ja niiden välisten liikenneyhteyksien jäljet ovat kaikkein rajuimpia ympäristötekijöitä nykyään.

Kuhmossa metsämaisema on syvällä ihmisessä. Koskemattomia metsiä ei enää ole, mutta osa synkimmistä ja rikkaimmista metsiköistä on suojeltu. Kuhmolainen maisema on hyvin monipuolinen. Vesistöjen varret, niemet, hiekkaiset kankaat, louhikkoiset mutta rehevät vaaranrinteet ovat kaikki edustettuina. Kahta samanlaista kyläaluetta ei löydy. Hierarkiset painopisteet ja kiinnostuskohdat vaihtelevat. Solmukohtissa sijaitsevat kylien keskukset, joissa asuminen on ollut monesti myös elämyksellisesti rikkainta. Kovin erilaiset maisemat ovat mm. Raiskionvaaralla Katermassa, missä tuntee pitkän kaskihistorian läsnäolon ja toisaalta esimerkiksi saman kylän Määtänniemessä, missä upeassa järven niemessä asutusta on ollut niin kauan kuin ihmisiäkin veroja maksamassa. Rankkojen

Kauronkylän maisemat Kalliojoenreitin varressa yllättävät kauneudellaan. Syksyllä 2005.

suomatkojen takana Kuumun Lotvossa on asuttu erikoisen pitkään ja erähenkeä löytää kulttuurimaisemasta huolimatta vieläkin. Jossain Kesselin perukassa taas maisemaan eli järven selälle on saattanut eksyä naapurimaan kansaa ja sehän on tuonut elämään välillä varsin painostavia piirteitä.

Kylien keskuksissa on muutamia mielenkiintoisia eroja. Katermassa erottuu suuria yksittäisiä taloja niemien nokissa, mutta esim. Vieksin Niemenkylällä, Nivalla ja Kauron kylällä tapaa rypästaloja. Vaara-asutus on keskittynyt Sotkamon puoleiselle laidalle Kuhmoa, josta kuitenkin Rasti ja Rytyli erottuvat poikkeuksina. Pajakkakosken ympäristö on oma lukunsa, mutta niin on Kesseli tai Kuumun Kinnulakin, jotka molemmat ovat kuin pieniä linnoja peltomaisemassa. Rastin Hotakasta löytyy ns. rykelmäkylä, samoin kuin Kuumusta. Itäosissa Kuhmoa ei suuria usean talon kylämaisemia ole, koska naapurimaan rajan läheisyyteen ei taloja kannattanut keskittää. Poikkeuksia ovat Rimminkylä ja Viiksimo.

Sota muutti maisemaa ja koitti ns. suuri jälleenrakennusaika, jolloin tulevaisuudenusko muutti ajattelua ns. uuden ajan kynnyksellä. Vanha maisema arvoineen oli koetuksella, jota se ei kestänyt kuin harvoin. Kylärakenteet tuhoutuivat perusteellisesti ja esimerkiksi kulkuväylien uudet linjaukset

Lotvon lammen rannalla Kuumussa kohtaa yhä korpi ja ihminen. Paikalla on ollut asutusta 1600 -luvulta saakka, sillä tällä kohdalla kulki veneheitto pohjoisiin vesistöihin. Syksyllä 2005.

muuttivat suurimman osan lähiympäristöistä takapihoiksi. Venerieitten varret, rantamaisemat ja talojen rantapolut aittoineen jäivät unholaan. Nykyajan ihminen näkee usein vain sen maiseman, minkä auton lasin takaa sattuu vauhdissa hoksaamaan.

Heikkilän elävää maaseutua. Syksyllä 2005.

Elimyssalon Latvavaaran rinteitä.
Syksyllä 2005.

3.2

Maisemanhoito

3.2.1

Perinnemaisemat

Maisemia ja niiden hoitoa riittää tuleville sukupolville. Hoitotehtävä on lähes mahdoton, varsinkin kun asiaan ei mikään luonnollinen suoraan elantoon vaikuttava syy pakota. Sen vuoksi on erikoisen tärkeää löytää ne maiseman pisteet ja kokonaisuuden kannalta keskeiset paikat, joihin keskittymällä on mahdollista päästä ihmisen konservatiiviselle ympäristökäsitykselle mieluisen muutoskierteeseen säilyttävällä tavalla kiinni.

Maisemia on luetteloitu erilaisiin kategorioihin: arvokkaat maisema-alueet, perinnemaisemat, maa-seutumaiset ympäristöt, arvokkaat luontomaise-

mat, jne. Tästäkin uhkaa tulla kovin pitkä listaus säilyttämismahdollisuuksia arvioitaessa.

Perinnemaisemat erotetaan kahteen osaan: perinnebiotooppeihin (niityt, hakamaat, laitumet, nummet, jne.) ja rakennettuun perinnemaisemaan (rakennukset lähiympäristöineen, muinaismuistot). Tässä julkaisussa perinnemaisemia ovat myös historialliset rakennukset ympäristöineen, muun muassa varhaisen rautateollisuuden jäänteet maisemineen, Tuupalan ympäristö puutarhoineen ja metsien kulttuurien rakennusjäänteet kämpistä uittorakenteisiin.

3.2.2

Inventoidut perinnemaisemat

Kuhmon inventoiduista perinneympäristöistä löytyy poikkeuksellisen paljon arvokasta ja edustavaa esiteltävää. Kunnan perinnebiotooppeja on inventoitu vuosina 1992 - 2000 sekä 2002 - 2003. Kohteet löytyvät Kainuun Perinnemaisema -julkaisusta sekä Kainuun perinnemaisemakartoituksen täydentäminen 2002 ja 2003 -julkaisusta (Kainuun Ympäristökeskus).

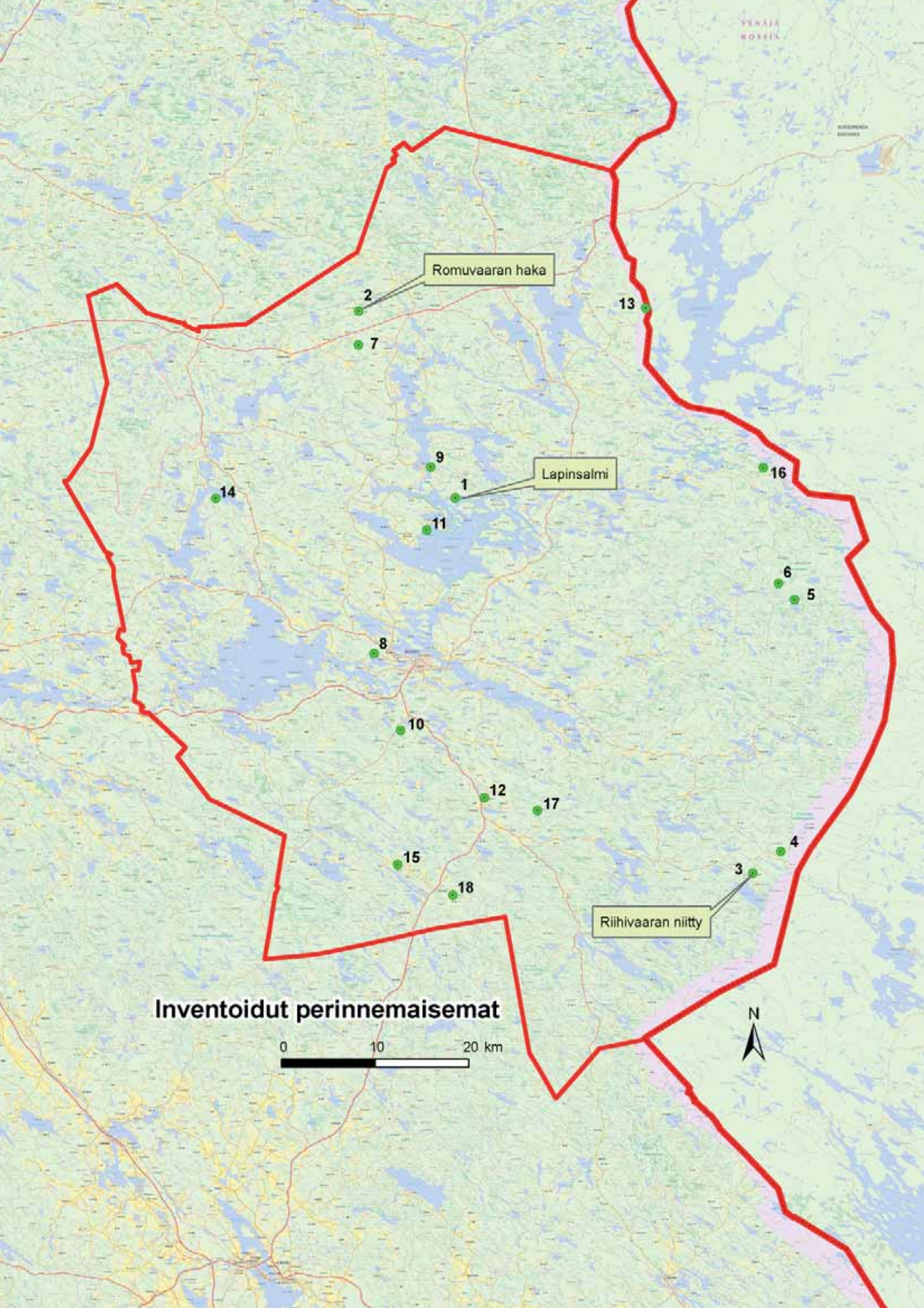
Valtakunnallisesti tärkeät

1. Lapinsalmi Lentualla on Kuhmon ainoa valtakunnallisesti tärkeä perinnemaisemakohde. Kokonaisuus on poikkeuksellisen edustava ja alueelta löytyy harvinaisia niittytyyppejä ja kasveja. Erikoisen pitkälle näihin päiviin saakka kestänyt ympäristön perinteinen käyttö erikoisarvoja sisältävä pihapiiri ovat eläviä muistoja lähimenneisyydestä.

Latvavaaran talon piha-aitaa. Syksyllä 2005.

Romuvaaran haka

Lapinsalmi

Riihivaaran niitty

Inventoidut perinnemaisemat

0 10 20 km

Alueen hoidoksi suositellaan niittoa ja heinänkorjuuta edelleen. Katso rakennuskulttuurin inventointi kohdasta Lapinsalmi, Lentua.

Maakunnallisesti erikoisen tärkeät

2. Iivantiiran **Romunvaaran** haka muodostaa eheän kokonaisuuden, jonka hakamaarakenne on hyvä ja kasvillisuus monipuolinen. Paikalla on edustavaa kasvillisuutta. Hoidoksi käy laidunnus jatkossakin.

3. **Riihivaaran** erityisen monipuolinen niitty löytyy Saunajärven Kuusijärven pohjoispuolelta. Lajirikkaasta kohteesta löytyy erikoisia kasveja, joiden arvellaan kantautuneen sodan aikaan Venäjän puolelta esim. hevosten rehun mukana. Kohde on pusikoitumassa ja hoidoksi suositellaankin raivausta ja niittoa. Katso inventointi kohdasta Riihivaara, Saunajärvi.

Muita inventoituja ja perinnemaisemastatuksen saaneita kohteita

4. **Laamasenvaaran** niitty Ulvinsalon luonnonpuiston läheisyydessä on vanhan asuinpaikan ympäristöä. Rungas kasvillisuus erikoisuuksineen edellyttäisi hoidoksi niittoa ja taimikon raivausta.

5. **Levävaara** Elimyssalon luonnonsuojelualueella on 60-luvulla autioitunut kruununtorppa, jonka rakennuskantaa on korjattu 90-luvulla. Kun hoitoa ympäristön niittoineen jatketaan, ympäristön kasvillisuus säilyy ja jopa monipuolistuu tulevaisuudessa. Katso inventointi Levävaara, Lammasperä.

6. **Latvavaara** Elimyssalossa on pienen pihapiirin ja sitä ympäröivän villiintyneen niityn yhdistelmä. Paikan hoidoksi käy niittäminen ja raivaus. Katso inventointi Latvavaara, Lammasperä.

7. **Raiskiovaaralla** Iivantiirassa on kaunis mäen- selkäniitty ja laidun.

Pihapiiri rakennuksineen ja peltoineen on viehättävä. Hoidoksi suositellaan laiduntamisen jatkamista, harvennusta ja raivausta. Katso inventointi Raiskionvaara, Iivantiira.

8. **Pyssylahden** niitty Akonkoskella lienee entistä peltoa ja se uhkaa kasvaa umpeen. Niityn hoidoksi käy niittäminen ja heinänkorjaus.

9. **Männistön** haka Nivalla sijaitsee näkyvällä paikalla kylän koillisosassa virran rannalla. Maisemallisesti edustava kokonaisuus on kasvilajiston puolesta niukka. Hakaa laidunnetaan ja se sopii hoidoksi jatkossakin. Katso inventointi Männistö, Niva.

10. **Onnelan** niitty sijoittuu Jyrkän Onnelanvaaran eteläpuolelle. Katajainen ja kivinen rinne sijoittuu Onnelan talon läheisyyteen ja sen kasvilajisto on edustava. Aluetta hoidetaan niittämällä.

11. **Lehtoniemellä** Timoniemen kylässä on niitty, jota on laidunnettu vielä äskettäin. Osa alueesta on entistä peltoa. Niitylajistoa alueella saisi helposti lisättyäkin, mikäli sitä laidunnettaisiin tulevaisuudessa.

12. **Kankivaaran** peltoaukean laidasta alkava harmaaleppähaka on erityisen kauniissa paikassa. Vaihteleva ympäristö on hyvässä hoidossa, sillä sitä laidunnetaan edelleen. Kankivaaran pellon laidasta aukeaa lounaaseen eräs mahtavimmista kuhmolaisista kaukomaisemista.

13. **Joutenvaaran** niitty Vartiuksessa sijaitsee vanhalla asuinpaikalla rajavyöhykkeellä. Lähes avoin niitty on korkealla vaaran päällä josta avautuu komea näköala. Niityn kasvillisuus on edustavaa ja sen hoidoksi suositellaan niittoa sekä laidunnusta.

Timoniemen Pääkkösrannan järvenrantahaka. Kesällä 2005.

Lauvuxen Mäen kesantopelto aamu-auringossa.
Kesä 2005.

14. Ensilän tilalla Kellojärven rannalla on yhä käytössä olevia luonnonlaitumia. Puustoa tulisi harventaa ja lopettaa laidunten lannoitus.

15. Ala-Rauniolla Karjalanvaaralla Lauvuksessa on tievarressa harmaaleppämaisemassa laidun, joka hieman raivattuna sekä laidunnettuna olisi nykyistäkin arvokkaampi.

16. Viiksimojoen tulvaniitty on ympäristölle tyyppilliseen tapaan vaikeakulkuista saraikkoa. Niitty säilyy, koska vesi tulvii sille. Paikasta voisi kehittää retkikohteen.

17. Petäjälammen tilalla Sivakassa on peltoaukean sivussa avoin niitty, joka säilyy hoidettuna eli niitettynä jälkipolville kauniina esimerkkinä korpitalon niittymaisemasta.

Kuten luettelosta voi havaita, perinnemaisemat säilyvät, jos niitä hoidetaan perinteisin menetelmin. Perinnebiotooppien paras ja oikeastaan ainoa hoitokeino on karjanhoito. Euroopan Unioni on tuonut uusia velvoitteita karja- ja viljatilalle liittyen mm. lannan käsittelyyn ja varastointiin. Vaatimuksia riittää muutenkin ja harvassa alkavat olla Kuhmossakin ne tilat, joilla tilan hoitoon kyetään jatkossa satsaamaan em. määräysten mukaisesti. Perinnemaisemien hoitoon voi saada ympäristötukea, jota haetaan TE-keskuksen maaseutuosastolta. Erityiskohteiden toimenpiteisiin ja niistä aiheutuviin tulon menetyksiin voi saada erityistukea.

Lisätietoja:

Kainuun TE-keskus,

Pekka Korhonen 08-61631 ja

Kuhmon kunnan maataloussihteeri 08-6895511.

3.2.3

Muu maaseutumainen ympäristö

Erikoiskohteiden lisäksi Kuhmossa riittää perinnemaisemia ja arvokkaita ympäristöjä joka lähtöön. Kylien ja tilojen ympäristöjen avaruuden tunne, käytön näkyminen ja maaseutumaisen säilyminen vaatii omistajaltaan aikaa vievää, mutta sinällään yksinkertaista kunnostustyötä: niittoa, raivusta ja lähimetsien hoitoa. Peltojen metsittäminen on vähintään kaksipiippuinen ympäristöteko ja tulisi pohtia tarkoin arvoja, jotka samalla menettää. Mielenkiintoinen ristiriita sisältyy myös siihen, että vaikka perinteen mukainen vahva puukielteisyys elää vanhemmalla sukupolvella taajamien ympäristön käsittelyssä, ollaan omilla juurilla valmiita istuttamaan kaikki vapaat paikat puuntaimia täyteen, vaikka käkkyrät ja paksuoksaist puut eivät ole kummoisia edes polttopuuksi. Perinteiden mukainen puun käsittely pohjautui puun ahkeaan käyttöön eli kaikki palava poltettiin talojen ja kylien läheisyydestä. Toisaalta se oli mitä helpoin keino osoittaa ihmisen ylemmyyttä ympäristön käsittelyssä. Virallisten ja julkisten ympäristöjen avoimuus ja sijoittuminen muuta ympäristöä korkeammalle osoitti myös hierarkista asemaa.

Saunajärven Kuusijoen uittorännit ovat yhä tallella.
Kesä 2004.

Kedot, niityt, laitumet ja muu ihmisten muokkaama tai eläimilleen osoittama ympäristö kasvoivat aikanaan mitä monimuotoisimmiksi keitaiksi muuten köyhässä kainuulaismaaperässä. Lehdot ja lepikot kasvavat parhaillaan kuusikkoa ja niiden viimeisiä kasvupaikkoja löytää esimerkiksi **Ristelin** ympäristöstä. Koska heinää kasvoi suolla, ensimmäiset ”heinäpellot” sijaitsivat joskus erittäin kaukaisilla soilla. Hyvin laajat suoviljelyalueet on nyt ojitettu, vaivaiskoivu valtaa alaa ja järvet ojien päissä ovat ruskeavetisiä, sekä kasvavat osin umpeen.

Uitto ja puun käsittely yleensä on muokannut metsiä ja purorantoja. Näiden jälkiä ei ole enää juurikaan näkyvissä. Saunajärven **Kuusijoen uittoreitti** on harvinainen maisemajänne tältä ajalta.

3.2.4

Järvi- ja jokimaisemat

Kuhmossa on poikkeuksellisen vähän rantakaavoitettua ympäristöä. Perinteinen verkkovaja- tai muu vanha rantarakennuskulttuuri on Kuhmostakin lähes tyystin hävinnyt. Tilalle on tullut lomarakentaminen, jonka määrä kunnassa on suuri, sillä rantaa riittää.

Paikkakunnalle ominainen tapa on tehdä pieniä rakennuksia mökin ympärille varsin perinteisin rakennustarvikkein. Sillä on maisemallista merkitystä silloin, kun mökki sattuu sijaitsemaan kulttuuritai perinnemaisemassa, eikä korven keskellä. Kohdeluetteloissa ei ole ohjattu rantarakentamista.

Jokimaisemien parhaimmistoa löytää **Lentuankoskelta, Pajakka-Saarikosken väliltä, Viiksinjoelta**, ja esim. **Kesselin** erämaajoelta. Pieniä uittoon käytettyjä väyliä löytyy mm. Saunajärven **Kuusijoelta** ja Viiksimosta. Erikoisin ympäristö on Nivan **Kaarneessa**, missä joki- ja koskimaisemassa toimii kalanviljelylaitos, sekä paljon muuta uutta ja vanhaa kalastukseen liittyvää oheistoimintaa.

Pajakkakosken ylittävä silta tarjoaa maisemat, jossa yhdistyvät sekä kauniit tienvarsimaisemat puustoineen, että jokimaisema uittomöljineen.

Kuhmoniemen kulttuurimaisema ja Tönölänsalmen sillan maisemat ovat henkeäsalpaavia. Ne liittyvät vesistöristeysalueeseen, jossa kohtaavat Sotkamon reitti Pajakkakoskella, Kesselin ja Kiekinkosken reitit idästä ja Lentuankosken reitti pohjoisesta. Tämä liikenteellisesti tärkein kohtauspaikka on myös järvimaisemiltaan rikas. Kuhmoniemen erikoisasema vanhana keskuksena erottuu yhä. Vähäpuustoinen iso niemeke on ollut aikoinaan saari Lammasjärvessä ja kasvanut sitten mantereeseen kiinni. Niemeltä löytyy useita vaikuttavia perinnemaisemia,

jotka nivoutuvat toisiinsa. Järveltä katsottuna pitkä rantamaisema on poikkeuksellisen upea.

Lentuan järvialue on lähes yhtä luonnonsuojelualue, eikä turhaan. Kauniimmin polveilevaa järvimaisemaa saa hakea. Järven ympäristön koskia ei ole valjastettu ja siten vesistö on säilynyt ympäristöarvoiltaan alkuperäisenä nykypäiviin saakka. Järveen laskee **Kalliojoki** idästä ja pohjoinen vesistö Kaarneenkosken kautta, sekä pienemmät vedet, kuten Luulajanjoki. Lentua -nimikin jo viittaa siihen, että järvi asettuu paikkaan, jossa karjalaisuudella on ollut selkeä vaikutus ensimmäisiin lännestä tulleisiin asukkaisiin. Lentuan kautta kulkenut Kalliojoen kauppareitti ja yhteiselämä rajakyljen kanssa oli tärkeä osa elämää. Tätä lähes mystistä karjalaiselämän heijastetta ovat vain vahvistaneet erilaiset Lentuan kautta Karjalassa samoilleet tutkijat ja sitä osaltaan jatkaa **Lapinsalmen** nykyinen luoksepääsemättömyys.

Kaarneenkosken ränni- ja patolaitteita. Syksy 2005.

Lentuan pohjoisosissa on kaksi suurta vesistö-risteystä, joista läntinen sijoittuu Kaarneenkoskelle ja toinen Juttuanjärven eteläpäähän. Kummankin kautta on päässyt samoilta pohjoisille vesille, mutta Juttuan kautta myös Miinoaan Kalliojoenreittiä pitkin.

Ohtolan talon rantamaisema Lentualla on herkullinen. Harmaat rakennukset lähes rannassa ja peltomaiseman rajautuminen järven veteen ovat maisemallisia. Kaukomaisema on kaunis ja rajautuu läheiseen saareen. Ainoa rannan tuntumasta inventoitu verkkovajakin löytyy Ohtolasta. Pihapiiri on tehty kallioluodolle peltomaiseman keskelle ja kivinen navetta tuo näkymään kiehtovaa linnamaisuutta. Samanlainen rantamaisema löytyy Timoniemen **Pääkkösrannasta** ja Koskenkylän **Pitkästäniemestä**.

Lapinsalmen perinnemaisema on tyypiltään tyystin erilainen kuin Ohtolan ranta. Se liittyy rantaveteen niityn kautta ja paljon pehmeämmin. Rakennusten sijoittelu on vapaampaa ja karjalaisempaa.

Sylväjän kylän taloilla ei ole vahvaa kosketusta veteen, vaikka ne ovat rannan tuntumassa. Sen sijaan

Niemisjärven **Niemellä** talot ovat hyvin lähellä järveä, kuten **Petäjälahden** talot Katermassakin.

Sylväjän **Nampan** hiekkarantaan liittyy laaja harmaalepikkoniitty ja kauniit niemet.

Iivantiiran **Malilanniemi** on hyvin erikoinen ranta-asuinpaikka, sillä matalan niemen rakennukset ovat nekin matalalla ja pihalla liikuttaessa tunne lähes järven pinnan tasolla olemisesta on vahva.

Kaunein ja laajin käytössä oleva rantahaka lie-nee Hietaperän **Määtänniemessä**.

Katerman **Patoniemen** pihapiiri sijaitsee aivan joen penkalla, samoin **Korvanniemi** ja **Pulkkila/Jokiniemi**.

Yksinvaltiaan tavoin niemiään hallitsevat **Kaup-
pisenniemen** ja **Selkäniemen** talot.

Erikoinen pihapiiri löytyy Hietaperän **Hepokannasta**. Upeasti kaartavan hiekkaisen niemekkeen kautta polkua kävellen ja pieniä kesämökkejä väistellen pääsee pienelle hiekkasärkälle, jolta taas pienen sillan kautta luodolle. Kohde on siis oikeastaan saari. Vähäiset elämisen mahdollisuudet luotomaisella asuinpaikalla ovat mahdollistaneet vain pienten peltosilppujen teon. Rannan puusto on lehtomaista. Maisemat ovat fantastiset eri vuodenaikojen ja säätilojen mukaan.

Hepokannan "pihapolku". Syksy 2005.

Tervasalmen ympäristö tarjoaa silmänruokaa autoilijalle. Kesä 2005.

3.2.5

Tienvarret perinnemaisemina

Nykyajan ihmiselle pikitie on entisajan joki. Tienvarsilla on Kuhmossakin erikoisia maisemapaikkoja, joiden arvoa hyljeksitään niiden jatkuvasti esillä olemisen eli "tavanomaisuuden" vuoksi. Toisaalta tienvarsimaisemat ovat mitä tasapuolisin mahdollisuus esitellä paikkakuntaa erilaisille ihmisille. Teiden sijoittelussa maisemat eivät ole olleet pääasiassa, mutta muutama komea maisemapaikka silti löytyy.

Lähestyttäessä Kuhmoa lännestä päin on paikkoja, joissa silmä lepää: luonnollisesti **Tervasalmi** siltoineen ja järvenselkineen sekä **Jämäksen** hiekkakan-kaat vesien lomassa. Pohjoispuolentien varressa **Murtojärven** talo maisemineen, **Hietaperän** komea hiekkakangas ja järvimaisemat, sekä **Petäjälahden** peltomaisema vanhoine rakennuksineen kiinnittävät matkaajan huomion.

Etelästä tultaessa löytyvät kaukomaisemat **Rastivaaran** ja **Koivuahon** taloihin vaarojen päällä. **Jyrkänkosken** pieni talvisotaa esittelevä alue jää mieleen, samoin **Särkijärven** hyvin hoidettu kolmen talon peltoaukio.

Idässä ovat Lammasjärven hienot kankaat **Häkkilänniemen** maisemineen järven eteläpuolella ja **Heikkilän** peltoaukea pohjoispuolella.

Lenttiirantien varressa **Varajoki** taloineen on mahtava maisemakohta.

Hyrynsalmentien varressa **Sylväjensalmen** maisema on kaukonäkymineen eteerinen.

Pieniä kyläteitä voi harkita ajelevansa esimerkiksi **Timoniemen** ympäri: tie tarjoaa monipuolisia ja eri-

tyisen kauniita visuaalisia kokemuksia valtakunnallisesti arvokkaaksi luokitellussa ympäristössä ja jopa pysähtyminen tulee mieleen tässä maisemassa.

Suuremmat tiet ovat suoraviivaisia ja näkyvät kauas. Maisemaan liittyvät istutukset ja puustot näyttävät väkivaltaisilta, mikäli on noudatettu tien antamia linjoja ja painoarvoja. Vanhemman ja paikalla pitempään olleen rakennuskannan syntyminen ei ole ollut sattumaa ja siten sen synnyttämien linjausten ja istutusten käsittelyn tulisi olla määräävämpää. Näin esimerkiksi pihatien varren puuistutukset tulisivat maisema-arvoihin paremmin sopiviksi, kun korostettaisiin muitakin kuin pelkkiä asfalttitien arvoja.

Pienet tiet ottavat maisemarakenteen ja sen hiljaa syntyneet arvot paremmin huomioon.

Lieksantien varressa Särkijärven talot kääntävät pään. Kesä 2005.

Jaakonvaaran talo on keskellä hienoa lehtoa. Syksy 2005.

3.2.6

Kujanteet, aidat ja niiden kasvit

Pihapiirejä ja ympäristöjä ympäröivät yleensä kasvit ja erilaiset aidat. Pihatien varteen aseteltu koivukuja tuo juhlallisuutta ympäristöön ja pensaille tai aidoilla luodaan yksityisyydelle rajoja. Puuaidat ovat olleet karjan ohjaukseen liittyviä rakennelmia. Samalla ne erottivat korven keskellä inhimillisen pihapiirin ja ympäröivän luonnon voimat toisistaan. Aitoja kannattaa yhä suosia, sillä niillä luodaan ympäristölle hoidettua ryhdikkyyttä. Aitauksen tyypissä kannattaa olla tarkkana, sillä karjalle tarkoitettu aitaus ei välttämättä sovi esimerkiksi taajaman keskelle eli paikkoihin joissa karjaa ei ole kuuna päivänä pidetty.

Puuston kohdalla tulee huomioida, että Kainuussa ei puita talojen ympärillä ole ollut muutamaa pihlajaa ehkä lukuun ottamatta. Sama koski vaikkapa kirkkojen läheisyyttä, nykyiset kiero-oksaiset ikipetäjät kirkkomailla eivät kuulu perinteeseen, vaan osoittavat omalla tavallaan kirkon ulkoisen vallan taantumista: kirkon piti ennen näkyä laajasti ympäristönsä.

3.2.7

Natura 2000 -kohteet

Natura-kohteet edustavat luonnontilaisia maimia. Kuhmossa kohteita on paljon ja niiden sijainti syrjäinen. Alueilla on suuri merkitys luonnon tuntemista ja virkistyskäyttöä ajatellen. Alueiden valinnassa on käytetty perusteina luonto- ja lintudirektiiveissä lueteltuja luontotyyppisiä ja -lajeja.

Lisätietoja: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=84565&lan=fi>

3.2.8

Vaaranlakimaisemat

Vaikka Kuhmo ei ole keskeisellä paikalla Kainuun vaaramaisemaketjussa, löytyy sieltäkin komeita vaaroja, jopa keskittyviä. Niiden perinneympäristöt tarjoavat mainioita maisemakokemuksia.

Raiskiovaaralle Katermassa on noustu kaskeamaan ja asumaan jo varsin varhain 1600-luvun loppupuolella. Vaaralla on kaunista ja vanhaa haka- ja leppämaastoa peltoaukean laidoilla. Vanha Raiskion pirtti ja kamari sijaitsevat pellon keskellä ja siten muodostavat mahtavan pienmaiseman pihatietä vaaralle noustessa. Raiskion pihalta avautuu suora näkymä koilliseen kohti Kuhmon kirkon tornia. Myös saman vaaran muista taloista avautuvat uskomattomat kaukomaisemat Sotkamon puolelle.

Raiskiovaara Iivantiirassa on pieni, mutta hoidettu perinnemaisema aivan vaaran laella. Kaukomaisemia on kolmeen ilmansuuntaan.

Katerman **Jauhovaaran** luonnonhoitometsä on kaunis ympäristö talolle rakennuksineen. Korkean vaaran luoteisrinteitä leviävät mahtavat kaukomaisemat luoteeseen. Jauhovaara toimii laajalti mainiona kaukomaisemana eri myös ympäristöstä katsottuna ja kaikkein kauneimpana Nurmesjärven Autioniemestä.

Koivuahon kylän nauhamaista näkymää. Syksy 2005.

Ristelin pihapiiristä näkyy kaukomaisema kohti itää Rastin taakse. Samanlainen ja samaan suuntaan antava rinnemaisema on Katerman **Leinosenvaaralla**. Rastin **Kankivaaralta** löytyy kirkkaalla säällä säkenöivä kaukomaisema, samoin kuin sen läheisen **Hotakanvaarankin** laelta.

Kauneimmat näkymät talosta taloon ovat **Koivuhon** nauhakylällä. Sodan tuhojen jälkeen kylä on rakennettu ennalleen entistä kauniimpana.

Vuosangan kylän ympäristössä on hieno vaaranlakimaisemaan. Lähes samanlaiset on **Juttuanvaara** lähi- ja kaukomaisemat. Nivan **Teerivaaralla** on mallikas perinnemaisema vaaran laella.

Kuin Alpeilla ollaan Koskenkylän **Huotarinvaa**ran vanhan pihapiirin pihamaalla.

Sokerina pohjalla on sitten **Timoniemenvaara**, jolle ei muista ole vastukseksi. Maisema koostuu, sekä kauniista ja erilaisista peltomaisemista, ranta- ja järvimaisemista, vaaramaisemista, korpimaisemista että ennen kaikkea kauniista maisemasiluetaista. Kohde on valtakunnallinen perinnemaisema-alue.

Timoniemen vaaran päältä taivas tuntuu olevan lähempänä. Syksy 2005.

3.2.9

Rajan jäljet

Rajapitäjänä Kuhmolla on omat ruhjeensa sodista, joskin myös kanssakäyminen rajan takaisten ihmisten kanssa on tuonut rikkautta ja leimannut elämää. Ajan henki on, että tätä vuorovaikutusta pyritään korostamaan myönteisessä hengessä.

Karjalaisten ja "ruotsien", kuten suomalaisiakin nimitettiin pitkälle 1800-lukua, hallitsijat pyrkivät ratkomaan rajakiistoja asettamalla rajoja maastoon kulloisenkin tilanteen mukaan. Erilaiset rajankäynnit synnyttivät merkkikivien ketjuja pitkin rajaa ja muutama niistä osuu Kuhmonkin kohdalle. Etelästä alkaen löytyy Jonkerin kivi, Korpilammen kivi, Rajakankaan kivi ja Miinoan kivi. Nämä ovat nykyään rauhoitettuja muinaismuistolain perusteella.

Jonkerin ja Korpilammen kiveen liittyy kulttuurihistoriallista taustaa melkoisen paljon. Erilaiset rosvojoukot olivat rajaseudulla aggressioita herättäviä ja saattoivat johtaa jopa laajempiin sotaisuuksiin maiden välillä. Kanssakäyminen ja naapureiden tunteminen rajakylissä johti paitsi näiden rosvojen jahtaamisiin yhteistuumiin, myös paikallisiin rajaneuvotteluihin luotettujen miesten kesken. Valtion tasolla tilanne kuitenkin kiristyi muutama otteeseen esimerkiksi 1700-luvulla varsin tulen araksi ja perustettiin muun muassa Jonkerin komppanian nimellä tunnettu Pohjois-Karjalan alueella rajaa

valvonut osasto, jonka pohjoisin huoltopiste toimi Jonkerin kylällä.

Talvi 1742 tunnetaan ns. kemiläistalvena, jolloin pelättiin toden teolla venäläisten hyökkäystä ja rajalle tuotiin Kemin komppania puolustustehtäviin muun muassa Jonkerin läheisyyteen. Pelko ei ollut turhaa, sillä syksyllä venäläiset tulivat ja miehittivät Kuhmoa vuoden ajan. Raja säilyi kuitenkin paikoillaan.

Toisen kerran venäläiset sotajoukot tulivat vuonna 1808 ja kolmannen kerran vuonna 1809, jonka jälkeen Suomi ja Kuhmo liitettiin Venäjään. Rajan merkitys hälveni ja kanssakäymiset ihmisten kesken tulivat jatkuviksi. Fyysistä rajaakin oikaistiin tällöin ja Jonkerista tuli osa Kuhmoa.

Miinoan kiven ympäristöön liittyy monenlaista historiaa. Kuhmo oli Suomussalmen ohella 1800-luvulla erikoista seutua Suomessa, sillä sieltä hakeuduttiin voimallisesti emämaan eli Venäjän puolelle asumaan. Syynä olivat katovuodet ja taudit. Osa palaili myöhemmin takaisin Kuhmoon. Teitä ja kulkuyhteyksiä välimaastossa oli runsaasti ja suurin niistä on ollut Kalliojokivarren reitti Kauronkylään ja siitä Miinoaan rajan taakse. Tämä tunnetaan ns. Vienan reittinä ja sitä käyttivät mm. 1800 -luvun kansatieteilijät tutkimusmatkojensa kulkuyhteytenä. Tuolloin Aunusta ja Vienaa pidettiin mm. kansanrunouden aarraitana. Kuhmostakin tosin saatiin runoutta talteen: Juolunkajärven Tuomaalanniemessä Elias Lönnrot taltioi värssyjä, vaikka varsinaiset laulumaat sijaitsivat rajan takana. Lönnrot kokosi ja kirjoitti Kalevalan nimenomaan Ikolan pappilan pihamaalla sijaitsevassa ns. Högmännin torpassa. Koska osa laulajien suvuista

asui tietojen mukaan varmasti vielä 1600-luvulla Kuhmon puolella ja oli selkeästi savolaista alkuperää (esim. Maliset), voi runoja todellakin pitää suomalaisina.

Muita yleisiä kulkureittejä olivat mm. Kiekinkosken ja etenkin Kesselin reitti Repolaan. Raja sulkeutui 1920-luvulla ja aukesi jälleen 1960-luvulla ”Runon ja rajan tie” -hankkeen kautta johtaen nykyiseen varsin monipuoliseen kanssakäymiseen.

Edellä mainitulle ajan jaksolle sijoittuu traumaattisin kokemus rajalla: Talvi- ja Jatkosota, joista varsinkin ensimmäinen kosketti Kuhmoa. Yleismaailmallinen tilanne johti sotaa ennakoiviin toimenpiteisiin vuonna 1940 ja Kuhmon ympäristössä tehtiin strategisia linnoitustöitä, jotka kytkeytyivät Suomen itärajalla ns. Salpalinjan rakentamiseen. Tuolta ajalta löytyy vieläkin linnoituslaitteita mm. Lentuan Kalliojoki-Änäntijärvi -linjan ympäristöstä, Kiekinkoskelta, sekä Saunajärveltä. Neuvostojoukot hyökkäsivät nimenomaan Kuhmon kohdalta Saunajärven suunnasta ja niin suurella voimalla, että etenivät varsin nopeasti lähelle Kuhmon keskustaa. Tällöin kaivettiin uusia puolustuslaitteita hyvin nopeasti mm. Tervasalmelle ja Hietaperään.

Keskeisimmät taistelut käytiin maastossa Saunajärvellä Rastilla ja lisäksi ympäristössä mm. Kiekinkoskelta Tyrävaaralle Lammasperässä. Johtopaikka sijaitsi Jämäksen kasarmilla.

Poltetun maan taktiikan takia Kuhmon itäpuolinen rakennuskanta tuhoutui suureksi osaksi omien syyttämienä. Kuhmon keskusta taas tuhoutui pommitusten ja tykistön keskitysten seurauksena, mutta esimerkiksi kirkko säilyi, joskin osuman saaneena.

Jatkosota ei koskettanut Kuhmoa yhtä suoraan. Kaukopartiotoiminta Jämäksen kasarmin toimiessa keskuspiisteenä oli näkyvintä toimintaa. Ns. partisaanitoiminta eli kainuulaisittain desantit olivat yleistä pelkoa herättäviä tuhoamiseen erikoistuneita ryhmiä, jotka liikkuivat varsin syvällä Suomen puolella.

Jyrkän kunnostettuja juoksuhautoja. Syksy 2005.

Näyttävien jäljellä oleva puolustusasema on matkailukohteena Jyrkänkoscilla ja mm. Tervasalmella olisi potentiaalinen mahdollisuus toimia vastaavanlaisena kohteena. Talvisodan muistomerkkejä on pystytetty Kilpelänkankaalle, Löytövaaraan, Luvelahdelle ja Tyrävaaraan. Desanttien hyökkäysten uhreille on muistomerkkejä Hirvivaarassa, Viiksimossa ja Kuumun Kurkivaarassa. Vaikka viimeisin sota vaikutti Suomen rajojen kulkuun paljon, **Rajakankaan kivi** on säilyttänyt roolinsa oikeana valtioiden välisenä rajakivenä nyt jo noin 400 vuotta.

3.2.10

Karjalaiset jäljet

Kuhmo ympäristöineen oli aina 1500-luvulle saakka aluetta, jota karjalaiset pitivät nautinta-alueenaan. Paitsi, että alueella kalastettiin ja metsästettiin, siellä oli myös jonkinlaista kiinteämpää asujaimistoa, joka on vieläkin useilla kylillä paikannimistön perustana. Iivantiira eli Iivanan asuinpaikka, Lentiira Malentian- nimisen miehen tieran paikka, jne. Pitäjän alueella on mittava määrä karjalaisperäisiä paikkojen nimiä.

Rajan yli kuljettiin helposti vielä 1900-luvun alkuun saakka ja mm. karjalaisen vaimon ottaminen asuinkumppaniksi oli ainakin yhtä helppoa kuin nykyään. Erilaiset arkipäivän askareet ja tekemiset, sekä elämisen malli yleensäkin sekoittuivat.

Jonkeria sanotaan karjalaisimmaksi kyläksi, mikä on helppo uskoa. Sijaitihan se pitkään Venäjän puolella rajaa. Jos kiipeää Jonkerin Matovaaralle ja tutkii talon navettaa, ei voi olla hoksaamatta sen karjalaisia piirteitä.

Myös kulkuväylänä toimineen Kalliojoen varsi sai paljon vaikutteita. Kauroniemi oli varsinainen

Jyrkän puolustuslinja. Syksy 2005.

etappipaikka, sen vanhimpiin lukeutuvan talon eli Mäen ranta-aitat olivat perimätiedon mukaan lukumäärältään kuin rannikkosatamasta. Kauppiat säilyttivät niissä tavaroitaan, joita sitten vietiin tarpeen mukaan eteenpäin. Kauroniemi on yksi karjalaisvaikutteisimmista kylistä Kuhmossa, mikä sinällään ei ole ihme, kun katsoo sen etäisyyttä Miinoan kylään ja toisaalta Kuhmoniemelle.

Rimmin kylä Vartiuksessa on yksi kolmesta valtakunnallisesti tunnustetusta vienalaiskylästä. Akonlahdella sijainneen lähikylien hautausmaan korvasi 1920-luvulla rajojen sulkeuduttua Rimmin oma Lapinsärkän kalmismaa. Rakennusperinne oli karjalastyylistä talvisotiin saakka ja uudelleenrakennuksen ehtojen mukainen rakentaminen ei huomionut vanhaa tyyliä. Juuri Rimmin rakennuksiin ihastuivat 1894 kylässä vierailleet arkkitehdit Yrjö Blomstedt ja Victor Sucsdorff. Onneksi Kuhmosta löytyy vielä muutama karjalaisvaikutteinen rakennus. Pyöreähirsisiä aittoja tapaa mm. Lentuan Kirvesniemeltä, Kalliojokisuun Sumsasta (1679) ja Lentuan Ohtolasta. Sumsan aitta pitää itsellään samalla vanhimman kuhmolaisen rakennuksen epävirallista tittelä.

Jonkerin Matovaaran karjalaisvaikutteinen navetta. Oikealla: Lentuan Saaren aitta on vuodelta 1683. Ovi on äärimmäisen yksinkertainen: kolme lautaa pienoilla kiinni toisissaan ja kaksi kiilattua pihthielipuuta karoina. Kesä 2005.

4. Kuhmon rakennuskulttuuri

Kuten edellä jo kävi ilmi, läntiset ja itäiset vaikutteet sekoittuvat hienovaraisesti Kuhmon alueella. Varsinaisia rakennelmia tai rakennuksia on pitäjän alueella alkaen 1600-luvulta, ellei sellaisina pidä esim. Jauhovaaran rinteiltä löytyviä mahdollisia seitakiviä. Jännittävää on, että varhaisimmat pitäjän alueen asuinpaikat ovat nykyään lähestulkoon samoja, kuin mitä arkeologissa kaivauksissa on paljastunut esihistoriallisten ihmisten asuinpaikoiksi.

Karjalaistyyppinen yksityiskohtien koristelu ei ole ottanut suuresti tulta alleen tällä puolen rajaa, mutta muutama yksittäinen seikka vahvistaa vaikutteiden siirtyneen tiukankin rajavalvonnan läpi. Vieksin Huuhilon talon vilja-aitta on selkeä esimerkki tästä ja vieläpä varsin syvällä lännen puolella pitäjää. Myös muutamat muut aittarakennukset esittelevät ominaisuuksia, joita ei esimerkiksi Sotkamon puolelta enää löydy. Asia erikseen ovat talot, joiden omistajat ovat olleet karjalaislähtöisiä. Malliesimerkki tällaisesta löytyy Jämäksen Koljosesta, missä rakennuskannassa on selviä piirteitä rajan takaa. Samoja piirteitä löytyy Matovaaran, Ristelin ja Kaation navetoista. Vartiuksen Rimmin ja Kiimavaaran talot ympäristöineen ovat osa Suomen vianalaiskylistä, joten niiden läheisyydessä voi aistia monenlaisia karjalaisvaikutteita.

Suurin yksittäinen vaikuttaja varsinaiseen rakentamiseen viime vuosisatojen aikana oli Talvisota ja sen aiheuttamat tuhot, sekä sodan jälkeinen positiivinen suhtautuminen elämään ja sitä kautta uudisrakentamiseen. Käsittämätön on se määrä työtä ja energiaa, jolla ihmisille tehtiin uusia asuntoja ja pääelinkeinoon maatalouteen liittyviä rakennuksia peltoaukeineen. Jälleenrakennuskauden pihapiirejä löytyy erittäin runsaasti, mutta niiden kohtalona on usein ollut varsin kova remontointi, jolloin alkuperäisyyttä ei ole arvostettu. Muutamia hyvin säilyneitä ympäristöjä tapaa esimerkiksi Maaselän vaaralta, missä sijaitsee myös yksi Ruotsista lahjoi-

Särkijärvellä vanha ja uusi rakennuskulttuuri sulautuvat mallikkaasti toisiinsa. Kesällä 2005.

tuksena saaduista ”ruotsalaistaloista”. Koivuahon pihapiiri Rastilta ja Paloniemen talo Katermassa on tässä yhteydessä erikoisesti mainittavia jälleenrakennuskauden edustavia kohteita.

4.1

Pihapiirit

Kokonaisia vanhoja pihapiirejä on jäljellä muutamia 1800-luvulta ja 1900-luvun alkuvuosilta enemmänkin. Kuhmossakin luonnon asettamat ehdot näkyvät vaaran rinteiden talojen paikoissa yhä selvästi. Tämä asettelu liittyy vanhoihin tiloihin jääkauden muokkaamalla mäki- ja vaara-alueilla. Näiden harjanteiden selät nousevat loivasti kaakosta luoteeseen, jolloin pihapiiri sijoittuu paikkaan hieman ennen vaaranhuippua. Pellot sijoittuvat etelä ja länsirinteisiin eli lämpimille vaaran rinteille ja hyvin usein vaaran luoteissivulla on jyrkkä kuusirinne ja suon reunassa lampi tai järvi. Pihapiiriä kiertää vielä paikoitellen lepikkoa, mutta metsänkasvatus on tuhonnut siitä suurimman osan jo peruuttamattomasti.

Läntinen suorakulmainen pihapiirin malli on nykyään vallitseva. Rakennusten sijoittaminen väljästi maastoon itä-suomen alueella on yleistys, joka ei ole päätenyt pitkiin aikoihin. Hajanaisia pihapiirejä on sinällään paljon, mutta se johtuu tapahtuneista purkamisista ilman korvaavia rakennuksia ja uuden rakentamisesta ilman pyrkimystä tiettyyn kokonaissuunnitelmaan. Kainuussa pihan koko on kuitenkin läntisiä malleja suurempi ja hyvin usein sen yksi sivu on kokonaan rakentamatta.

Kesämökkiasumisessa sen sijaan erottuu karjalainen ajattelutapa: pyöreästä hirrestä tehty asumus, jonka ympärille on siroteltuna erilaisiin käyttöihin pikkuisia rakennelmia. Kesämökit ovatkin mitä ihmeellisimpien visioiden ja romantiikan nälkäisten ympäristöjä, joissa viranomaisten määräykset nähdään aina jossain määrin tulkinnanvaraisesti. Muuten kesämökki ei olisi se oma kesämökki.

Lentuan **Lapinsalmen** tilan karjalaistyylinen näennäisen vapaa rakennusten sijoittelu on lomittain jäykän neliöpihan yhteydessä. Tilan aittaranta on luonnontilainen ja liittyy jouhevasti ja herkästi järven rantaan.

Katerman **Immolan** pihapiiri on komea juuri rakennuskantansa vuoksi. Pihapiiri koostuu kolmesta eri ikäisestä talosta kulmittain siten, että muodostuu kaksi pihapiiriä. Myös puusto ja sivurakennukset rajaavat isoja pihvoja.

Kaunein mutta ei niin yhtenäinen piha on tietysti **Tuupalan** piiri kaksine taloineen ja sivurakennuksineen. Tuupalassa korostuvat lisäksi ympäristö-

Tuupalan komea herrastalo on nykyään museona. Kesällä 2005.

tekijät ja hyvin monipuolinen käyttöhistoria, sekä nykyinen museotoiminta. Kuhmonniemen asema keskuksena oli luonnollinen aina 1800-luvulle, vaikka kirkollisten toimintojen siirtyminen Pajakkakosken puolelle siirsi painopisteen nykyiselle paikalle. Tuupalan alueen rakennukset ovat erittäin tärkeitä nykyisen keskustan muodostumista ajatellen. Tuupalan vaiheet ja historia kytkeytyvät pitäjän historiaan mitä voimallisimmin. Lähistöllä sijaitsevat kirkko, Ikolan pappila ja pitäjän vesikuluväylien pullonkaula Pajakkakoski.

Yksittäisiä ja erityisen arvokkaita pihaympäristöjä löytyy esimerkiksi Vieksin **Korkealehdosta** ja **Haapovaaralta**, Katerman **Kivisalosta** ja etenkin **Tikkalan** aukealta. Tikkalan kolme taloa ovat tyyppillinen yhden suvun asuinpaikka, jota pääluvun kasvaessa on laajennettu rakentamalla samalle peltoaukealle uusia taloja pihapiireineen.

Valtiopäivämies Määtän rakennuttama vierastalo Katerman Hietaperällä on edustanut aikoinaan uusia rakentamisen tuulia. Kesällä 2005.

Vepsän **Liimatanvaaran** rinteeseen sijoittuva pihapiiri on yksi arvokkaimpia kuhmolaisia kokonaisuuksia. **Kiteen** talon ympäristö on erikoisen tenhokas, vaikka pihapiiri ei ole perinteinen muodoltaan. Kerroksellinen **Kesseli** talo ympäristöineen ja Katerman **Kankivaara** ovat malliesimerkkejä siitä, miten uutta on saatu onnistuneesti sijoitettua vanhan keskelle. Rahajärven **Pulkkilan** erikoisen arvokas ja hyvin säilynyt pihapiiri sijoittuu metsittyneeseen järven rinteeseen kokonaisuuden ollessa kuin se kuuluisa herran kukkaro. Ympäristöarvoiltaan Vartiuksen **Peltoniemi** on poikkeuksellinen tapaus. Vaaran rinne, näkymät naapuriin ja muutenkin ympäristöön sekä rakennuskannan sijoittuminen maisemaan ovat silmiä hiveleviä. Peltoniemi edustaa tyyppillistä kerroksellista maaseudun pihapiiriä, unohtamatta ympäristön antamia reunaehtoja.

Katerman **Patoniemi** on rakennushistoriallisesti arvokas kokonaisuus aivan joen penkalle rakennettuna umpipiirinä. Paikka voisi toimia vaikka museona. Kohde vaatii välitöntä kunnostamista ja ympäristötöitä.

Hietaperän **Määttä** on ympäristöarvoiltaan hieno, mutta sen arvokas rakennuskanta on rappiolla lähes peruuttamattomalla tavalla. Vahvan historiallisen painoarvon vuoksi juuri tämän kaltaisten pihapiirien hoitaminen olisi laajemmin ottaen asia, jota tulisi avustaa kaikin mahdollisin keinoin.

Pihapiirien kasvaminen usean talon kyläksi on toteutunut Kuhmossa kirjavasti. Rastin **Hotakanvaaralta** löytyy yhdeksi rakennusryppääksi muodostunut usean talon pihapiiri. Mutkitteleva kylätie kulkee vaaranlakikumulla sijaitsevan rykelmän läpi kiemurrellen. Rakennuskanta on kerroksellista vanhempien ollessa 1800-luvun hirsirakenteita. Ryppäässä on alunpitäen kahden talon pihapiirit näennäisesti sekoittuneina. Rakennusten kunto on pääasiassa heikko.

Maaselän vaaralle on tehty talot etämmälle toisistaan, mutta tiukkaan riviin. Sodan tuhojen jälkeen rakennettu **Koivuahon** kylä Rastin suunnalla on taas tästä kehittyneempi versio, jossa talot sijoittuvat erittäin kauniisti pitkin kumpuilevaa vaaraisemaa.

Nivan kylä on useamman pihapiirin muodostama jokivarsikylä. Maasto on kauniisti polveilevaa ja ympäristö ihmisen mittakaavaan mitä parhain. Näköyhteys on talosta toiseen ja alueen yhtenäisyys näkyvää.

Koskenmäen Vesan urheilu- ja tanssitalo Yli-Vieksillä. Kesällä 2005.

Rinnekylien tyyppitapaus on **Kuusamonkylä**. Talojen väliä on runsaasti, mutta yhtenäinen peltoaukea kytkee alueen kyläksi.

Katerman alueella korostuu yksittäisten isojen talojen selkeä erillisuus. Keskuskylää ei ole, jollei sitä halua nähdä Tervasalmen ympäristössä. Talojen suuri koko on edesauttanut erillisyyttä.

Julkisen rakentamisen puolella kouluista **Jämäs**, **Kuhmoniemen** ja **Vieksin** koulu ovat hienoja arvorakennuksia. Erikoisesti vuonna 1927 valmistuneet Ala-Vieksin hirsiset ja tyylipuhtaat rakennukset pihapiireineen ovat korostamisen arvoisia.

4.2

Rakennusten sijoittuminen

Vanha eroavaisuus, jonka mukaan karjalassa talojen harja on tehty kohtisuoraan veteen päin ja Suomessa harja rannan suuntaan, ei erotu nykyisessä rakennustavassa. Muutamat vanhat talot, joissa seikka saattaisi olla näkyvillä, ovat lähes poikkeuksetta rakennettu harja rannan suuntaan. Vaarojen päällä tätä ei erota ja siellä päärakennus sijaitsee tavallisesti pihan pohjoissivulla. Pihapiiri sijoittuu yleensä vaaran kaakkoisrinteeseen. Navetalle on asettunut luonnostaan päärakennukselle alisteinen asema. Samalla rinnemaasto on mahdollistanut helpomman ja loivemman sillan rakentamisen heinävintille. Pihapiirin kolmannella sivulla on aitta ja neljäs sivu on avoin. Pihatiellä tai vanhan kyläpolun varrella on pari aittaa, riihi sijaitsee kauempana pellon laidalla kivikasan päällä. Perunakuoppa sijoittuu yleensä lähelle pihaaittoja ja kauemmas navetasta. Sivurakennukset ovat yleensä tehty kauemmas pihapolkujen varsille. Jos asuinpaikka on rannan tuntumassa, verkoille, veneelle ja saunalle on ollut omat tilansa siellä. Mahdollinen paja on sijoitettu kauemmas pihapiiristä, se kun paloi muita herkemmin, samoin kuin riiket ja savusaunat.

Vepsän Liimatanvaaralla on vanhan ajan nelisivuinen pihapiiri. Syksyllä 2004.

Vepsän **Liimatanvaaran** on tyypillinen vaaranlaen pihapiiri. Rakennukset ovat neljällä sivulla jättäen keskelle suhteellisen laajan pihan. Järjestys on perinteinen eli päärakennus pohjoisen, navetta etelän ja aitat muilla sivuilla. Lisäksi on paljon muita sivurakennuksia ympärillä.

Kiekinkosken pihapiiri on myös neliön muotoinen, mutta jättää todella laajan pihan keskelle. Järjestys on omaperäisempi ilmansuuntien suhteen, sillä päärakennus ja navetta ovat kulmittain. Tämä heijastaa sotien jälkeistä rakennusajankohtaa ja silloisia arvovalintoja sillä talon vanhat rakennukset tuhoutuivat sodassa.

4.3

Päärakennuksen muoto

Pirtti, välieteinen keittiöhuoneineen ja avokuisteineen sekä pari kamaria toisessa päädyssä: siinä vakioasuintalo, joita löytyy Suomesta ja Kuhmosta suuret määrät. **Latvan** pirttirakennus Rastilla edustaa varhaista sisäänlämpiävän pirtin mallia. Neliömäinen pirtti, suuri myös perustuksia lämmittävä ja siten routaa torjuva luonnonkiviuni

nurkassa hellatiloineen, ruutuikkunat puolella välissä seinän korkeutta ja hämärä valo ovat pirtin tunnuksia. Latva, Katerman **Mannela** Salmen luona, **Pulkkila** Rahajärvellä, sekä **Laitila** Sylväjällä edustavat pirtin eri kehitysversioita. Niissä valon eli ikkunoiden koko kasvaa asteittain suuremmaksi ja Laitilan pirtin ikkunat ovat todella suuret ja pirtti erittäin valoisa, kun Latvalla on sisällä hyvin hämyisää.

Suorakaiteen muotoinen pirttirakennus tehtiin tavallisesti luonnonkiville irti maasta, pirtin runko kasattiin erikseen, sitten kamarien puoli omanaan ja lopuksi täytettiin eteisvälillä hirrenkappaleilla joskus tiukemmin, joskus väljemmin. Iso ullakko ja harjakatto kaltevuussuhteessa 1:2 ovat myös tyyppipirttien ominaisuuksia. Koko kattorustinki tehtiin omana hirsirungon päällä vapaasti joustavana rakenteena. Kattorakenteet olivat aina kuusesta, mutta hirsirunko enimmäkseen männystä. Suuri uuni lämmitti talvella perustuksia juuri sen verran, että routa pysyi aisoissa, eikä pintaperustainen talo liikkunut herkästi.

Useissa päärakennuksissa tapaa eri syvyisiä hirsirunkoja toisiinsa kytkettyinä edellisen kaavan mukaan. Malliesimerkkinä käy **Mäkelä** Lauvukella.

Raiskionvaaran vanhassa savupirtissä on klassinen talonpoikaistalon pääty. Kesällä 2005

Hirsirakentamisen perinne
hiipui 50-luvulla. Katerman
Koivurannassakin hirsitalon
olemus on piilotettu
kauniin sisustuksen alle.
Kesällä 2005.

Harvoin päärakennuksen tarvitsi olla muuta kuin perusmuotoinen. Virkatalot olivat erikseen, samoin myöhemmin kauppoina toimineet talot. Niissä saatiin jo rakennusvaiheessa tehdä erilaisia huoneita tulevaan erikoiskäyttöön. Esimerkiksi Torin taloon tehtiin nimismiehelle erillinen virkahuone ja Tuupalassa kauppaa harjoitettiin sivu- ja kauttakulkuhuoneissa.

Pienimmissä mökeissä riitti lämmin pirtti ja kylmä porstua. Jälleenrakennusajan taloissa tehokkuusajattelu tuli kuvaan mukaan ja pirtti oli usein

nykyisen tupakeittiön kaltainen. Samalla myös hirsirunkoon tehtiin porstuan ja etenkin yläkerran portaikon kohdalla mutkia. Puolitoistakerroksinen ja yläosastaan rankorakenteinen talotyyppi näkyy hirsirakentamisessa välivaiheena tai oikeastaan sen loppuna, sillä silloin luovuttiin hirsirakentamisen vuosisataisesta tilamallista. Esimerkiksi tästä välivaiheesta on Katerman **Paloniemen** talo, missä sisustusta myöten koko talo edustaa tätä ajankohtaa. Hirsirakenteesta luopuminen ja talonrakennuksen muuttuminen muokkasivat taloja mataliksi ja loivakattoisiksi, mikä ei yleisesti ottaen ollut kestävän rakentamistavan mukaista.

Tyrävaaran tyylipuhdas 50-luvun navetta.
Kesällä 2005.

4.4

Navetat ja sivurakennukset

Päärakennusta vastapäätä löytää melkein joka maaseudun talosta navetan. Vanhaan malliin navetassa on eläinsuoja eli varsinainen navetta, tanhua välikatostilana ja heinälato tanhuan takana. Karjalaiseen rakennustapaan viittaa muutamat navetat, joissa on puinen ajosilta ja heinävintti. Vepsän

Kivisalon pihapiiri puoteineen on
henkäys 1800-luvulta.
Syksyllä 2004.

Liimatanvaaralla ja Katerman **Patoniemessä** tapaa ensimmäistä mallia olevan rakenteen. **Ristelissä** on iso jälkimmäistä mallia oleva navetta jaettu kahdella talolle ja alkuperäisen kokoa täytyy ihmetellä. Jonkerin **Matovaaralla** on jälkimmäisen mallinen vielä tallessa ja se rakennushistoriallinen merkitys on poikkeuksellisen suuri.

Kerrotaan, että 1800-luvun alussa rakennettiin myös Kuhmon ensimmäinen kivi-navetta juuri Kuhmoniemielle, mutta näihin päiviin asti se ei ole säilynyt. Rastin Kankivaaralla sijaitsee kivi-navetan rauniot ja Lentuan **Ohtolan** navetassa osa kiveyksestä on vielä tallella. Ero Sotkamon kivi-navetta-kulttuuriin on suuri.

Sotien jälkeen navetta tehtiin tyyppiirustusten mukaan ja kuvaan tuli mukaan betoniharkkorakentaminen. Paljon silti tehtiin myös puisia eläinsuojia. Lammasperän **Tyrävaaran** ja Niemenkylän **Mikkolan** navetat ovat komeimpia sotien jälkeen tehdyistä.

4.5

Aitat, luhdit, pajat, myllyt ym.

Aittoja on joka pitäjässä lukematon määrä. Viljaa, jauhoja, ruokaa, lihaa, kalaa, tavaroita, vaatteita, nukkumista, riiamista ja kaikkea muuta varten tehtiin taloon pieniä ja suuria hirsirakennelmia.

Kuhmolaiset aitat ovat perin yksinkertaisia, koristeita ei ole kuin muutamissa mahtitalojen aitoissa.

Kuuluisin kuhmolainen aittarakennus on Akseli Gallen-Kallelan maalauksessa "Iltarauha" esiintyvä pieni luhtiaitta, joka löytyy yhä Lentuan **Lapinsalmelta**. Saman talon aitat ovat muutoinkin erittäin edustavia. Katerman **Kivisalon** pikkuaitat ovat rakennushistoriallinen erikoisuus. Hyvin pieniä ja erikseen rakennettuja aittoja on sijoitettu pihapiirin itäsivulle 3 kappaletta. Vanhimmat ovat 1700-luvulta. Yhtä monta, mutta suurempia aittoja löytyy myös **Tuupalan** museolta.

Kauneimmat aitat löytyvät Katerman **Anttilasta**, missä upseerin talossa aittojenkin on pitänyt olla säädyn mukaiset.

Mahdollisesti vanhin aitta lienee **Sumsan** aitta Kalliojokisuulla. Lentuan **Saaren** talon ja Lentiiran **Tyvelän** aitatkaan eivät ole kuitenkaan yhtä vanhan näköisiä kuin Vepsän **Kieriän** jo lähes maatunut vilja-aitta. Lentiiran **Niskalan** vilja-aitat ovat arkkityyppejä kaikin puolin.

Ivantiirassa tapaa kolme kammioaittaa, jotka ovat iäkkäitä. **Hiekkalan** kaksi luhtia ovat poikkeuksellisen hienoja, mutta erilaisia malliltaan. Vanhemman ovat erikoisen hienot. Uudempi on kolmiosainen, siinä on läpiajosola ja koristeellisia yksityiskohtia. **Kirvesniemen** luhti on erikoisen matalaa mallia. Kaikkein mahtavin on Lentuan **Varajoen** mahtitalon pihaluhti. Tämä aitta on erittäin hienoa käsityötä ja yksityiskohdat hienostuneita. Myös muut talon aitat ovat poikkeuksia Kuhmossa sekä kokonsa, että mallinsa puolesta.

Nuorien aitta- ja piharakennusten joukossa Lammasperän **Tyrävaaran** aitta on kauneimpien joukossa.

Sivurakennuksista vanhoja pajoja on todella vähän jäljellä. Rakennuskannaltaan täydellisessä Vepsän **Liimatanvaaralla** on tietysti myös paja tallella. Sellainen löytyy myös Koivukylän **Sarkalasta** ja Lentuan **Ohtolasta**. Riihiä on paljon ja niistä parhaimmasta päästä ovat Katerman **Tikkalan** ja Särkijärven **Pellonpään** sekä **Tervolanniemen** riihet.

Myllyjä on myös jäljellä vain muutamia. **Kaatiolla**, **Nivalla**, Vieksin **Myllylässä**, Kuusamonkylän **Mutkassa**, Lentiiran **Juortanassa**, Lammasperän **Levävaarassa** ja Saunajärven **Niskassa** on vielä tallella myllyjä.

Vepsän Kieriän aittavanhus lienee 1600-luvulta. Kesällä 2005.

Ohtolan paja on kunnostettu äskettäin. Kesällä 2005.

Varajoen pihaluhti kertoo talon menneisyydestä. Kesällä 2005.

Särkän kämppäalue. Syksyllä 2005.

4.6

Savottakämpät ja uittorakenteet

Metsien käyttö sahojen ja sellun tekoon vaikutti suurten metsäpitäjien ihmisiin hyvin paljon. Työtilaisuuksien sijoittuminen kauas asuinpaikoilta johti tarpeeseen tehdä rakennuksia, joille tilapäisluontoinen majoittuminen viikon työpäivien välissä oli mahdollista. Syntyi kämppiä, jotka olivat aluksi enemmän saunoja tai vain pahaisia kyhäelmiä. Kämppien laatu kuitenkin koheni ja 50-luvulla tehdyt viimeiset lajinsa edustajat olivat jo hyvin tehtyjä mallirakennuksia.

Kuhmosta löytyy yhä paljon kämppärakennuksia. **Särkän**, **Myllyniemen** ja **Kuikan** kämpät ovat parhaimpia rakennustyyppinsä edustajia. Särkkä on kokonaisuus, jossa majoitustilat, tallit ja varastot, sekä muut sivurakennukset ovat tallella. Se on erittäin hieno omistajan itsensä rauhoittama kokonaisuus. Särkän läheisyydessä sijaitsee myös **Romuvaaran** metsäsauna, joka täydentää edellistä.

Puun käsittelyyn liittyvät myös jokien ja koskien uittovarusteet, joita paikoin tapaa ehjinäkin. Saunajärven **Kuusijoki** on ainoa säilynyt puro-uittokohde Kuhmossa. Se on jatkunut aikoinaan Lammajärvelle saakka ns. **Kiekin uittoreitin** alku-uomana.

Iivantiiran vesiltä Nivan siirtoratojen kautta Lentuankoskelle johtava **Lentuan uittoreitti** on hieno ja pitkä uittokauden jäännös. **Vieksijokivarren** uittoreitti huipentuu alajuoksun lopussa veneensiirtoraiteeseen.

4.7

Jälleenrakennuskausi

Sota katkaisi ja muutti rakentamisen tapoja hyvin oleellisesti. Jälleenrakennuskauden aikana tehtiin mahtava määrä rakennuksia, jotka edustivat yksinkertaista ja pohjimmiltaan talonpoikaisesta perinteestä ponnistavaa omaehtoista rakennustapaa. Vähäisistä tarpeista rakennuskanta uusiutui vauhdilla maaseudulla ja kirkonkylässä. Tämän ajan rakennuksia on Kuhmossa silmään pistävän paljon. Kuhmon alueelle tehtiin ns. kylmiä tiloja eli raivattiin keskelle metsää ja korpea huomattava määrä asuinsijoja. Varsinaisia asuinalueita ei kuitenkaan tullut kuin kaksi, Kuumun **Mustasuo** ja Lentiiran **Lumiaho**.

Sotien jälkeen Kuhmon kyliin saatiin ns. ruotsalaistaloja, jotka annettiin pahimmin tuhoutuneisiin kyliin ja hädänalaisimmille perheille. Osa näistäkin on vielä pystyssä, vaikka rakennukset olivat alun perin vain hätäavuksi tarkoitettuja. Saunajärvellä, Kuumun kylällä ja Kalliojokivarressa näitä näkee vielä asuttuinakin. Alkuperäisasuinen ruotsalaistalo on esimerkiksi Kalliojoen **Nurmelassa**. Avokuisi ja pari kylmää huonetta riitti harvoille ja tilalle tehtiin mahdollisimman heti suurempi talo.

Rakennustavat muuttuivat samaan aikaan. Hirrestä tehtiin vielä paikoin maaseudulle taloja tyyppiin rakennusten mukaan, kuten Vartiuksen **Peltoniemen** talo. Rankorakenne sahanpurueristeiseen

valtasi alaa. Se oli nopeampaa, halvempaa ja ennen kaikkea uutta rakennustapaa, aikana jolloin vanhat asiat koettiin vaikeina, jopa hävettävinä. Murrosajankohdan talotyyppi on omaperäinen sekoitus hirsistä vanhakantaista pirttirakennusta sekoitettuna puolitoistakerroksiseen massaan. Katerman **Paloniemen** talo on erittäin hieno esimerkki. Suuri määrä taloja tehtiin huomioiden yläkerran mahdollinen myöhempi käyttöönotto. Näin rakennusten korkeus on etenkin Kuhmon alueella silmiinpistävä ominaisuus. Positiivinen elämän asenne nosti talojen katot korkealle! Mahtava esimerkki myös vanhan hirsitalon katon nostosta toisen kerroksen päälle on Katerman **Leväniemen** talo. 50-luvun lopulla talon runko leveni jopa 10 metriin, joten taloista tuli massiivisia ulkonäöltään. Samaan aikaan rakennustapa muuttui kokonaan pururakenteeksi, kunnes 60-luvulla tuli mukaan eristevilla purun sijaan. Ensimmäiset villaeristeet asennettiin pariin keskustan pienkerrostaloon vuonna 1967, mutta paksuutta eristeellä ei ollut kuin 10 cm.

Pihapiirille ei jälleenrakennusaika tarjonnut suuria muutoksia. Piha-alue suureni ja sivurakennusten määrä väheni.

Leväniemen talo korotettiin kerroksella sotien jälkeen - uskottiin tulevaisuuteen ja tilantarpeen lisääntymiseen. Kesällä 2005.

4.8.

Uudempi rakentaminen

Jälleenrakennusaika tarkoitti myös yleisten ja yhteisten rakennusten valmistamista. Suuri määrä kyläkouluja, erilaisia kaupparakennuksia ja virastoja saivat uudet puitteet. Kyläkouluista tehtiin usein kopiota useammalle kylälle samoilla piirustuksilla. Jälleenrakennusajan kouluista edustavia ovat muun muassa, **Kuusamonkylän**, **Lentiiran Lentuankosken**, **Nivan** ja **Tervasalmen** koulut. Samaan aikaan rajan vartiointia varten tehtiin asemia, joiden rakennukset olivat ns. asiallisia tyyliään. **Viiksimon**, **Kivi-Kiekin** ja **Jonkerin** asemat ovat nykyään jo eri käytössä, mutta edustavat hyvin rakennusaikansa parasta rakennustapaa. Jämäksen rakennettu **Jämäksen kasarmialue** rakennuksineen on maakunnallisesti arvokas kokonaisuus. Rajavartioston toiminnan loppuessa Jämäksen tiloihin on löydetty uutta käyttöä.

Lentiiran rakennettiin jo ennen sotia aloitettu **Terveystalo** loppuun. Rakennus on malliesimerkki erinomaisesta rakennustaidosta ja kävisi museosta nyt kun sen toiminta alkuperäistarkoituksessa loppuu.

Jämäksen koulu on tyyliltään klassismia. Kesällä 2005.

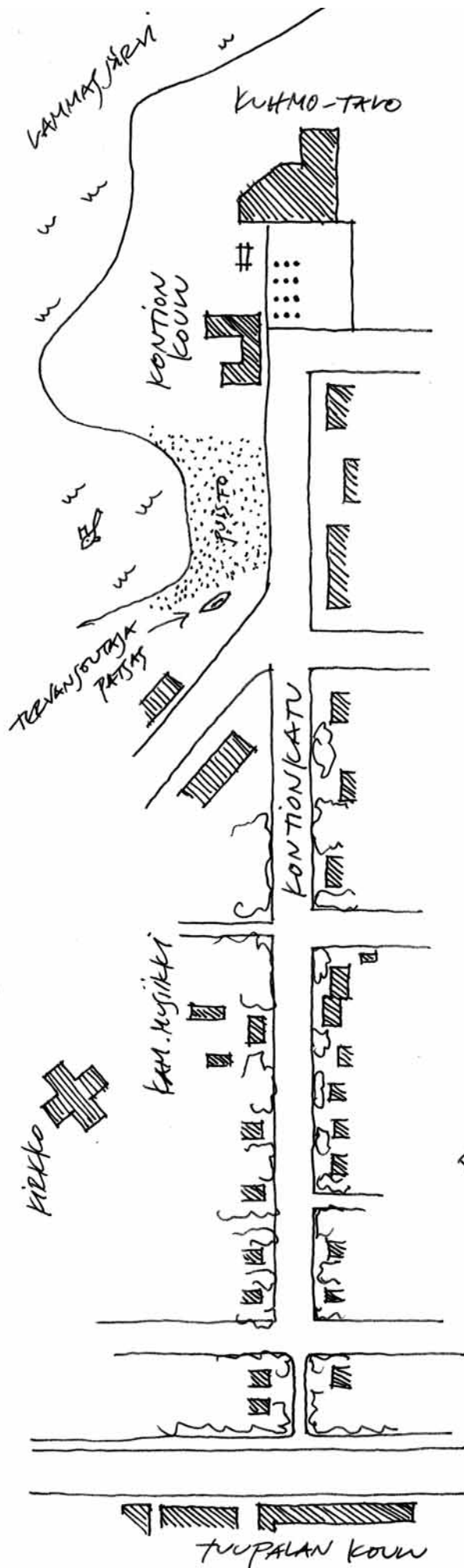
Uuden ajan kynnyksellä kajaanilainen arkkitehti Eino Pitkänen piirsi Kuhmon keskustaan maamerkin, joka puolustaa yhä paikkaansa myös kauneimpien joukossa. **Paloasema** korkeine torneineen toimi pitkään myös kirjastona.

Monet kauppaliikkeet tehtiin kivistä ja ajalle tyyppillinen kohde löytyy entisen **Osuuspankin** talosta. Hieno rappaus, sisäänkäynnin korostaminen, nauhaikkunat ja luonnonkiviperustus kuuluvat ajan kuvaan.

Myöhemmin keskustaan on rakennettu huomattavia rakennuksia. **Kuhmo-talo**, **kirjastotalo Atlante** ja **Kalevala-hotelli** ovat maan parhaiden arkkitehtien suunnittelema ja toteutus on ollut ensiluokkaista. Viimeisin huomiota herättänyt ja omaperäinen hanke on ollut **kulttuurikeskus Juminkeko**.

Katerman voimalaitos on sommittelultaan erittäin kaunis teollisuusrakennus. Keväällä 2004.

KADUNPÄÄTE
 VEISTOS
 PUISTO
 LIPPUTANLOT
 KOUU (PÄÄTE)

PUISTO
 JÄRVINÄKYMÄ

PATJAS

MAUKAS KRJ. TALO

PUISTO
 VANHA TALO

PUISTO/PUISTO
 ERIK. RAKENNUKSET

INTIITI ASUINKATU

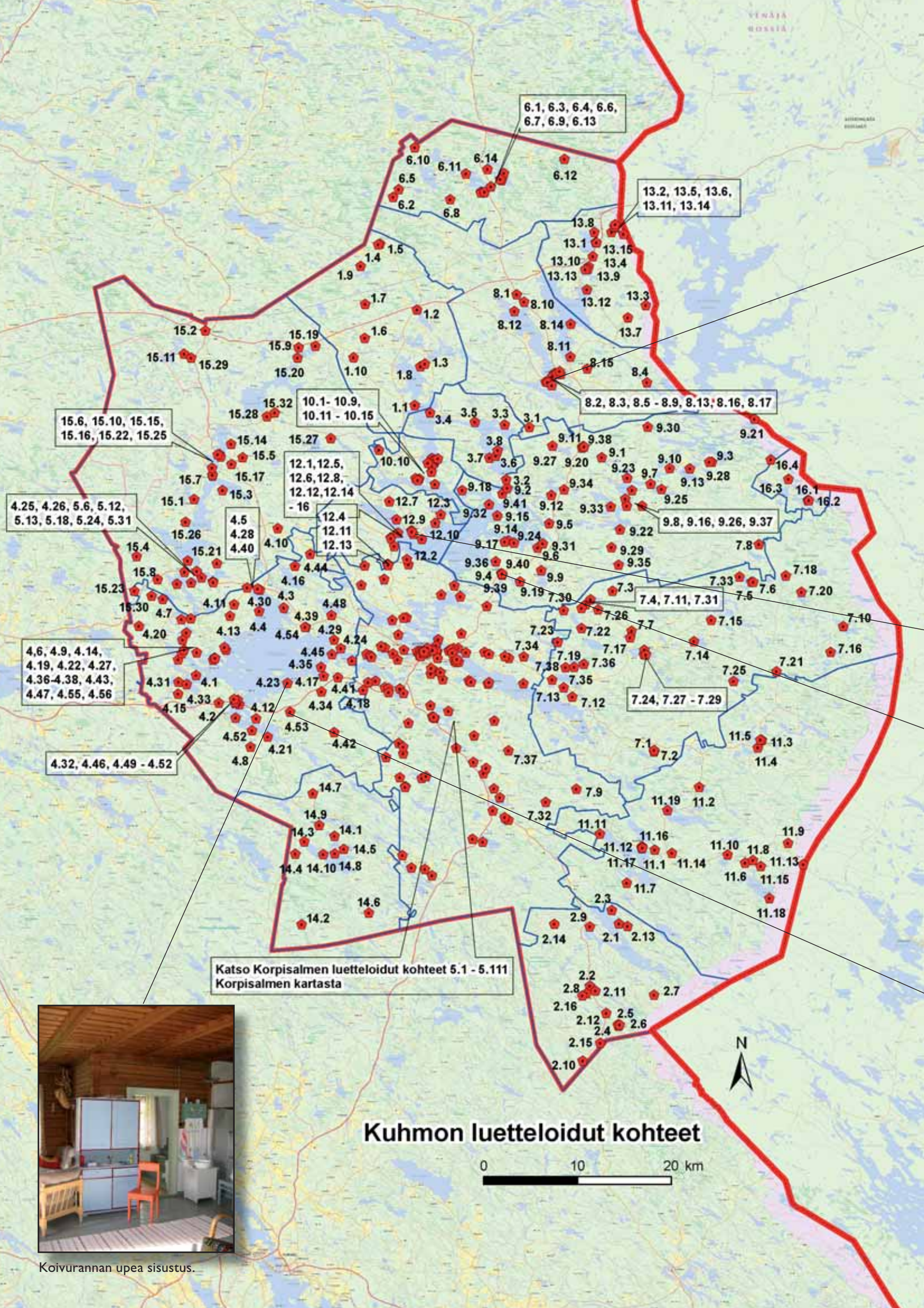

PUISTO/POIKU

KADUNPÄÄTE

Kontiokadun
 kaaviokuva.

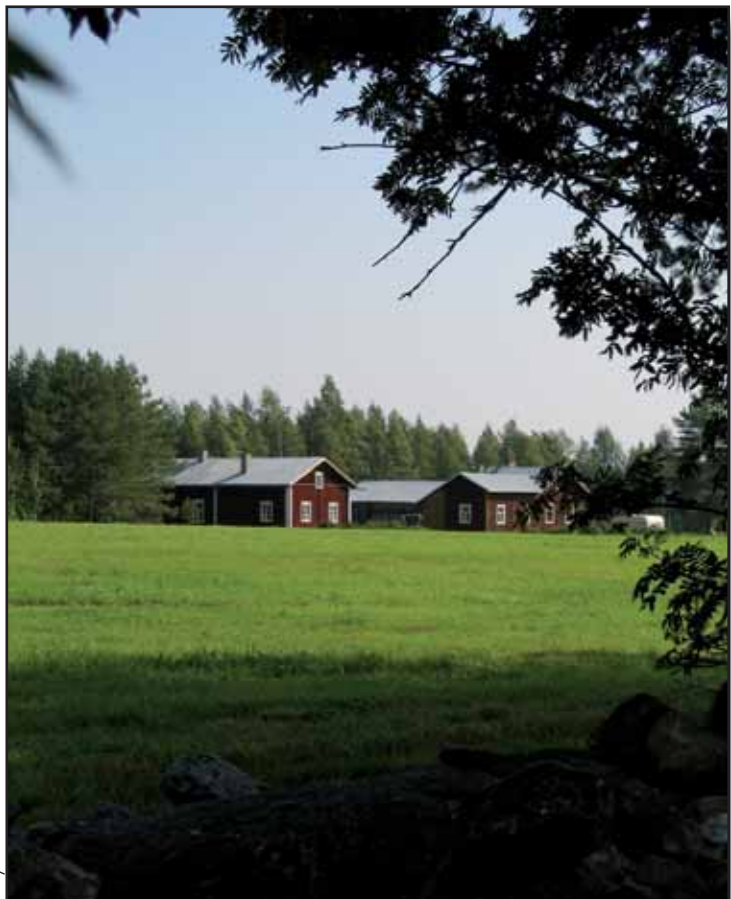
Lentiiran terveystalo.

Lentua.

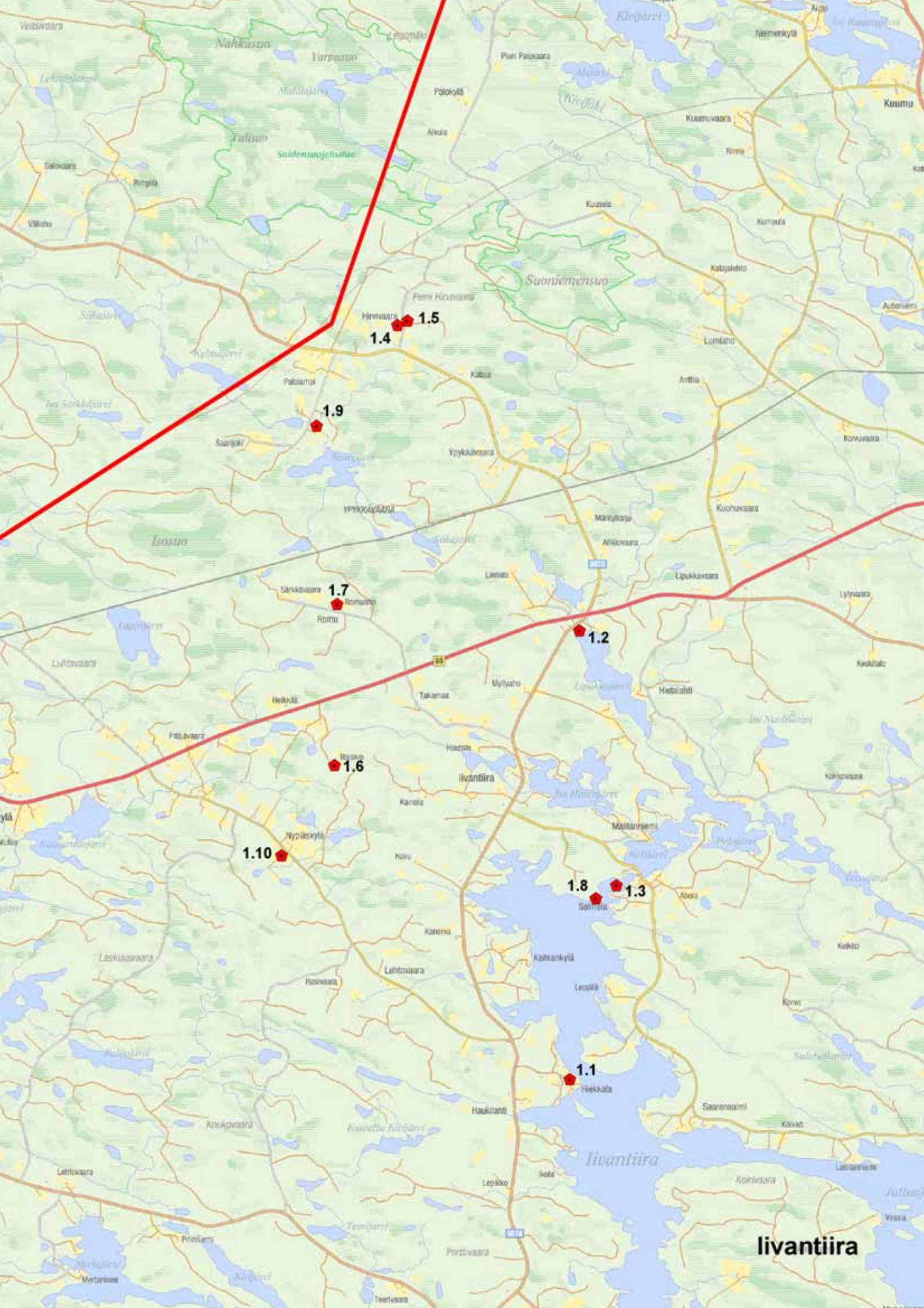

Varajoen luhdin ovi.

Tikkalan aukea.

Iivantiira

5. Kohteet kylittäin

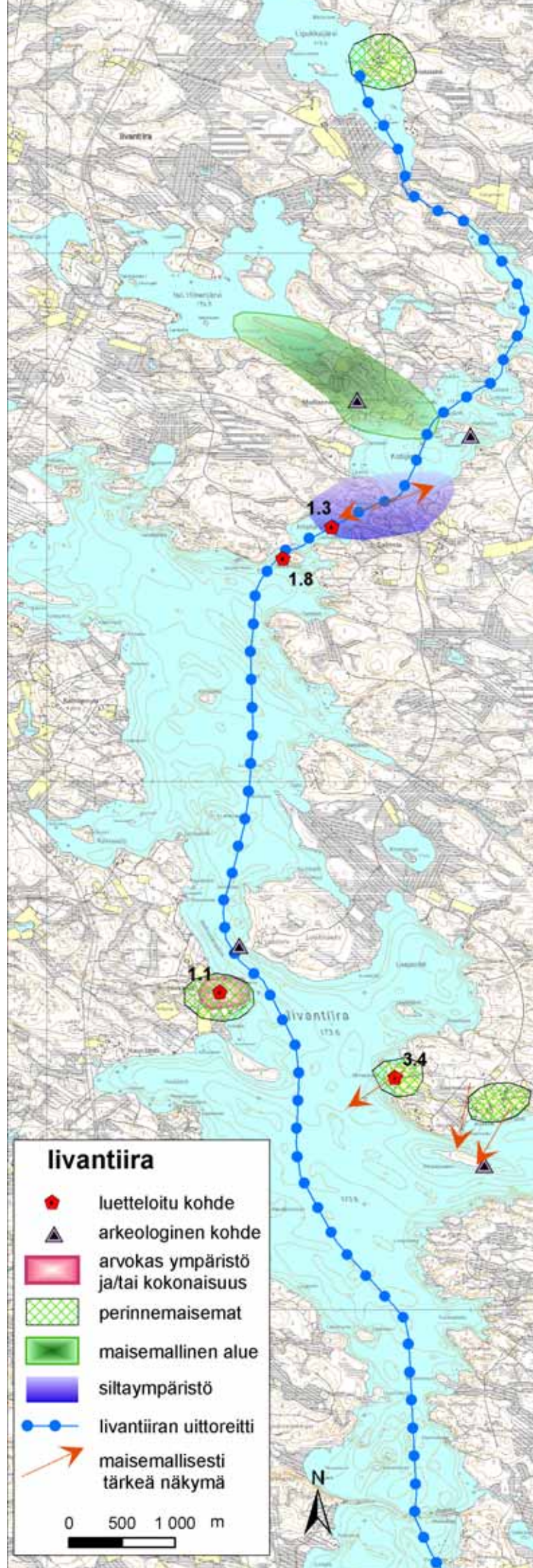
Arvoluokat:

- P paikallisesti arvokas kohde
- M maakunnallisesti arvokas kohde
- V valtakunnallisesti arvokas kohde

I. livantiira

”Iivana tiiraa”, sanottiin aikoinaan kylän nimen alkuperästä lapsille. Oikeampi alkuperä lienee kuitenkin kylän alueella asuneen karjalaisen asuinpaikka: 1500-luvulla Hauki-, Louhi- ja Kirvesniemen ympäristöissä eli perimätiedon mukaan Iivana niminen karjalainen tieroineen (tiera: asuinsija, maja). Vertauskuvallisesti sanottiin myös ”mene Iivantiiran Ypykkään”, mikä tarkoitti mahdollisimman kaukaiseen paikkaan menemistä, ihmisasumusten ääri rajoja. Ypykkä ei ole kuitenkaan enää entisensä, tie ja rautatie ovat aivan lähettyvillä. Iivantiiraa syrjäiset kylät ovat muotoutuneet oikeastaan vasta 1800-luvun lopulta alkaen, mutta löytyy toki muutama vanhempi asuinsija, kuten Hiirenniemen ja Malilanniemi / Salmelan seutu, sekä Hauki- ja Hiekkaniemen maisemat yhdessä Kirvesniemen ja Louhinimen kanssa. 1500-luvulla Rautalammilta Hiirenniemelle muuttanut Malisen suku asutti paikkaa aina isovihaan saakka, jolloin perhe muutti Timoniemen Lehtoniemen kautta Vuokkiniemen rajan taakse. Siellä Elias Lönnrot laulatti myöhemmin Ontrei Malista ja sai tämän kautta runoja huomattavan määrän Kalevalaan.

Iivantiirassa Malilanniemellä sijaitsee rukoushuone, joka on kyläseudun hengellisen perinteen ilmentymä, mm. härkösläisyys on ollut alueella vahvaa. Kainuun perinnumaisemaluettelossa on kaksi kohdetta Iivantiirasta: Raiskiovaaran laiturmet ja Romunvaaran haka, joista jälkimmäinen on maakunnallisesti erittäin arvokas. Kylän alueelta ei ole kuin pari arkeologista irtolöytöä.

Hiekkalan luhdin kammioruusu. Kesällä 2005.

Tyypillinen hoitoa vaativa ympäristö livantiirasta. Syksyllä 2005.

Hirvivaaran desanttiaitta. Kesällä 2005.

I.1 Hiekkala (P)

Livantiiran Haukilahti on vanha asuinpaikka. Vuonna 1778 talon mailla aloitettiin tervan poltto myyntiin ja vietiin ensimmäiset tynnyrit Ouluun. Hiekkalan talo on lohkottu valtion maista 1900-luvun alussa, jolloin Haukilahden rakennuskantaa on siirretty Hiekkalaan.

Pihapiiriin kuuluu läheisesti myös Hiekkalasta erotettu Peltoniemen tila.

Ajallisesti kerroksellisesta rakennuskannasta erottuu kaksi isoluhtia, joista toinen on 1700-luvun kammioaitta ja toinen vuonna 1811 tehty sola-aitta. Kammioaitta on tyylipuhdas ja erittäin suuresta puusta muotoiltu kahden säilytysaitan rakennus. Aitan ovet ovat kauniit ja toisessa niistä on barokkityylinen paneelikuvio! Yläkerran kammioon ei ole luukkuja, mutta toisesta päädyistä löytyy ikkuna. Sola-aitta on mallikas: sen suhteet ovat kauniit ja kunto hyvä. Solan yläkamanassa on kaunis muotoleikkaus, joka matkii Kuhmon alueen ikkunoidenkin koristeena käytettyä kuviota. Kammio on käyttötilaa ja siinä on 3 keskenään samanlaista ruusuokotusta. Luhtien ympärillä on kaksi navettaa ja päärakennusta 50-luvulta, varastoja ja latoja, sekä rantasauna. Kohde on rakennushistoriallisesti poikkeuksellisen arvokas. Arvokkaita luhteja täydentää salmen itäpuolisen Kirvesniemen mainio aittakokoelma. Niemen alue on kaunis maaseutuympäristö, joka kaipaa hoitoa.

I.2 livantiiran koulu (P)

Puinen koulurakennus asuntoloinen valmistui vuonna 1950. Tätä samaa koulutyyppeä rakennettiin Kuhmossa yli kymmenen koulupiiriin. Koulussa on kaksi siipeä, joista toinen yksi- ja toinen kaksikerroksinen. Puinen ja sahanpurueristeinen rakennus on myös asuntola. Rakennukset toimivat yhä koulukäytössä.

Kohteella on kulttuurihistoriallista merkitystä.

I.3 livantiiran uittoreitti (P)

Pohjoisesta Lipukkajärveltä alkaa uittoreitti, jonka varrella on useita uittoon liittyviä rakennelmia ja perattuja koskia. Reitin rakentuminen ajoittuu 1930-60-luvuille, joskin koskia on rakennettu ja perattu aiemminkin tervasoutukaudella. Ränkän kämppä on ensimmäinen reitin kohteista, katso Ränkän kämppä.

Vuonteenkoskessa sijaitsee arvokas myllyrakennus, katso Vuonteenkosken mylly.

Kaarneenkoskenvetorata on seuraava uittoreitin kohde. Se on n. 500 m pitkä tukinsiirtorata.

Kaarneen kanava ja uittoruukki sijaitsevat edellisen läheisyydessä. Kanava on tehty Niskajärven ja Korppilahden välille, pituutta sillä on n. 500 m. Sen sivussa on puinen ränni, jota on nimetty ruukiksi. Kanavan sivussa ollut sijainnut kämpä, joka on purettu.

Uittoreitti on sitten jatkunut Lentuankosken vetoradalle, Lentuankoskeen ja Pajakkakoskeen ja siitä eteenpäin. Lentuankosken ympäristöön on kehitetty matkailua palvelevaa toimintaa rakentamalla esim. palvelurakennus toimintoinen.

Uittoreitti on kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti arvokas.

1.4 Iso-Hirvivaaran talo ja muistomerkki (P)

Hirvivaaran laella on vanha ja muhkeista hirsistä koottu pihapiiri. Entisen kruunutorpan päärakennus, komea navetta ja talliaitta, sekä sivumallala riihi ja ladot ovat sen jäljellä olevat pihapiirin osia.

Hirvivaarassa on ollut kuhmolaisista tiloista kaikkein eniten niittyhehtaareja Kuhmossa eli 75 hehtaaria vuonna 1910. Niinpä korkeassa ja leveärunkoisessa hirsinavetassa on voitu pitää 12 lehmää !

Päärakennus on koottu isoista hirsistä. Kamarit siitä on viety sittemmin naapuriin. Talossa on umpikuisti ja erikoisen komeat räystäslaudat.

Talliaitta on samaa tekoa, isoista puista ja räystäät mukavasti veistetyt. Etäämpänä pusikoituvalla peltoaukealla on riihi ja latoja. Naapurissa on Talvisodan aikaisen kahakan jäljiltä museoaitta (katso Juntusen aitta) ja kaatuneiden siviilien muistomerkki. Pihapiiri on tyypillinen 1800-luvun lopun korpimaisemien iso rakennusryhmä, jonka rakentajat ovat olleet erikoisen taitavia hirsiveistäjiä. Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas. Ympäristön tilaan tulisi jatkossa kiinnittää huomiota pitämällä pajukoituminen kurissa.

1.5 Juntusen (Tuomaalan) aitta (P)

Hirvivaaralainen aitta on Jaakko Juntusen vuonna 1930 rakentama. Se toimi alun perin liha-aittana. Rakennus on suoraseinäinen sivuaitta. Aitassa on luodinreikiä vuoden 1944 desanttien hyökkäyksen jäljiltä, jolloin talon perheestä kolme kuoli. Aittaa pidetään muisto- ja museoaittana tapahtuman muistoksi. Läheisyydessä sijaitsee Iso-Hirvivaaran vanha pihapiiri.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti tärkeä ja kuuluu osana Hirvivaaran historiaan sekä maisemaan.

Nypläyskylän pelloilta.
Syksyllä 2005.

Raisiovaaran perinnemaisemapihapiiri. Syksyllä 2005.

I.6 Raiskio (M perinnemaisema, P pihapiiri)

Raiskiovaaran päälle on 1900-luvun alussa syntynyt asuinpaikka, joka on nykyisellään harmaa ja kerroksellinen rakennuskannaltaan. Pihapiirissä on uudempi päärakennus 1950-luvulta.

Vanhoja rakennuksia ovat vilja- ja ruoka-aitta 1800-luvulta, sekä savusauna. Vanha pirttirakennus on siirretty varastoksi pihatien reunaan. Viime aikoina talon maita on käytetty lampaiden laitumena. Raiskiovaaran laitumet (pellot ja luonnonniityt) on luokiteltu Kainuun perinnemaisemaluettelon kohteiksi.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas edustaen tyypillistä korpivaaran taloa rakennuksineen.

I.7 Romuvaaran haka (M)

Romuahon tilan sivulla sijaitseva haka-alue on luokiteltu erittäin arvokkaaksi Kainuulaiseksi perinnemaisemakohteeksi. Haka muodostaa ehjän kokonaisuuden kasveineen.

I.8 Ränkän kämpä (P)

Kämpä sijaitsee Aidasjärven Ränkänsaarella. Hirsinen kämpä on rakennettu 1930. Saareen liittyy perimätietoa, jonka mukaan sinne on piiloutunut läheisen Hiirenniemen (nyk. Malilanniemen) väki vainolaisia karkuun, mutta loppujen lopuksi turhaan, sillä kaikki oli tapettu saareen.

I.9 Saarijoen mylly (P)

Vesimyllyn rakentamisajankohdasta ei ole tietoa, mutta sitä on korjattu vuonna 1935. Myllyä ovat käyttäneet jauhatukseen Nypläyskylän ja Lipukanvaaran asukkaat. Noin 20 metrin päässä ovat näkyvissä myllysaunan pohjakivet kiuaskivineen. Sadan metrin päästä löytyy uudempi mylly.

I.10 Vietto, Nypläri (P)

Pienen tilan rakennukset sijaitsevat kauniilla kaakosta kohoavalla kummulla. Autiona oleva asuinrakennus ja kaksiosainen pihaluhti ovat rakennushistoriallisesti tyypillisiä, joskin luhti on erikoinen pienikokoinen kammiomalli. Kohde on merenpinnasta laskettuna korkealla, minkä huomaa ympäröivästä luonnosta.

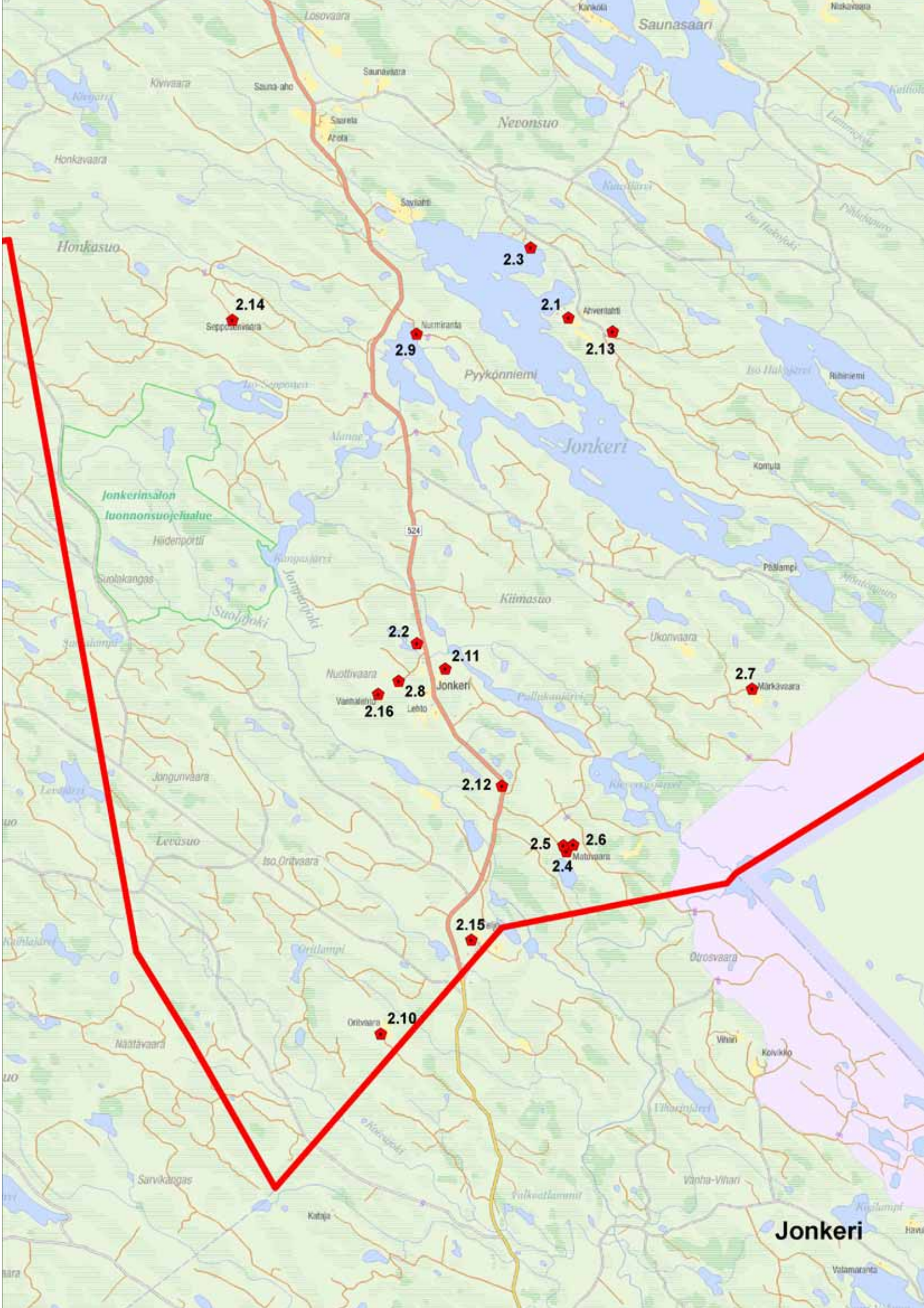

Vietto. Syksyllä 2005.

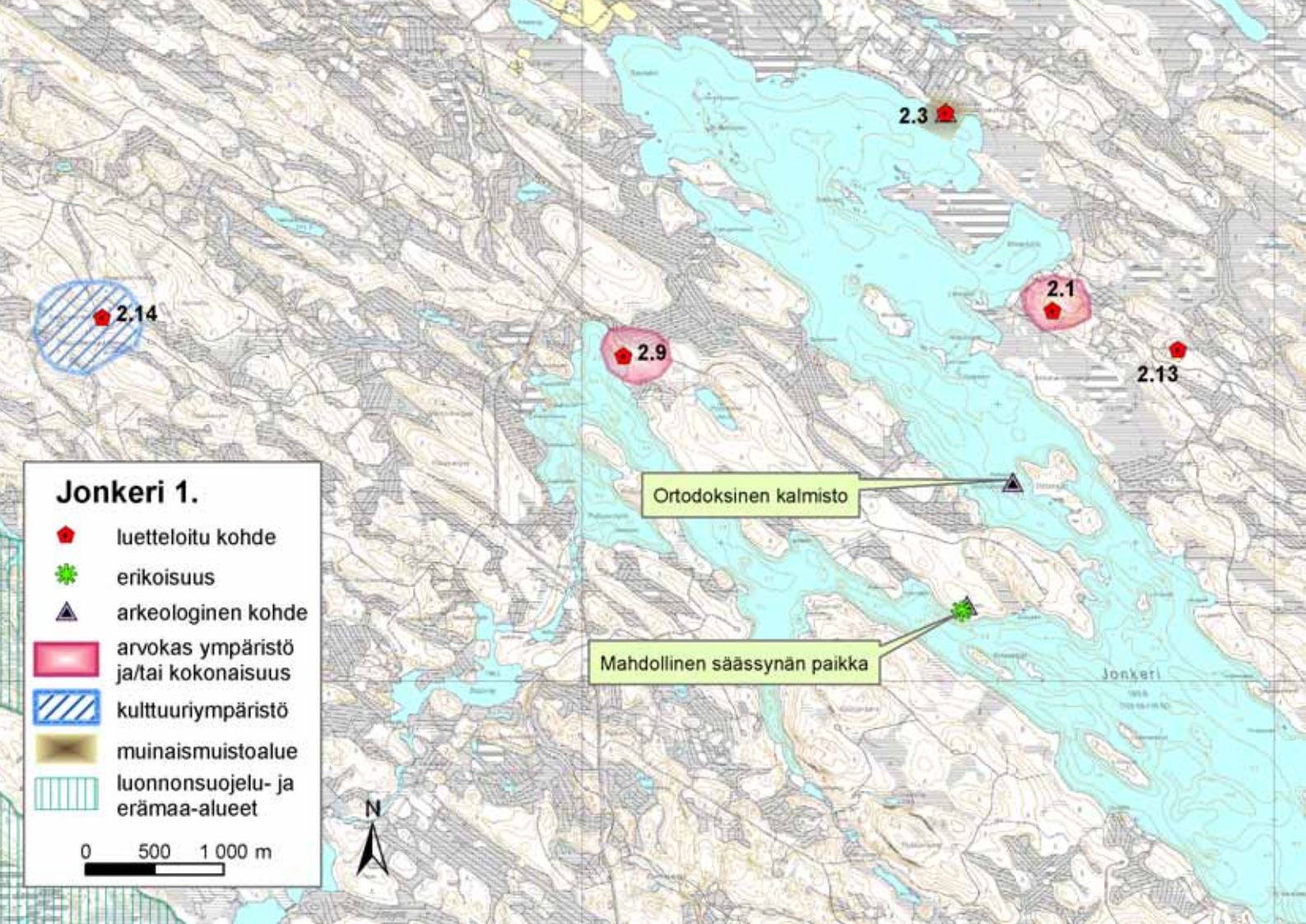

Kostamus-rata livantiiran Ypykässä. Syksyllä 2005.

2. Jonkeri

Korpimaisemat, suuret vaarat taloineen ja kiemurainen rajaseutumenneisyys ovat kylän kulttuurihistorian tunnusmerkkejä. Kylän varhaisiin vaiheisiin sisältyvät esim. ortodoksiset kalmistot säässynän paikkoineen ja valtion rajakivet. Muutenkin vihamielisellä 1700-luvulla Jonkerin tienoota kiusasivat rosvojoukot eli rospoinikat, joiden tekosista moni kylän talo sai kärsiä. Vaikea rajanhallintakysymys Pohjois-Karjalan alueella johti Iisalmen rajakomppanian eli "rajaratsastajien" perustamiseen ja perimätiedon mukaan komppanian vartiopaikka ruoka-aittoineen sijaitsi 1700-luvun lopulla Jonkerijärven rannalla kylän vanhimman hoidossa. Jonkeri siirrettiin Kuhmoniemen seurakunnan alaisuuteen Pielisjärven pitäjältä 1800-luvun puolivälissä, joten se on tavallaan nuorin Kuhmon kylistä. Puhuttiin "Kuhmon ottopojasta", mikä yhdessä alueen halki tehtyjen rajasiirtelyjen kautta on jättänyt kylän henkisen karttasijainnin kyläläisten hokeman mukaan "kahen maailman välisiin".

Jonkerin maanmuodot ovat poikkeuksellisen vaihtelevia: jääkausi muokkasi ympäristön täyteen

drumliineja eli jäätikön työntämiä moreenikausumia kallionystyjen sivuilla, jäätikköjokien kulutus- ja kasaantumismuotoja, louhikoita, jne. Alueelta löytyykin mm. kaksi Hiidenporttia Jongunjoesta. Nykyään vielä pystyssä olevassa rakennuskannassa on viitteitä karjalaisesta rakennustavasta, ehkäpä parhaiten Matovaaran navetan kohdalla. Tätä ei voi pitää ihmeenä, sillä kanssakäyminen rajan taakse oli arkipäivää hyvin pitkälle 1920-luvulle ja siksi mm. alueen kielen käyttö erottuu kuhmolaisista murteista selvästi karjalaisimpana. Kyläalueen korvet hakattiin erittäin suurissa savotoissa n. sata vuotta sitten ja tältä ajalta on maastossa vieläkin jäljellä merkkejä ns. Pirtutie-nimisestä kauppateistä. Tie johti rajan taakse Repolaan ja sitä ovat käyttäneet myös 30-luvulla Suomesta rajan taakse pyrkineet. Syrjäiselle kyläseudulle johti aikaisemmin eri reittiä ns. nurmespolku.

Varhaisimpia asuinsijoja kylällä ovat olleet Pyyköniemellä sijainneet talot Nurmiraanta, Saarenautio, Hannankangas ja Kyläniemi. Nykyisistä taloista rakennushistoriallisilta puitteiltaan ylivoimainen on Matovaara.

2.1 Ahvenlahti (P)

Jonkerinjärven itäpuolella olevan vaaran rinteessä on Ahvenlahden talo. Pihapiirin tunnetta ei enää ole, mutta muutamat rakennukset ovat sinällään arvokkaita jäänteitä.

Kolmiosainen luhtiaitta on rakennettu 1800-luvulla hirsistä, jotka tilalle tuolloin muuttanut suku toi mukanaan edellisestä asuinpaikasta. Keskellä luhdin alaosa on myöhemmin peitetty hevosolla.

Myös nukkuma-aitan hirret on tuotu muualta. Osa tämän aitan hirsistä on ilmeisesti ollut savupirtin hirsinä, sillä joistakin on veistetty nokea vähemmäksi. Nukkuma-aitassa on pidetty kauppaa 1930-luvulla.

Vilja-aitta on arkkimallia, otsa-aitta suurin osin. Tämä aitta on vanhin paikan rakennuksista.

Alueelta löytyy lisäksi vanha sauna ja 50-luvulla tehty päärakennus.

Kohteella on rakennushistoriallista merkitystä.

2.2 Jonkerin koulu (P)

Koulurakennus ja asuntola valmistuivat vuonna 1950. Koulun toiminta päättyi vuonna 1970, kun koulupiiri liitettiin Rastin piiriin. Koulu edustaa tyyppiä, jota tehtiin Kuhmoon toista kymmentä kappaletta samanaikaisesti. Koulussa on kaksi siipeä, joista toinen yksi- ja toinen kaksikerroksinen. Sahanpurueristeiset rakennukset ovat lähes alkuperäisessä asussaan. Koulun tilat toimivat nykyään asuin- ja majoitustiloina.

2.3 Jonkerin rajakivi (M)

Jonkerinjärven pohjoisrannan tuntumassa on iso luonnonkivi. Siihen on hakattu Ruotsi-Suomen ja Venäjän välinen vuoden 1617 Stolbovan rauhan rajamerkki. Lisäksi läheltä löytyy myös kivi, johon on merkitty vanha läänin raja. Kivi on maakunnallisesti arvokas muinaismuisto. Sen koillispuolella noin 3 km etäisyydellä sijaitsee vanhempaa perua oleva Täyssinän eli Korpilammin rajakivi. (Ks. Saunajärvi, Korpilammen kivi)

Rajakiven paikan korpimaisuutta tulee varjella, joskin sen viitoitusta ja tavoitettavuutta voisi parantaa.

2.4 Matovaara (P)

Jonkerin etelälaidalla olevan vaaran päälle on 1800-luvulla syntynyt talo, joka on tyyppilliseen tapaa jakautunut perinnönjaossa useampaan osaan ja nyt mäeltä löytyy kolme taloa.

Samuli Paulaharju kävi vuonna 1910 haastattelemassa Matovaaran kuuluisaa metsästäjää, kahdeksan karhun kaatajaa, Mikko Piirasta. Matkoistaan tekemästään kirjassa ”Kainuun mailta” Paulaharju kirjoitti: ”Korkealla vaaralla elää Mikko kuin mikäkin korpien valtias, ja äärettömät siintävät salot levittäytyvät peninkulmittain joka suunnalle Karjalankin puolelle. Eipä ihme, että ne ovat vaaran eläjää puoleensa houkutelleet”.

Mato tarkoittaa käärmettä ja käärmeenhaltija on vanha isäntä perimätiedon mukaan ollut, tietäjä ainakin.

Matovaaran nykyisestä rakennuskannasta huomaa, että karjalaisvaikutteet ovat olleet vahvoja. Talon kautta on kulkenut suora reitti rajan taakse Repolan eteläosiin.

Talvisodan aikaan venäläinen partio poltti Matovaaran asuinrakennuksen ja aitan, mutta osa ulkorakennuksista, muun muassa navetta, yksi aitta, riihi ja sauna jäivät paikoilleen. Pihapiirissä on nyt asuinrakennus, uhkea navetta, kolmiosainen aitta, vilja-aitta, riihi, talvisauna vinttikaivoineen, kesäsauna ja latoja. Talossa on ollut rajavartioston käytössä vuosina 1923-1939.

Vanhin asuinrakennus on vuosilta 1880-1885 ja se on siirretty pellon taakse Mäkelän talon aitaksi 1940-luvulla ja sittemmin asuinrakennukseksi. Sodassa poltettu asuinrakennus oli valmistunut vuonna 1887, minkä johdosta isäntä Mikko Piirainen hakkasi navettarakennuksen eteen siinä edelleen näkyvän kalliikirjoituksen ”1887 talo tehty”. Tilan väki asui evakon jälkeen kaksi vuotta 1800-luvun lopulla rakennetussa riihessä. Nykyinen asuinrakennus valmistui vuonna 1943. Urho Kaleva Kekkonen on yöpynyt maalaisliiton vaalikierueella Matovaarassa vuonna 1935.

Vuonna 1887 valmistunut navetta on Kuhmon komein hirsinavetta. Vaikka rakennus sijoittuu rinteeseen, sen koko on vaikuttava. Hirsipintainen ja pärekattoinen kaksikerroksinen navetta on kuin karjalaistalo. Toinen kattopääty on aumattu. Navetan koko selittyy sillä, että kaikkia vaaran kolmen talon lehmiä on talvisin pidetty samassa navetassa! Navetan karjakeittiössä on ollut puuverstas, jossa Albin Piirainen on tehnyt kyläläisille puuastioita. Navetassa oli tilan vanhan emännän kertoman mukaan käynyt eräänä pääsiäisenä trulleja, jotka olivat leikelleet nahkaa lehmien selästä ja viilleleet näiden utareita.

Jauhoaitta on suorasivuinen ja tehty vuonna 1887. Aitta on kallionreunalla ja sen alle on jätetty tila heinäseiväsvarastolle. Aitta on ollut jauhojen, suolojen ja ruumiiden säilöaitta. Riihi ruumenhuoneineen on tehty sekä 1887.

Matovaaran navetta. Kesällä 2005.

Nykyään kotimuseona toimiva pulpettikattoinen hirsipaja on rakennettu 1900-luvun alussa. Yhdestä ladosta löytyy rakennusajaksi merkitty vuosi 1887. Lato on siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1955. Toinen latokin on rakennettu 1880-luvun lopulla ja se on toiminut 1900-luvun alkuun asti navettana. Saunan tarkka rakentamisaika ei ole tiedossa, mutta se on muutettu 1950-luvulla uloslämpiväksi.

Matovaaran talon länsipuolella pellon takana on siitä erotettu Metsärannan talo ja pohjoisempaan rinteellä on Mäkelän tila.

Matovaaran ympäristö ja sen rakennuskanta on kokonaisuus, jota kannattaa vaalia. Lehtomaisuus, upeat rakennukset ja vaaramaisemat kytkeytyvät paikan päällä kauniisti toisiinsa. Matovaaran koko rakennuskanta on erittäin arvokas rakennushistoriallinen kokonaisuus. Matovaaran navetta on maakunnallisella tasolla arvokas karjalaisvaikutteinen hirsinavetta. Riihi kylkeisineen on kaunis rakennus mittasuhteiltaan.

Matovaaralla on yksi viimeisiä luonnonsuojelujärjestöjen arvokkaina pitämiä kuhmolaisia aarnimetsäalueita.

2.5 Metsäranta (P)

Asuinrakennus on rakennettu 1950-luvun alussa ja nykyään se on kesäasuntona. Pihapiirissä on myös halkovaja, lato ja saunaksi muutettu talli. Metsäranta muodostaa yhdessä Matovaaran ja Mäkelän kanssa arvokkaan kolmen talon kokonaisuuden.

2.6 Mäkelä (P)

Asuinrakennus on rakennettu vuosina 1880-1885 Matovaaran talon puolelle ensimmäiseksi asumukseksi. Aitaksi nykyiselle paikalleen se on siirretty 1940-luvulla. Sauna on alunperin rakennettu savusaunaksi 1950-luvulla ja muutettu uloslämpiväksi 1970-luvulla. Yhdessä Matovaaran ja Metsärannan talojen kanssa Mäkelä muodostaa arvokkaan kokonaisuuden.

2.7 Märkävaara (P)

Märkä on ollut asuinpaikkana ainakin 1870-luvulta saakka. Märän ensimmäinen isäntä on siirtynyt Matovaaralle 1880-luvulla. Vanhasta Märän pihapiiristä on jäljellä ennen kaikkea huikaiseva määrä erikokoisia kiviä pihapeltojen ympärillä olevissa puolustusmuurimaisissa kiviraunioissa. Vanhin aittarakennus on viisiosainen piha-aitta entisellä pihalla, nykyisen navetan takana. Nykyinen navetta ja asuinrakennus ovat 50-luvulta. Aitat ovat noin 100 vuotta vanhoja.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

2.8 Nuottivaaran talo ja palotorni (P)

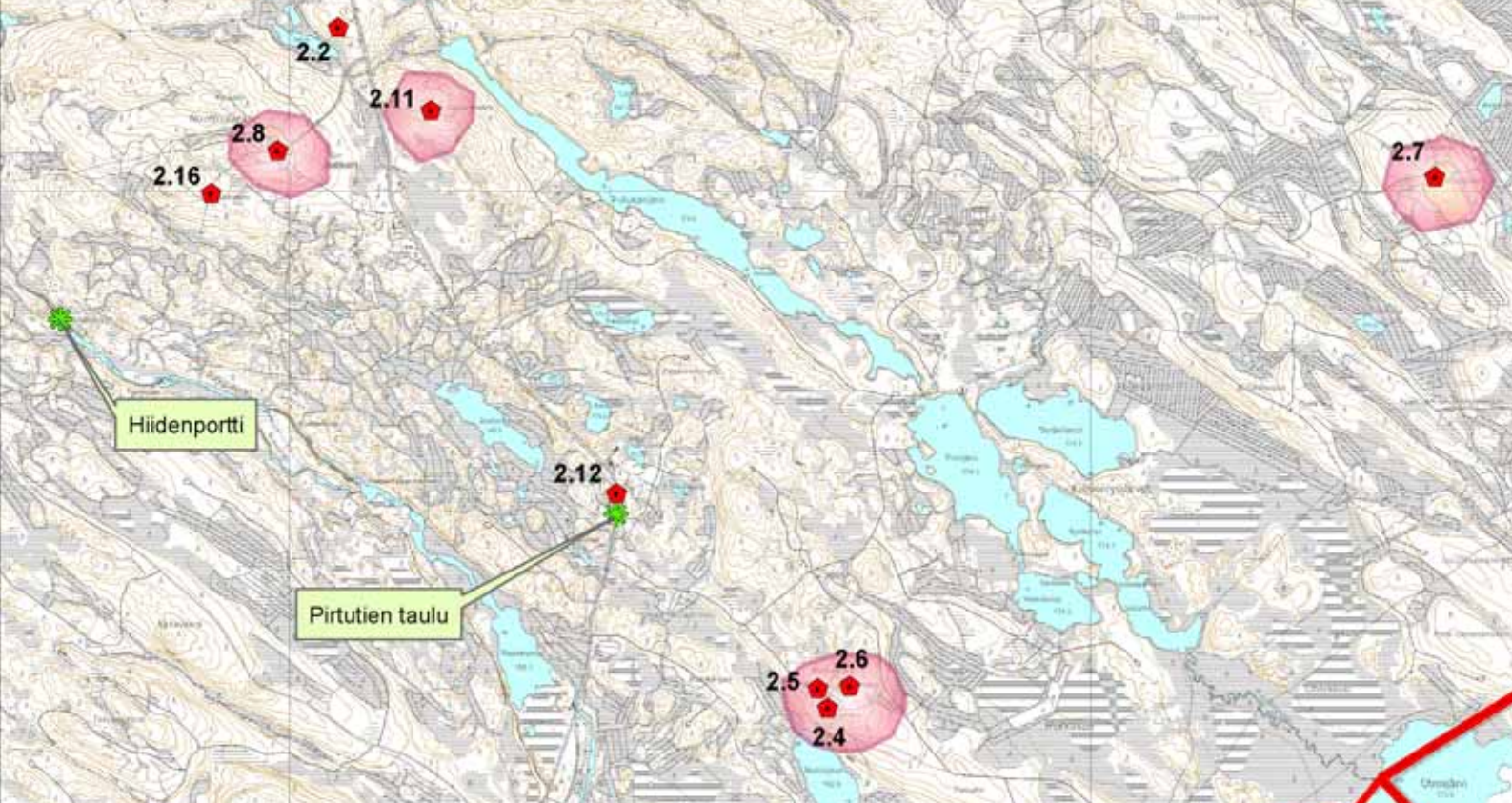
Tila on entinen metsänvartijan tila, joka on lohkaistu erillistilaksi vuonna 1947. Nuottivaara on ollut vilkas paikka savotta-aikana. Taloa on kutsuttu Moskovaksi sen päärakennuksen poikkeuksellisen suuren koon vuoksi. Nuottivaarasta on kulkenut kapulatie Nurmekseen, josta on muistona kivistä koottu aita pihaan saapumisen merkinä. Muun muassa Elias Lönnrot ja Samuli Paulaharju ovat käyneet Nuottivaarassa, ja Paulaharju mainitsee Nuottivaaran karhunkalokuuset kirjassaan "Kainuun mailta". Vuosina 1920-23 Talo on ollut rajavartioston tiloina.

Moskovan vanha asuinrakennus on valmistunut vuonna 1912, ja sen toisessa päässä on tätäkin vanhempia osia. Nykyään rakennus on huonokuntoinen. Uuni on kookas - 3 x 2,5 metriä - ja pienemmät pojat ovatkin nukkuneet talvisin uunin alla hellapuiden säilytyspaikassa.

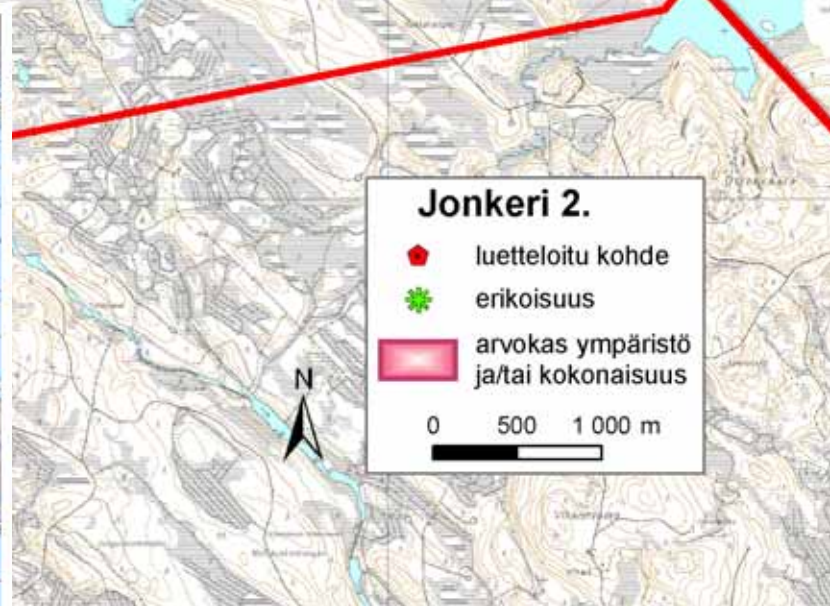
Syksyllä 1942 rakennettiin uusi väliaikainen asuinrakennus vanhemman talon vaurioiduttua palossa. Uudemmassa talossa asuttiin vuoteen 1950, jolloin nykyinen asuinrakennus valmistui.

Nykyinen navetta on rakennettu vuonna 1956, ja sen vieressä oleva entisen navetan aikainen kuja vuonna 1938. Vuonna 1885 rakennettu vanhin navetta on siirretty ensin ladoksi riihen viereen 1930-luvulla, myöhemmin 1950-luvulla suoviljelyksille ja takaisin riihen viereen viljelyn loputtua

Nuottivaaran palotorni. Kesällä 2005.

1980-luvulla. Riihi on rakennettu vuonna 1892, ja viimeksi se on ollut käytössä sota-aikana. Piha-aitta on seinässä olevan merkinnän mukaan valmistunut 16.5.1907. Nuoremman aitan on rakentanut Veikko Ruoko-lainen 12-vuotiaana vuonna 1942, ja sitä on käytetty väliaikaisesti myös savottalaisten saunana.

Kohteen rakennukset ovat olleet monessa käytössä ja osin niiden kunto on huono.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

Nuottivaaran pohjoisrinteessä on toinen Kuhmon alueella pystyssä olevista palotorneista, toinen sijaitsee Juntinvaaralla.

Nurmirannan aitta. Kesällä 2005.

2.9 Nurmiranta (P)

Vanhalla asuinpaikalla Jonkerinjärven luoteispäässä on 1950-luvulta saakka ollut kämpppä. Ympäristöstä löytyy työnjohdon eli terävän pään 1960-luvulla tehty asuinrakennus, iso varastoaittarakennus, talli, suuri perunakuoppa, keittiörakennus, sauna ja rannasta uudempi hirsisauna. Isompi miehistökämpä on purettu jo aikaa sitten. Aittavaraston järven puoleinen pääty on komea kaksikerroksinen avoin tila.

Kohde on hyväkuntoinen ja kämpppärakennusten puolesta erikoinen kokonaisuus. Nurmirannan kämppöalue on kulttuurihistoriallisesti arvokas ja rakennushistoriallisesti monipuolinen.

2.10 Oritvaara (P)

Tilan rakennuskanta on selvästi rakennusten sijoittelultaan karjalaisvaikutteinen. Mitään varsinaista pihapiiriä ei ole, vaan rakennukset ovat aina olleet yhtä hajallaan pitkin peltoaukeata. Tämän avoimen pihapiirin vanhoja rakennuksia ovat navetta, riihi, aitta, halkoliiteri ja lato. Ne on tehty 1900-luvun alussa lukuun ottamatta asuinrakennusta vuodelta 1956.

Tila on tyyppillinen korpiasumus, joka on saanut karjalaismausteita ympäristöstään.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas.

2.11 Pihlajavaara (Tuppuravaara, P)

Juho Piirainen, tilan ensimmäinen asukas, on rakentanut kaksi pihapiiriin kuuluvaa aittaa 1800-luvun lopussa. Toinen aitta on toiminut nukkuma-aittana 1970-luvulle saakka ja sen jälkeen varasto, ja sen ulko- ja sisäseinistä löytyy useampia vuosilukuja ja nimiä. Juho on rakentanut myös asuinrakennuksen vanhemman puolen vuonna 1919 palaneen asuinrakennuksen tilalle. Uudempi puoli on rakennettu vuonna 1948. Vuosina 1950-51 asuinrakennuksessa toimi Jonkerin koulu.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

2.12 Pirtutie (P)

Nurmekseen tuli rautatie 1900-luvun alussa ja tällöin nurmeslaiset kauppiat pyrkivät ohi Lieksan kauppiaiden toimittamaan oma tietään kauppatavaraa Jonkeriin mm. suurille savotoille ja Kuhmonniemelle saakka, sekä toisaalta Repolaan rajan taakse. Kauppatielle on aikoinaan hakattu selvästi maastossa erottuva reitti. Tavaraa ja sopivasti myös pirtupulloja tippui tienposkeen, mistä tielle syntyi nimi. Tie oli merkitty maastoon pystyillä puolihaljaksilla, joista sileä puoli toimi pimeässä

Sepposenvaara. Kesällä 2005.

silmään sattuvana ohjurina. Tie kulki Jonkerin kylällä mm. rajavartioaseman kohdalla ja sen läheisyyteen Lieksantien varteen on kyläseuran puolesta pystytetty asiaa esittelevä taulu. Kohde on kulttuurihistoriallisesti arvokas.

2.13 Rasinautio (P)

Tilan rakennukset on perimätiedon mukaan tehty paikalla olleen piilopirtin läheisyyteen. Vaaran rinteestä löytyy n. 10 rakennuksen pohjakiveykset, joten tilan nimi voisi viitata aikaisempaan asuin-kertaan.

Pieni päärakennus on tehty vuonna 1938.

2.14 Sepposenvaara (P)

Sepponen on erilaisten tarinoiden, taiantekijöiden ja metsänhaltioiden paikka, niin ainakin perimätieto kertoo. Tosipohjaakin jutuilla on, sillä vuoden 1840 tienoilla seurakunnan puolesta hyväksyttiin suuren männyn asettaminen uhripuuksi, jossa roikkui sittemmin viisi uhrikaltoa. Todella kaukana muista taloista Sepponen on ollut hankala paikka haudata vainajia säällisessä ajassa ja siksi erityisen pyhän paikan tunnustaminen on nähty tarpeelliseksi.

Niin tai näin, Sepposenvaara on Jonkerin vanhimpia asuinpaikkoja, vaaralla asuttu jo 1700-luvulla. Tila on lohkottu kruunutilasta omaksi vuonna 1801. Sepposessa on ollut ase-paja eli työkalupaja aseentekovälineineen.

Suuret kivirauniot peltojen syrjillä osoittavat, että talossa on asunut todella sitkeää kansaa.

Asuinrakennus on rakennettu vanhemman asuinrakennuksen hirsistä vuonna 1920 ja vanhempi talo oli hirressä yhä näkyvän vuosilukumerkinnän mukaan rakennettu vuonna 1840. Kolmiosainen piha-aittarakennus on tehty vuonna 1918, ja sen hirsistä on perimätiedon mukaan kiskottu pettakerros syötäväksi ennen rakentamista.

Tilalla on myös muita vanhoja rakennuksia: latoja, riihi ja myllyn hirsistä rakennettu vanha savusauna. Navetta, paja ja sauna ovat uudempia.

Sepposenvaaralla on erikoisia arvoja kuhmolaisessa kulttuurihistoriallisessa katsannossa.

2.15 Teljo (P)

Tila sijaitsee suuren Teljonvaaran päällä. "Antin talo" on rakennettu vuonna 1864, ja se on alun perin ollut osa suurempaa taloa, josta Antti on naimisiin mennessään katkaissut puolet ja siirtänyt syrjemmäksi. Toinen puoli vuonna 1864 rakennetusta talosta jäi "Toivon taloksi", ja siihen on rakennettu uusi puoli vuonna 1939. Uuden asuinrakennuksen

valmistuessa vuonna 1963 siirrettiin talon lehmät "Toivon talon" uudelle puolelle, ja vanha puoli jäi heinäladoksi. Navettapäädyn ikkunat käännettiin sivuttain, mikä antaa rakennukselle navetan ilmeen.

Halkoliiterinä toimivan nukkuma- ja heinäaitan tarkka rakentamisaika ei ole tiedossa, mutta se lienee Teljon tilan vanhin rakennus ja peräisin 1800-luvun puolivälistä. Teljon lähiympäristöstä löytyy myös 12 tulisijan jäännettä, joiden kerrotaan olleen lappalaisten uunien paikkoja.

Rakennukset ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita.

2.16 Vanhalehto (P)

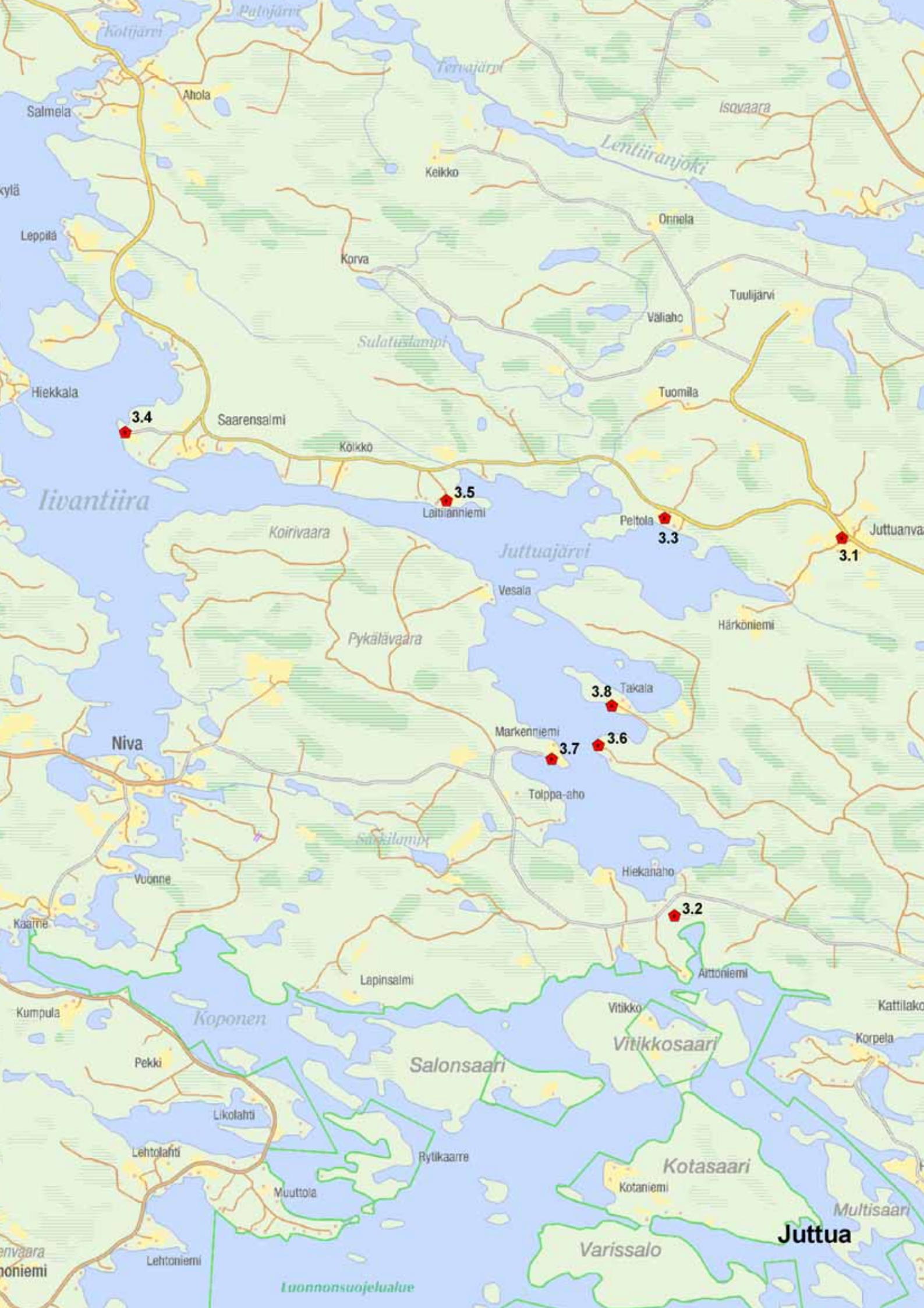
Nuolivaaran länsirinteessä oleva pieni asuinpaikka kätkee muutaman vanha rakennuksen. Verstaana oleva asuinrakennus on tehty vuonna 1919 ja paja vuonna 1930.

Kohteen ympäristössä on kaunis pieni lehto.

Vanha Lehdon sauna. Kesällä 2005.

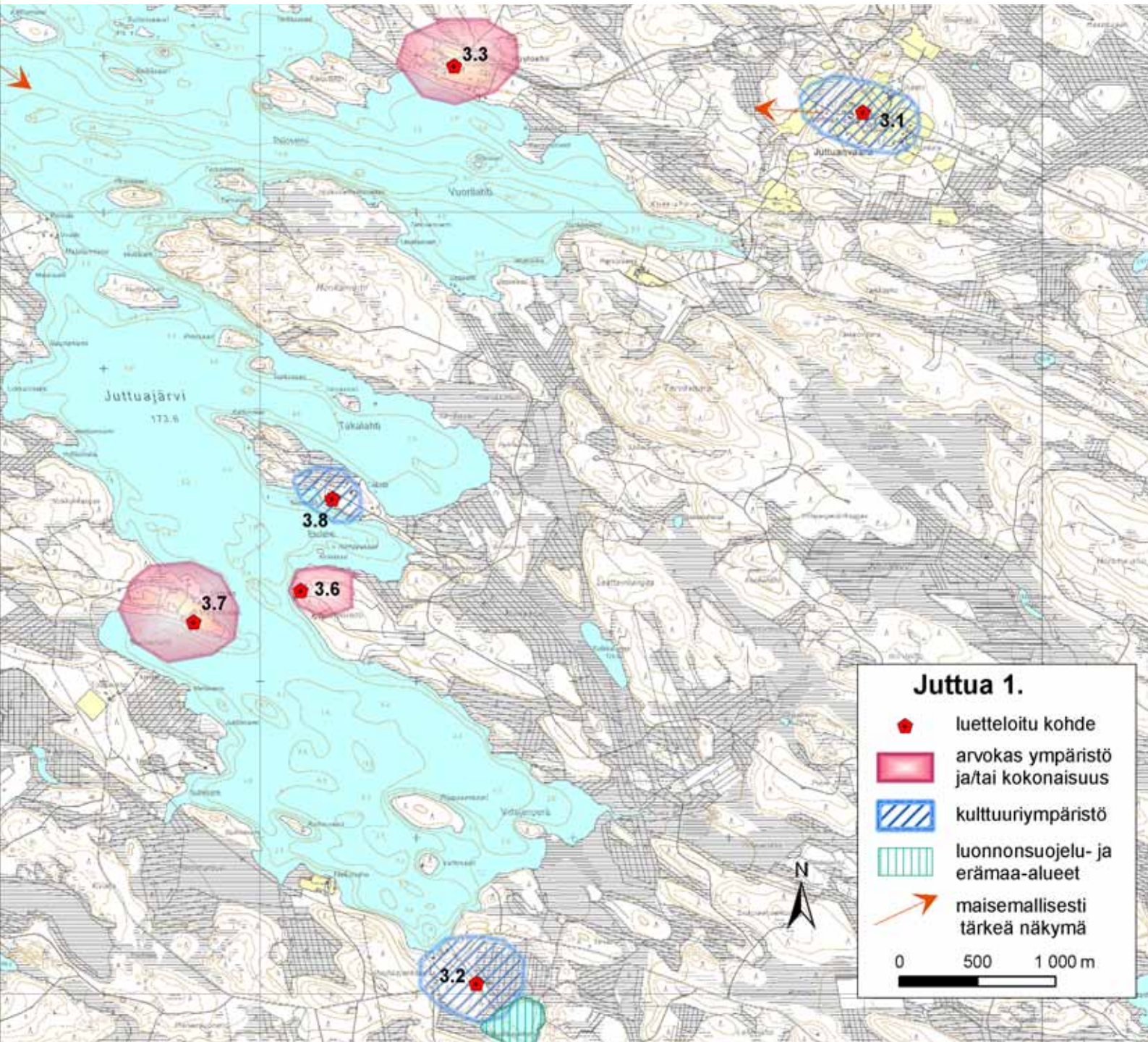

3. Juttua

Juttuan pieni kyläalue sijaitsee Juttuanjärven ympärillä Lentuajärven pohjoispuolella. Erikoinen juttua-sana on saamenkieltä ja tarkoittaa kulkemista, kulkupaikkaa. Mihinkäs se paremmin sopisi, jollei juuri tälle seudulle nimeksi: Juttuan kautta kulkee ikivanha vesireitti pohjoisille järville veneheiton kautta Lentualta. Kaarneenkosken kautta kuljettaessa kannas vetää venettä ja tavaroita. Kaiken lisäksi veneheiton kohdalla kannasta pitkin pääsee itä-länsisuunnassa jalan ja Lentuan Kalliojoen reittiä vesitse erittäin laajalle alueelle. Täten Juttuan seutu oli liikenteellinen solmukohta pohjoisessa Kuhmossa.

Markenniemen ranta-aitta. Kesällä 2005.

Juttuan vetorata. Kesällä 2005.

Vanhimpia taloja ovat vierekkäiset Markenniemi ja Juttuanniemi, sekä Huutoaho ja Saarensalmi. Juttuanniemi on aikaisemmin tunnettu Kähkölännä. Talossa asui 1695-1750-luvuilla valtiopäivämies Risto Kähkönen, joka kunnostautui erityisenä rajaseudun edusmiehenä isovihan aikoihin. Juttuan Juttuanniemi ja Saarensalmi kuuluvat maisemallisesti kauneimpiin ympäristöihin Kuhmossa.

3.1 Juttuanvaara (P)

Vaaralla on muutaman talon peltoaukea ja erikoisen kaunis kaukonäkymä ilta-auringon puolelle. Vanhoja rakennuksia on useissa taloissa: mm. Juttuassa paja 1830-luvulta ja Puiraalassa 1805 tehty aitta.

Paja ja aitta ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita. Kohde on maisemallisesti arvokas.

3.2 Juttuan vetorata (P)

Juttuanjärvestä Lentuaan johtava tukin- ja veneensiirtorata on rakennettu 1950-luvulla. Kohde on yhä käyttökelpoinen kapearaiteinen rata. Kohteella on kulttuurihistoriallista arvoa.

Paikka on ikivanha veneenvetokannas eli veneheitto ja sen matkailullista vetovoimaisuutta voisi kehittää.

3.3 Kilpola (P)

Vanha Huutoaho eli entinen Kovala on jaettu, jolloin toisen puolen nimeksi on tullut Kilpola, kun taas kantatila on nimeltään Peltola. Kovalassa on ollut asutusta jo 1600-luvun lopulta saakka. Kauniissa rantaan laskevassa peltomaisemassa sijaitsevassa piirissä on päärakennus ja navetta 1940-luvulta, piha-aitta on 1920-luvulta.

Kohteella on rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

3.4 Kirvesniemi (P)

Entinen Louhelan talo sijaitsee Iivantiiran järven Hiekkalan salmen itärannalla. Talossa on neljä hyvin mielenkiintoista aittaa, riihi, uudemmat päärakennus ja navetta.

Kaksi otsa-aittaa ja isoluhti sijaitsevat pihan tuntumassa. Otsa-aittoista korkein taas on koottu järven rannalle maisemalliselle paikalle.

Kaksiosainen isoluhti on kammiollinen rintaluhti ja siinä on yksi koristeruus kesellä kammiota. Luhti on matala ja sitä on ehkä madallettu, sillä nykyisellään koristeellinen kammion aukko jää lähes piiloon räystäään alle. Luhti saattaa olla rakennettu

Kilpolan talon pääty. Kesällä 2005.

1800-luvun alussa, jolloin naapuritalo Hiekkalaan eli Haukilahteenkin on luhteja tehty.

Vilja-aitta on ollut poskettu sekä lovettu, mutta poskien alaosat on sahattu pois. Siltaa ei ole, mutta ovi on alkuperäinen. Aittakin on kenties tehty 1800-luvun alussa.

Jauhoaitta on rakenteeltaan erikoisempi. Siinä on lattialankkujen alla tolppahirsirakenne, joka on sukua pirttien multiairsrakenteelle. Jauhoaitassa ei ole alkuperäistä ovea.

Rannassa oleva korkea otsa-aitta on tehty pyöreästä puusta poskeamalla vain salvosten ja oven kohdalla hirsi pelkäksi. Aitta on muutenkin todella vanha, mutta siihen on ajanoloon liitetty hirsisiä muistakin rakennuksista. Pyöreät hirret ovat kansanrakentamisessa karjalaisten rakennusten tunnusmerkki ja kyläkulmalla tiedetään olleen karjalaisperäistä asutusta vielä 1600-luvulla. Pyöreää hirttä on käytetty myös Lentuan Sumsan vuonna 1679 tehdyssä aitassa.

Kohteen aitat ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita. Kohteen ympäristö on maisemallisesti arvokas. Salmen itärannalla olevassa Hiekkalassa on kaksi todella komeaa isoluhtia.

3.5 Laitilanniemi (P)

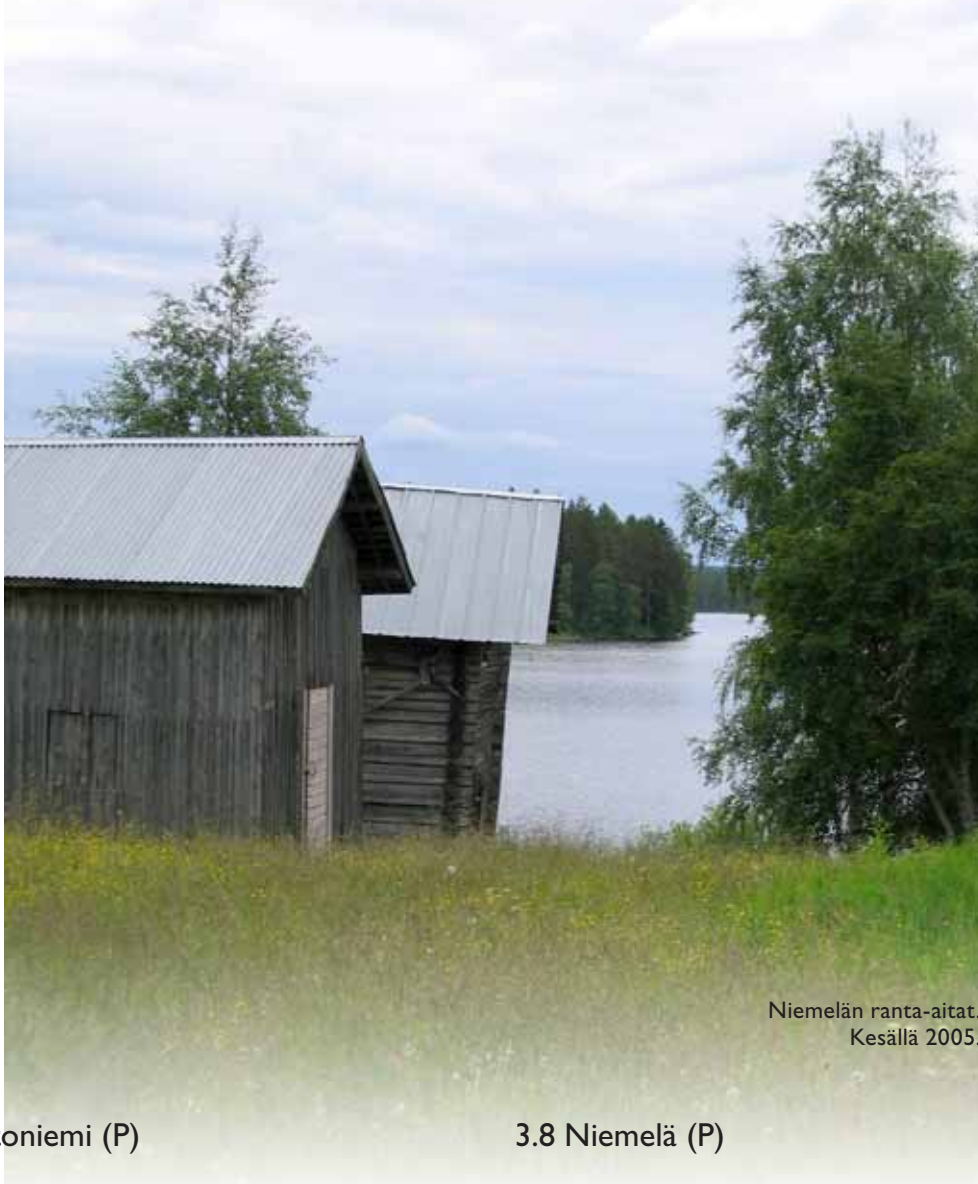
Juttuanjärven pohjoisrannalla on luonnonkaunis niemi, josta löytyy 1920-luvulla tehty pieni asuinrakennus ja navetan puolikas. Rannassa on vene- ja verkkovaja, sekä sauna.

Laitilanniemi on maisemallisesti yksi kauneimmista rantapaikoista Lentuan vesistössä.

Niemelän leikkimökin kuisti. Kesällä 2005.

Niemelän ranta-aitat.
Kesällä 2005.

3.6 Lehtoniemi (P)

Juttuajärven Lehtoniemen kärjessä on vanha pihapiiri. Paikalla on kauniisti ruskettunut hirsitalo, navetan osia ja erilaisia aitta-, sekä sivurakennuksia. Rannassa on sekä vanha, että uusi sauna.

Asuinrakennus koostuu kahdesta erikokoisesta hirsirungosta. Rakennuksessa on avokuisti.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas.

3.7 Markenniemi (P)

Vanhin Juttuan taloista on 1600-1700-luvuilla tunnettu Polvelana. Pihapiiri sijaitsee alavalla niemellä.

Varastona toimiva palkollisten asuinrakennus on rakennettu 1800-luvulla. Tilan väki asui siinä jonkin aikaa vuonna 1952, kun vanha rakennus purettiin ja uusi rakennettiin entisen paikalle. 1960-luvulla osa rakennuksesta oli traktoritallina. Vilja-aitta on hirteen vuollun merkinnän mukaan rakennettu vuonna 1893, riihi vuonna 1939 ja savusauna vuonna 1947. Paja ja lato ovat 1800-luvun puolella rakennettuja. Lato on alueella harvinaista ylös-päin levenevää mallia. Kohteella on rakennushistoriallista merkitystä.

3.8 Niemelä (P)

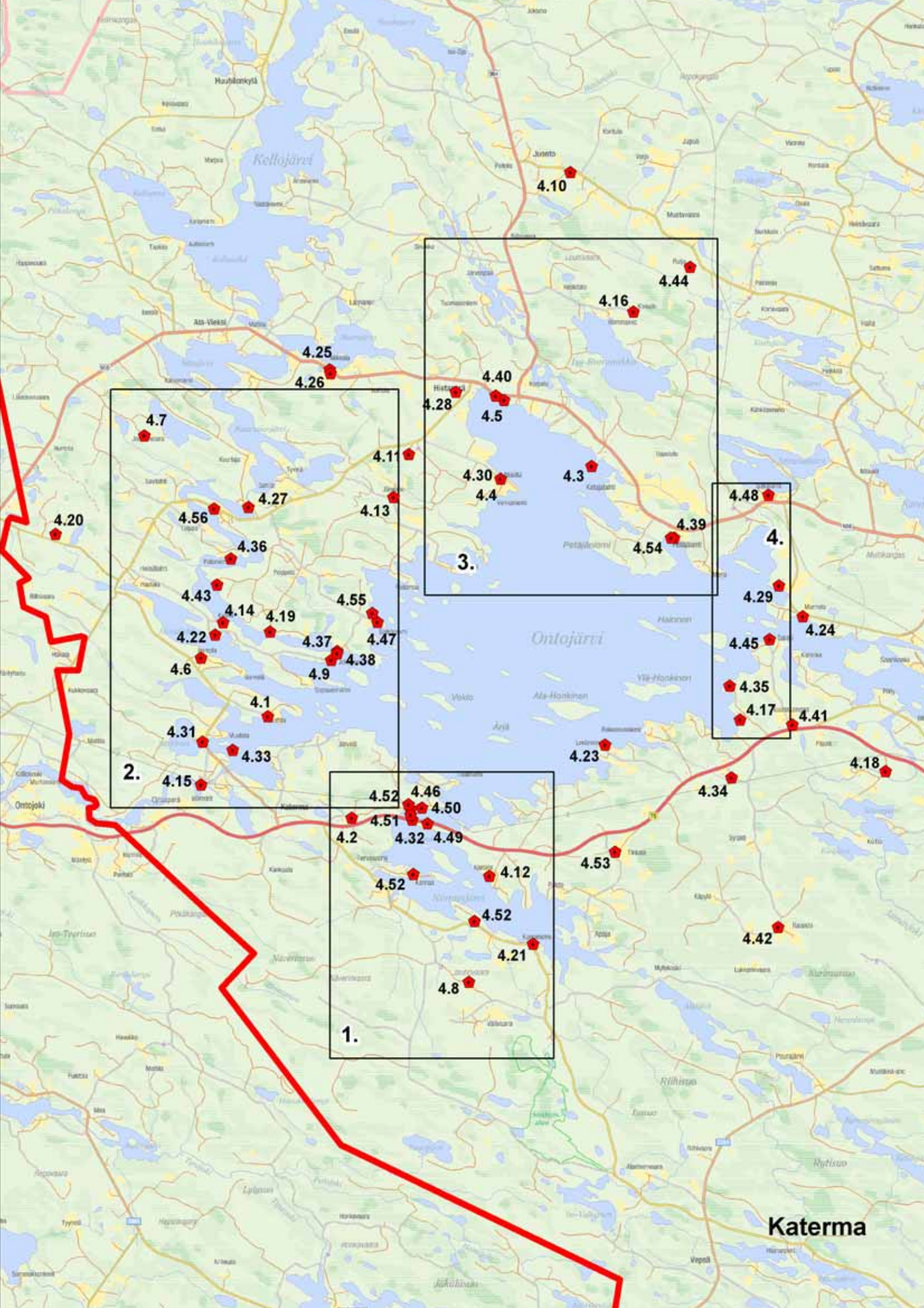
Niemelän talo tunnetaan historian kirjoissa Juttuaniemenä ja sitä ennen Kähkölänä. Talo on maksanut veroja hyvin pitkään, sillä siitä löytyy tietoja 1600-luvulta saakka. Talon osti Pielisjärvellä syntynyt Risto Kähkönen 1695. Hän meni naimisiin Määttälän eli Varajoen mahtitalon tyttären kanssa ja hänestä tuli paikkakunnan vaikutusvaltaisimpia miehiä. Kähkönen toimi 1700-luvun vaikeina vuosina rajaseudulla selvitysmiehenä ja hänet lähetettiin Tukholmaan vuoden 1723 valtiopäiville talonpoikaissäädyn edustajana.

Yhteyksiä rajan takaiseen elämään talolla oli luontaisesti, sillä niemi sijaitsee hyvin lähellä Kalliojoen Vienan Karjalaan johtavaa reittiä.

Nyt pihapiiri koostuu 50-luvulla rakennetusta asuintalosta, vanhasta hirsinavetasta, vanhasta asuinrakennuksesta, isosta pariaitasta, ranta-aittoista, ladoista, saunasta rannassa ja riihestä sivummalla pellolla. Aikaisemmin avoin peltoniemi on nyt metsitetty ja kasvamassa umpeen. Samalla niemellä sijaitsee Takalan talon pihapiiri, jossa on suuri asuinrakennus 50-luvulta, navetta ja varastorakennus.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti arvokas ja piharakennuksilla on rakennushistoriallista arvoa.

Katerma

Petäjälahden hieno maisema.
Syksyllä 2005.

4. Katerma

Jo ensimmäisissä Sotkamon pitäjän verotileissä mainitaan Lammasjärven kylän ohella Katerma, joka on vanhin nimensä näihin päiviin asti säilyttänyt Kuhmon kylä. Alue on alkujaan ollut varsin suurikokoinen nykyiseen verrattuna, siihen on kuulunut mm. toistakymmentä taloa nykyisen Sotkamon Sumsan puolelta, Vepsä ja Ylä-Vieksi.

Katerma on nimenä ensi silmäyksellä jännittävä. Muinaisugrilaisessa kielessä sanat kat ja kater tarkoittivat alas katoamista, painumista, kyyristymistä ja niskaa. Ma tarkoittaa niskaa ympäröivää maata ja maaperää. Ontojoen koskenniskan seutua kuvaava niskanmaa -sana on siten todella vanhakantaista alkuperää! Onto-nimet alueella tarkoittanevat onttoa.

Tervasalmi museosiltoineen on nykyisellään Sotkamosta päin tulijalle selvä maamerkki ja eräänlainen läntinen portti Kuhmoon. Tervasalmen yksiaukkoinen teräsbetonisilta on rakennettu vuonna 1935.

Katerman alueelta Ontojärven rannoilta on löytynyt huomattava määrä todisteita esihistoriallisesta asutuksesta. Pajasaari on valtakunnallisesti arvokas muinaismuistokohde. Saarelta on löydetty esihistoriallinen asuinpaikka ja historiallisen ajan raudanvalmistuspaikka. Oravisaarilla on maakunnallisesti arvokkaita muinaismuistoja, kuten myös Karjalanlahden Vasikkaniemessä ja Honkisaarissa. Nurmesjärven Autioniemessäkin on asuttu ammoisista ajoista, sieltä löytyvät rautahytin jäännökset.

Kylälle antavat leimaa myös 1950-luvun alussa valmistunut Katerman voimala ja Metsähallituk-

sen Jauhovaara. 1900-luvun alkuun asti Katerma oli keskeisessä asemassa kaikille kuhmolaisille, koska vesiteitse kulkeminen pitäjän ulkopuolelle länteen päin tapahtui Ontojärven ja -joen kautta.

Kulttuurihistoriallisesti tärkeitä ovat mm. Anttilan talo, Tervasalmi eri rakennelmineen ja Hietaperä/Määtän talo.

Kylän alueella on toinen toistaan sykhdyttävempiä ja monipuolisempia maisemia; Anttila ja Selkäniemi ovat esimerkkejä hienoista niemeen sijoittuvista taloista, Hietalahti on erittäin kaunis harjun laidan kulttuurimaisema, Tervasalmi porttimaisema autoilijoille, Jauhovaaran näköalapaikalla kokee todella suuret kaukonäkymät, Kanteleen aukealla sykhdyttävä maisema kohti Jauhovaaraa, jne. Vieksinjoen Korvanniemen talon rantamaisema on kuin se kuuluisa "Herran kukkaro". Tervasalmi on siltoineen valtakunnallisesti arvokas kulttuurimaisemakohde ja Kylmän kankaalta löytyy maakunnallisesti arvokas pyyntikuoppaketju.

Löytyypä kylän keskeltä vanhan tulivuoren juuretkin Ontojärven Juurikkaniemestä!

Osa Ontojärven saarista on suojeltu luonnonsuojelulailla vuonna 1970.

Talvisodan aikaan on Tervasalmen ympäristöön rakennettu puolustusasemat, josta löytyy vieläkin merkkejä Tervasalmen Värjan, Nurmesjärven Kankaksen ja Hiekkaniemen maastoista. Samanlaiset konekiväärien ristitulitekniikkaan perustuvat puolustuslinjat löytyvät Hietaperän, Syväjärven ja Iso-Rommakon väliltä ja Loujussuon pohjoispuolisilta kankailta.

4.1 Anttila (P)

Vanha asuinpaikka sijaitsee pitkässä Ontojärveen pistävässä niemessä. Niemen läheisyydestä on löydetty todella paljon kiviakutisia esineitä ja asuinpaikkoja.

Tila on yksi Kuhmon vanhimpia ja sen merkitys Katerman ympäristössä on ollut suuri. Sijainti niemen kärjen tuntumassa on nykyäänkin mitä maisemallisista.

Anttila on ollut Ruotsin vallan aikana sotilasvirakatalo. Strateginen sijainti Ontojoen suun läheisyydessä on luonnollisesti ollut tärkeä. Pyöräliikenteen silta Tervasalmen kautta on myöhemmin siirtänyt painopisteen tästä Tervasalmen niemelle.

Tilan asuinrakennus on palanut 1920-luvulla: se on tarinan mukaan ollut Kuhmon ensimmäinen maalattu rakennus.

Pihapiiri on mitoitukseltaan tiukka ja luo paikalle rakennuskannan kerroksellisuudesta huolimatta selkeän vanhan ympäristön leiman.

Tilalla on jäljellä monta vanhaa aittaa, joista kaksi on ollut vilja-aittoja, kaksi makuuaittoja ja yksi kaksiosainen luhtiaitta. Aitat lienevät 1800-luvulla rakennettuja, toisen vilja-aitan ovesa on vuosiluku 1813. Vilja-aittojen erikoisuuksina ovat muotoillut oviaukot. Toinen vaateaitoista on siirretty nykyiselle paikalleen toisen viereen vuonna 1956.

Anttilan nimi on ollut 1800-luvulla Kuvajala ja 1600-luvulla Tervasalmi, jolloin nykyinen Tervasalmi on tunnettu Talvenniemenä.

Rannan tuntumassa sijaitsee matalia suoja eläimille. Yhdessä koivujen kanssa ne muodostavat erittäin kauniin rantamaiseman, jota kannattaa varjella.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti arvokas.

4.2 Erola (P)

Tila sijaitsee vanhan Sotkamontien varressa. Pihapiirissä on paljon rakennuksia, joista melkein kaikki ovat jälleenrakennuskauden ajalta.

Luhtiaitta on rakennettu 1800-luvulla ja se on sijainnut aiemmin Tervasalmessa, missä se on talon toimiessa sotasairaala toiminnut muonavarastona. Sota-ajan jälkeen sitä on käytetty myös kauppana. Vuonna 1965 se on siirretty nykyiselle paikalleen ja toiminut ruoka- ja nukkuma-aittana. Nykyisin aitta on kotimuseona.

Tilalla on rakennushistoriallista arvoa ja suuri maisemallinen merkitys tien varressa. Tien ja pihapiirin välistä puustoa kannattaisi harventaa maisemallisista syistä.

4.3 Hepokanta (P)

Hepokanta on mitä erikoisin ja hienoin ympäristökohde. Ontojärven Hietaperän Katajalahden suussa on pitkä soraharjasta kaarevasti järvelle päin kaartuva hiekkasärkkä, jota pitkin kesämökkien ja saunojen kautta luikertelevaa polkua pääsee pienelle kävelysillalle ja sitten kallio/hiekkasärkälle, jossa on pihapiiri rakennuksineen ja pohjoispäässä puustoakin. Hepokanta on siis oikeastaan saari.

Erittäin herkullinen sijainti tarjoaa mitä mahdollisimmat puitteet nykyiselle käytölle kesäasunnona.

Pihapiirin kaikki rakennukset eli pirtti, navetta, kaksi aittaa ja riihi on rakennettu 1870-luvulla. Pirtin kuisti on tehty 1980-luvulla, ja sen ikkunapokat on tuotu perimätiedon mukaan Kajaanista Elias Lönnrotin talosta. Navetta on poikkeuksellisen jyrkkäkattoinen. Rakennuskanta on pienikokoista ja erittäin pelkistettyä. Pirttirakennuksen vuorilautoihin on äskettäin tehty voimakkaat koristekuvitot. Eteläpuolella rannan tuntumassa ja rinteeseen upotettuna sijaitsee komea uudempi hirsisauna.

Hepokanta on rakennushistoriallisesti arvokas kokonaisuus. Maisemallisesti sen arvo on erittäin suuri.

4.4 Hietaperä / Määttä (P)

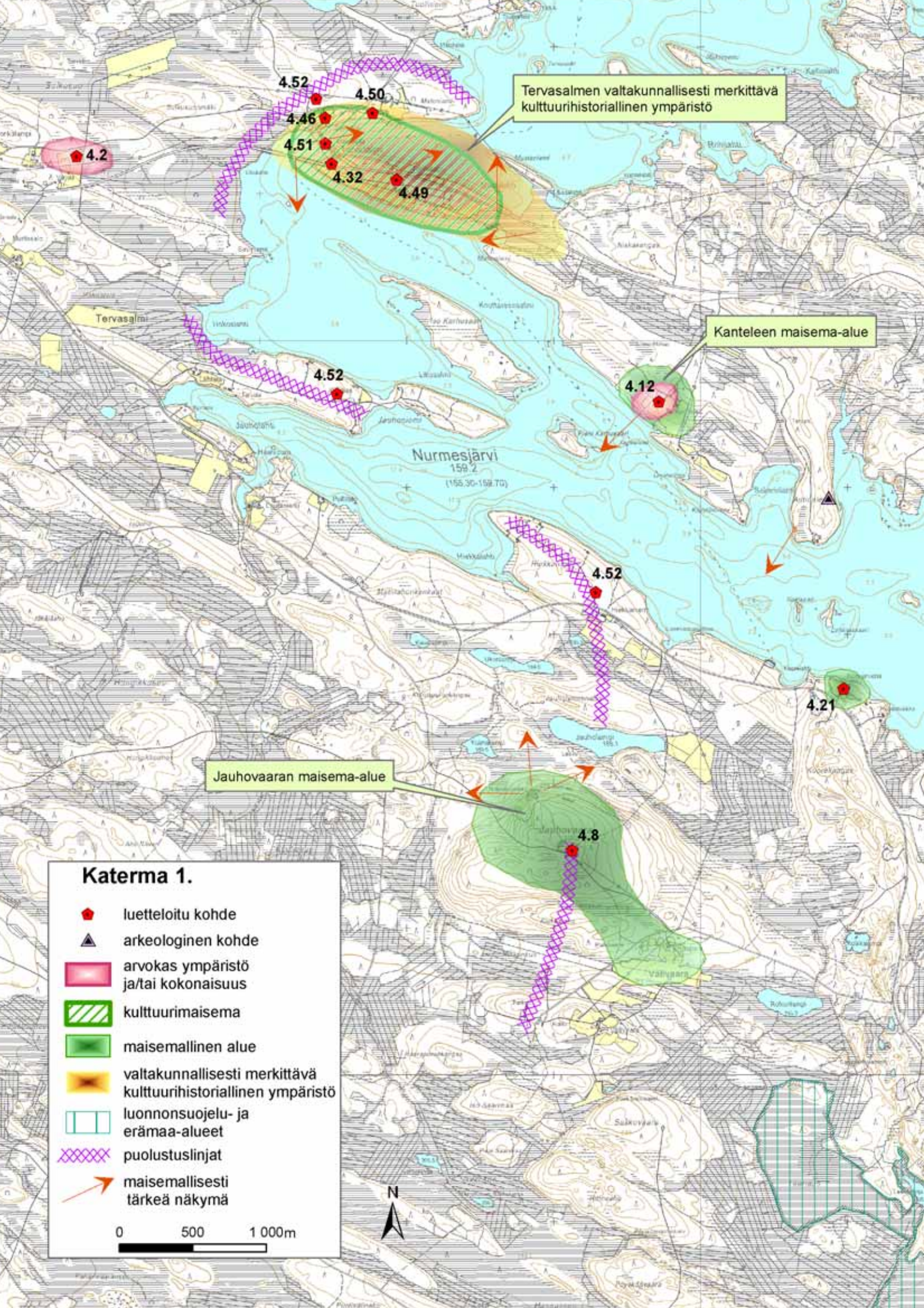
Ontojärven pohjoispäässä sijaitsevassa niemessä on ikivanha asuinpaikka, joka on nyt jakautunut kahteen taloon (niemellä lisäksi kaksi muuta erotettua tilaa, Koti- ja Vehkaniemi). Aivan näiden talojen läheisyydestä on tehty esihistoriallisia löytöjä. Paikalla on ollut talo ainakin 1600-luvun alusta saakka. Määttien suku on asuttanut tilaa yhdentoista sukupolven ajan ts. Isovihasta saakka. Tilasta on lohkaistu 1900-luvun alussa naapuri Hietaperä. Määttien talon nimi on vielä 1800-luvulla tunnettu Moaisalana ja aikaisemmin mahdollisesti Kokkojärvenä.

Tilan ympärillä on kuhmolaisittain suuri peltoaukea. Määttien talo onkin ollut eräs suurimpia Kuhmon historian viljan tuottajia.

Tila on ollut suurimpia kuhmolaisia tiloja, hehtaareissa yli 1000. Suurille tiloille oli 1700-luvun lopulta pitkälle 1800-lukua tehtävä ns. knihtikonttarahti, jolla tilan yhteydessä on pidetty ruotusotamiestä. Esimerkiksi vuoden 1800 henkikirjan mukaan Määttien talon yhteydessä Tolpan torpassa oli asunut sotamies Berg. Vuonna 1910 talossa oli kolme hevosta, 19 lehmää, sonni, kolme vasikkaa, 43 lammasta ja neljää sikaa.

Määttien pihapiiri on jakautunut kahtia, mutta niitä käsitellään tässä havainnollisuuden vuoksi yhtenä pihapiirinä.

Tervasalmen valtakunnallisesti merkittävä kulttuurihistoriallinen ympäristö

Kanteleen maisema-alue

Jauhovaaran maisema-alue

Katerma 1.

- ◆ luetteloitu kohde
- ▲ arkeologinen kohde
- arvokas ympäristö ja/tai kokonaisuus
- kulttuurimaisema
- maisemallinen alue
- valtakunnallisesti merkittävä kulttuurihistoriallinen ympäristö
- luonnonsuojelu- ja erämaa-alueet
- puolustuslinjat
- maisemallisesti tärkeä näkymä

0 500 1 000m

Vanhat rakennukset muodostavat nykyisellään hieman sekavan kokonaisuuden, mutta siitä erotuu vielä ns. kaksoispihajärjestelmä. Varsinaisesta kartanosta (vieraspiha, erotetaan toisesta navetan eduspihasta) on jäljellä päärakennus, isoluhti ja vierastalo. Eteläsivulla on perimätiedon mukaan sijainnut kolmiosainen luhtiaitta. Päärakennus on ollut ennen päätyvirtin purkamista todella suuri, yli 30 metriä pitkä. Se on rakennettu vuonna 1886. Pirtin ulkomitat ovat olleet 10 x 10 metriä, eli se on ollut hieman Kiekinkosken pirttiä pienempi. Aamuauringon puoleisessa päädyssä on sijainnut iso yksilappeinen lasikuisti ja ruokakomero. Kamareita rakennuksessa on ollut neljä, lisäksi sali (sisämitoiltaan 6 x 7 metriä) ja isännän huone. Pääoven edessä on sijainnut kuisti. Rakennus on todella huonossa kunnossa ja pikaisen korjauksen tarpeessa.

Vierastalo liittyy kiinteästi kaksilla Valtioapäivillä Kuhmoa edustaneeseen Lauri Määttään (1812–96). Tultuaan toisilta Valtioapäiviltä 1867 hän päätti rakentaa edustavan rakennuksen vieraskäyttöön. Rakennuksella erotettiin kartano- ja navettapiha omiksi puolikseen. Määttä oli perehtynyt rakentamisen uusiin tuuliin ja siten vierastalossa tuli ensimmäisenä Kainuussa olemaan rossilattia eli alta tuulettuva lattiarakenne. Rakennuksessa on muutakin erikoista: kaksiovinen kuisti on hirrestä ja kummankin oven päällä on oma kolmiopääty. Ikkunat ovat poikkeukselliset sekä muodoltaan että puuosien poikkileikkauksiltaan. Vuorilaudat ovat todella kapeaa mallia ja yksityiskohdiltaan omaperäiset. Osa ikkunoista on uusittu myöhemmin eivätkä mallit ole niissä säilyneet, mutta nekin ovat silti edustavia. Erikoisesti rakennuksessa kiinnittyy huomio erittäin korkealaatuiseen hirsityöjälkeen ja nurkkien yläosien leikkauksiin, joiden veroisia ei tapaa Kuhmossa kuin Latvan talosta (muistikuvan mukaan vierastalon kirvesmestari on ollut Katerman Kanteleen isäntä Matti Huotari, jonka tiedetään tehneen mm. Ikolan pappilaan uusia piharakennuksia 1887). Vahinko, että rakennus on korjausta ajatellen todella huonokuntoinen. Talo on ollut asuinkäytössä vuoteen 1994 saakka.

Suuri piha-aitta on kolmiosainen ja suurikokoinen. Vanhimmat osat on tehty vuonna 1797 ja uudemmat 1800-luvulla. Eteläisellä kartanon sivulla sijainnut isoluhti löytyy naapurin pihalta kaksiosaiseksi ja matalammaksi koottuna.

Navettapihan puolelta löytyy kaksiosainen, matala ja todella vanha aitta. Lisäksi siellä on korkeamallinen kaksiosainen talliaitta, jonka räystäät ovat todella pitkät. Navettapihalla on myös uudempi 50-luvulla kauemmaksi tehty tiilinavetta sekä sen

Määttän vierastalon nurkkakonsoli. Kesällä 2005.

Anttilan ranta-aitat. Syksyllä 2005.

Erolan tyypillinen pihapiiri. Syksyllä 2005.

Hietaperän maisemaa.
Syksyllä 2005.

Immolan taloja. Kesällä 2005.

takana 1700-luvulle tyypillinen pariaittarakennus huonossa kunnossa.

Pihatien varsi on maisemallinen helmi. Toista kilometriä pitkän ja puuttoman rantahaka- ja peltomaisen keskellä on rannan tuntumassa verkkolato ja tien toisella puolella riihi väliköineen ja ruumenhuoneineen.

Kaikkien rakennusten korjaus vaatii välittömiä toimenpiteitä ja uusimisia mm. kattojen suhteen.

Tämä naapuruston rakennuskannasta koostuva kokonaisuus on osa nykyistä pihapiiriä, jossa on lisäksi uudempi navetta, asuinrakennus ja traktorihalli.

Paikan kulttuurihistoria ja rakennuskannan arvo on niin suuri, että kohde kuuluu kirikkaasti Kuhmon Ympäristöohjelman tärkeimpiin kohteisiin.

4.5 Hietaperän koulu (P)

Kylän yhä käytössä oleva koulu sijaitsee komealla paikalla Ontojärven rannalla. Koulurakennus on valmistunut vuonna 1938 eli juuri ennen sotia. Rakennuksessa on tuolle ajalle tyypillisesti sotilaallinen kasarmirakennuksen leima. Katto on huomattavan jyrkkä ja ikkunoita on uusittu.

Kohde on maisemallisesti erittäin merkittävä kohde ja rakennushistoriallisesti arvokas.

4.6 Immola / Toivola (P)

Tila sijaitsee Katerman Heinälähdessä Ontojärven tuntumassa. Talon vanhalla nimellä Toivalana ensimmäiset merkinnät verokirjoissa ovat jo 1600-luvulta. Talon vaiheilta on erilaisia tarinoita vainoajoilta. Talolla on pitkät perinteet maataloustilana ja 1900-luvun alussa sillä on ollut kuhmolaisittain eniten peltohehtaareita viljelyksessä. Immolaan ja Hietaperän Määtän taloon ostettiin Kuhmon ensimmäiset niittokoneet. Immolassa on toiminut kauppa vuosina 1899- 1906.

Pihapiiri koostuu kolmesta päärakennuksesta, navetasta, aitoista ja saunasta.

Immolan vanhin pirttirakennus on Anttilasta haetun ”bygmestarin” suunnittelema, minkä huomaa sen sopusuhtaisuudesta. Rakennus on eräs parhaiten säilyneistä talonpoikaismallisia asuinrakennuksia Kainuussa. Siinä on kaksi identtistä kuistia, toinen pirttiin ja toinen saliin. Sisustus on erittäin hienosti säilynyt. Kuistit sijoittuvat oman pihan puolelle, jossa on nyt myös pariaitta, sauna ja piharakennus. Lisäksi pihan sivussa kasvaa erittäin hieno kuusitarha. Takapiha on Toivolon talon etupihaa. Toivolon vanhempi puoli on tehty 1863 poikittain Immolan taloon nähden ja väliin on kasvanut koivukuja. Toivolon vanhaa puolta on korjattu 1949 ja nyt pihapiirin täydentää kolmas ja käytössä oleva uusi Toivolon

päärakennus. Lisäksi peltoaukean laidalla on neljäs uusi asuinrakennus, joka sekini tyyliltään sopeutuu vanhaan ympäristöön. Kaiken kukkuraksi peltoaukean itäpuolella on 50-luvulla rakennettu Kivistön alkuperäiskuntoinen pihapiiri, jossa Immolan vanha emäntä asuu.

Samalla niemellä on vielä Niemelän vanha talo. Parin kilometrin säteellä on paljon arvokasta, mm. Katerman koulu, Anttilanniemi, Kylmän talo, Heinälahden kauniit vainiot, jne.

Immolan / Toivolan talo naapureineen on kulttuurihistoriallisesti erittäin tärkeä.

Vanha Immolan päärakennus on rakennushistoriallisesti erittäin tärkeä. Lisäksi ympäristössä on paikallisia maisemallisia arvoja. Maisemallinen yhteys järveen on hävinnyt ja tulisikin pohtia, miten näkymiä rannan suuntaan saisi jälleen esille.

4.7 Jaakonvaara (P)

Ala-Vieksin eteläosissa sijaitsevalla vaaran laella on yksinäinen pihapiiri, jonka rakennuskanta on kohtuullisen iäkstä.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1935. Muita pihapiiriin rakennuksia ovat riihi, savusauha, talli ja kaksi aittaa, mutta niiden rakentamisajankohdat eivät ole tiedossa.

Kohde on rakennushistoriallisesti melko arvokas.

4.8 Jauhovaara (M)

253 metrin korkeuteen kohoava vaara on erittäin näkyvässä asemassa Katerman ympäristössä. Vaara on ollut perimätiedon mukaan tärkeä kohde lappalaisille ja rinteeltä löytyy mm. seitakiviä.

1900-luvun alussa Kuhmoon perustettiin metsänhoitoalueet ja tällöin Jauhovaaran vanhasta kruunumetsäntorpasta tehtiin metsänvartijan torppa. 1970-luvulla tilan käyttö alkoi muuttua ja vaaran rinteille tehtiin luontopolku näköalapaikoinen, jota on myöhemmin edelleen kehitetty. Metsänhallitus on istuttanut vaaralle erikoispuita ja alueella on nyt Puulajipuisto. Paikkaa on vuokrattu Metsähallituksen Villi Pohjolan toimesta lomakämpänä erikoisesti ryhmille.

Torpan pihapiiri sijoittuu peltoaukion laitaan. Pihapiiriin kuuluvat sotien jälkeen tehty päärakennus, pariaitta ja varasto. Pihatien varrella on komea riihi ja pellon laidassa aitta ja huussi. Eteläpuolelle on tehty uusi saunarakennus metsän sisään.

Peltoaukea on kauniisti polveileva ja sitä rajaa komea puusto. Ympäristö on hyvin hoidettua.

Jauhovaaran alue on esitetty maakuntakaavaan ns. hiljaisena alueena.

Jaakonvaaran aitat. Syksyllä 2004.

Jauhovaaran talo. Kesällä 2005.

Jokiniemi. Kesällä 2005.

Kankivaaran kerroksellisuus. Kesällä 2005.

Kanteleen paja. Kesällä 2005.7

Katajamäen talo. Syksyllä 2005.

4.9 Jokiniemi (P)

Vanha pihapiiri koostuu pienestä päärakennuksesta, aitasta ja navettarakennuksesta. Paikan henki on säilynyt ja rakennusten hoito on ollut säilyttävää. Kesäasuntona olevan asuinrakennuksen pirtti on rakennettu vuonna 1890 ja kamari sekä välikkö vuonna 1930.

Salmen kokonaisuus vaatii ympäristönhoidollisia töitä pusikoitumisen estämiseksi.

Lähettyvillä on useita muitakin arvokkaita kohteita kuten Kylmän vanhan tilan rakennukset ja Vieksinjokivarren talot yläjuoksun suuntaan.

Kohde sijaitsee Pulkkilansalmen maakunnallisesti arvokkaan veneraitteen läheisyydessä.

4.10 Juonnon koulu (P)

Kaksikerroksinen koulurakennus valmistui vuonna 1955 ja koulun toiminta päättyi vuonna 1972, jolloin Juonnon koulupiiri liitettiin takaisin Hieta-perään. Koulu toimii nykyään Juonnon Erämiesten juhla- ja kokoontumistiloina. Rakennus on tyyllistään asiallinen puutalo.

4.11 Kankivaara, Kantele (P)

Kankivaaran talo sijaitsee loivassa etelärinteessä Ontojärven Määtänniemen luoteispuolella. Pihapiiri ympäristöineen on hieno kokonaisuus, jossa on vanhaa ja uutta. Se on neliön muotoinen ja koko rakennuskanta on tallella. Pihapiiriä on täydennetty 90-luvulla uudella päärakennuksella, joka istuu ympäristöönsä.

Vanha päärakennus on tehty vuonna 1910. Talo on tyyppillinen pirtin, hellahuoneen ja kahden kamarin talonpoikaistalo. Perustustapana on multapenkki luonnonkiviperustuksella ja kuisti on lautarakenteinen.

Uusi talo sijaitsee kulmittain vanhaan nähden. Uuden talon ja pariaitan välistä tulee pihatie kartanolle. Suorasivuinen ja kaksiosainen piha-aitta on tehty 1911. Vastapäätä uutta taloa ja pariaittaa on talliaittarakennus, jolla on takakylkeinen. Yhtä sivua rajaa 50-luvulla tehty tiilinavetta. Tallin takana on kaksi latoa ja vanha sauna. Pihatien varteen sijoittuu erikoinen rakennus: riihi kylkiäisineen ja perunakuoppa.

Kankivaaran pihapiiri on mainio täydennysrakentamisesimerkki. Siitä näkee kuinka uutta saa sijoitettua vanhaan ympäristöön, kun vain pitäytyy rakennusten asettelussa vanhoissa tavoissa ja mittakaava pysyy ennallaan.

Kohde on rakennushistoriallisesti erittäin arvokas. Rakennukset ovat hyvässä / tyydyttävässä kunnossa. Ympäristöä on hoidettu hienosti.

4.12 Kantele (Rantala, P)

Katerman Nurmesjärven rantaan sijoittuva talo sijaitsee erittäin kauniilla paikalla. Peltoaukea laskee järveen päin, taakse jää korkea männikkö ja järven takana poimuilevia niemet, sekä Jauhovaaran komea rinne.

Tilan vanha nimi on Kannel ja siitä löytyy merkintöjä 1700-luvun lopulta saakka. Talon isäntänä on 1800-luvun lopulla ollut kuuluisa kirveenkäsittelijä Matti Huotari, joka on tehnyt mm. Ikolan pappilaan vuonna 1887 pytingin. Samoin perimätiedon mukaan tiedetään hänen tehneen Määtän taloon valtiopäivämies Lauri Määtälle vierastalon.

Pihapiiristä ei ole jäljellä kuin vanha pääraKENNUS ja yksi osa piha-aitasta. Aitta on kuitenkin niin hyvää käsityötä, että sitä harvoin tapaa. Etenkin huomio kiinnittyy ”sonnin nuolemiin” eli pystysuorasti hyvin tasaiseen piilutusjälkeen ja reuna-kallistuksiin räystäällä, sekä nurkkaleikkauksiin. On helppoa arvailla, että Matti-isäntä on voinut olla asialla.

Heti pariaitan takaa löytyy kaksi vanhaa aittaa, joista toisen tekoajaksi voi määrittää mallin ja kuluneisuuden perusteella 1700-luvun. Nuorempi lienee 1800-luvun lopusta. Vanhemmassa on pistolaudat ja hiirihalsikkaat peruskivien päällä, silta puuttuu ja posket eli päätyhirsien leikkaukset ovat tallella. Kummankin ovet on myöhemmin muutettu ulosaukeaviksi.

Kanteleen kaunis ranta-aukea Jauhovaaralle. Kesällä 2005.

Pellolla on suuri riihi, rannassa sauna, ja pihatie varressa hirsirakenteinen paja.

Kanteleen rakennuskanta on vajaa ja vanhaa pihapiiriä ei enää ole. Yksittäisillä rakennuksilla on vielä runsain mitoin arvoa jäljellä.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas. Rakennusten kunto vaatii pikaisia toimenpiteitä.

Ympäristö on maisemallisesti helmi ja sen vaaliminen on tärkeää. Ympäristö on osittain kasvamassa umpeen.

4.13 Katajamäki (Jäneaho, P)

Pienen pihapiirin asuinrakennus on valmistunut vuonna 1933, ja se on jäänyt pois käytöstä vuonna 1959 uuden asuinrakennuksen valmistuessa. Pihapiirissä on pieni aitta ja navetta. Kohde on tyyppillinen hyvin pieni asuinympäristö ja sillä on rakennushistoriallista arvoa.

4.14 Katerman koulu (P)

Koulurakennus valmistui vuonna 1935 ja koulua siinä pidettiin vuoteen 1992 saakka. Kiinteistö sijaitsee Kylmän talon läheisyydessä Heinälähden rannassa todella kauniissa maisemassa. Koulu on nykyään yksityiskäytössä. Koulun läheisyydessä sijaitsee arkeologisesti arvokas pyyntikuoppaketju.

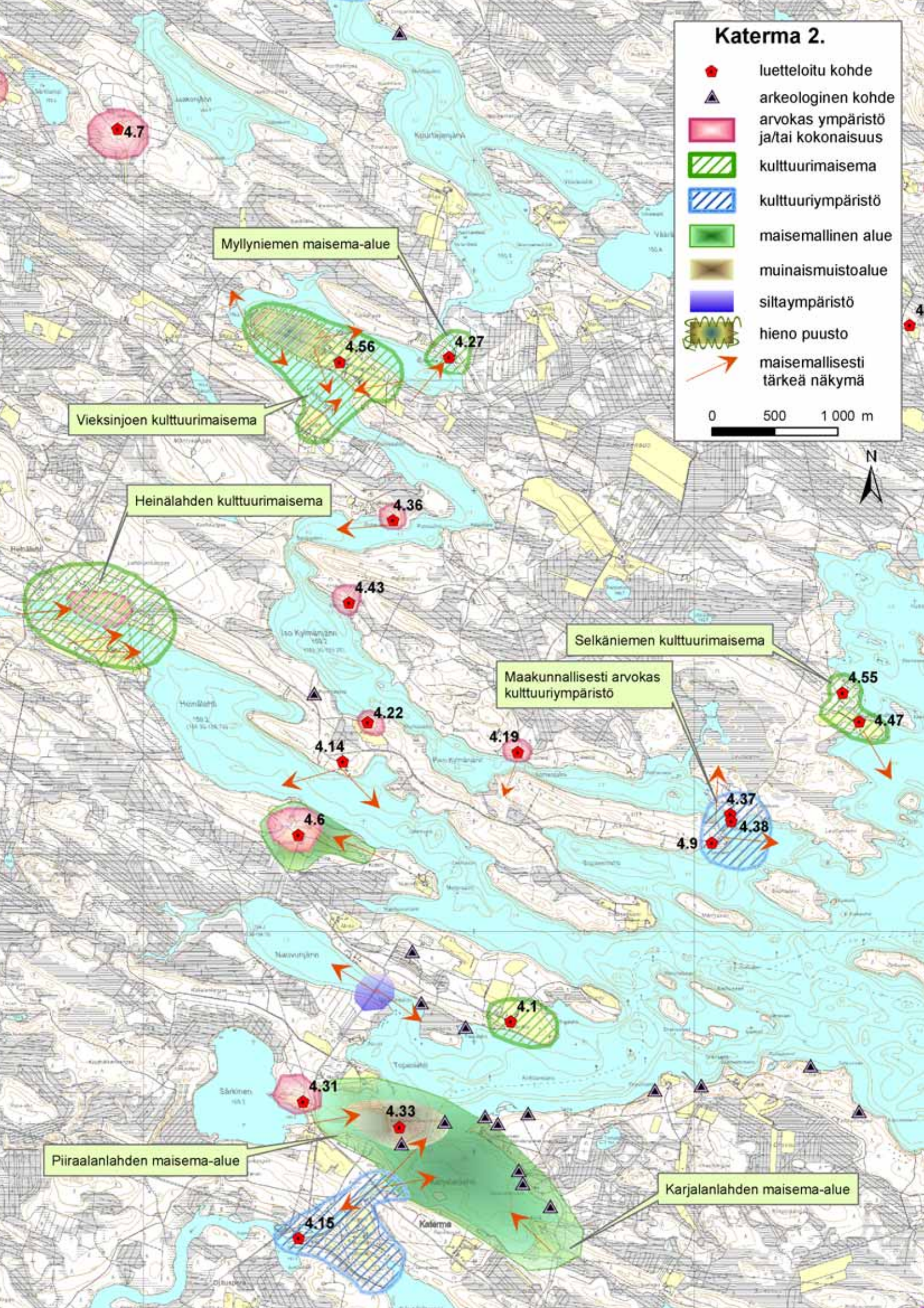

Katerma 2.

- luetteloitu kohde
- ▲ arkeologinen kohde
- arvokas ympäristö ja/tai kokonaisuus
- ▨ kulttuurimaisema
- ▨ kulttuuriympäristö
- maisemallinen alue
- muinaismuistoalue
- siltaympäristö
- 🌳 hieno puusto
- ➔ maisemallisesti tärkeä näkymä

0 500 1 000 m

Myllyniemen maisema-alue

Vieksinjoen kulttuurimaisema

Heinälahden kulttuurimaisema

Selkäniemen kulttuurimaisema

Maakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö

Piiraalanlahden maisema-alue

Karjalanlahden maisema-alue

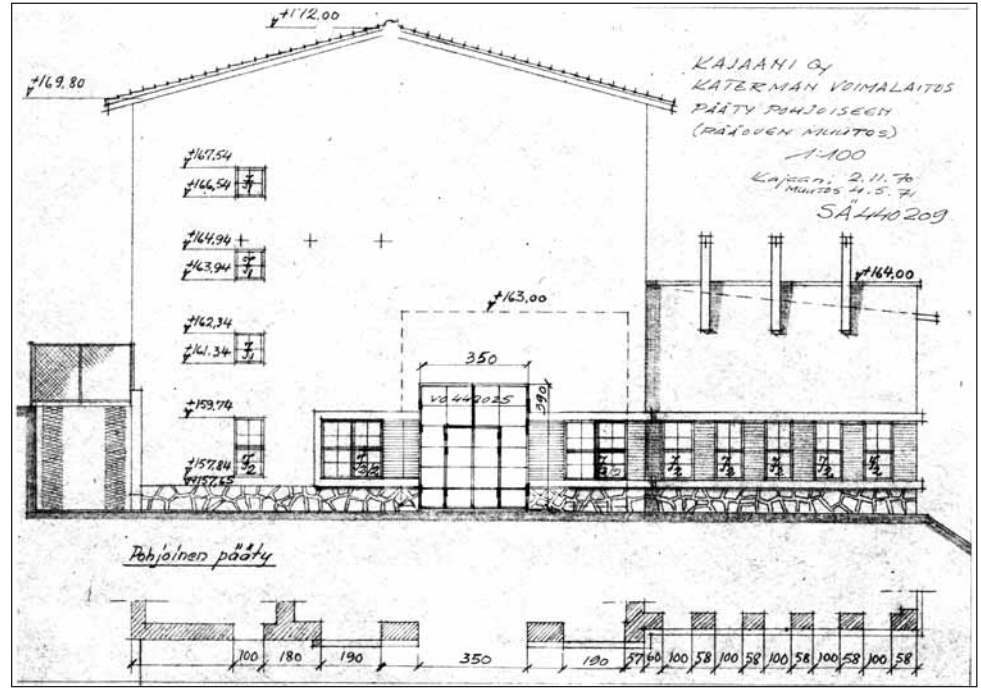

4.15 Katerman voimalaitosalue (M)

Ontojoen yläjuoksulla on tyypillinen sodan jälkeen rakennettu voimalaitos asuinalueineen. Hankittuaan koskiosuudet kokonaan haltuunsa Kajaani-yhtiö aloitti Katerman vesivoimalan rakentamisen keväällä 1945. Syrjäisen sijainnin ja laitehankintojen vaikeuksien vuoksi voimala saatiin kuitenkin käyttöön vasta helmikuussa 1950. Rakentaminen oli pula-aikana kaikin puolin vaikeaa. Alueen rakentamisaikana sähköä saatiin vanhaan Suituankosken myllyyn asennetusta turbiinista, (katso Suituankosken mylly).

Alueen arkkitehtisuunnittelusta vastasi ark. Eino Pitkänen. Voimalalle tehtiin uusi vesiväylä ohittaen Katerman- ja Suituankosket. Voimalan lisäksi rakennettiin suuret patorakenteet, huoltotiloja, kolme asuintaloa, sauna ja varistorakennus. Lisäksi tehtiin tukkinosturi ja alajuoksulle tukkienpudotuslaituri. Voimalaitoksen teho oli aluksi vain 6,5 MW.

Rakennuskanta on hyvin asiallista ja se edustaa ajalleen tyypillistä funktionaalista tyyliä sisältäen klassisia viitteitä. Etenkin voimalaitoksen läntinen julkisivu on vaikuttavan kauniisti sommiteltu. Sen kate on peltiä, julkisivu rapattu, sokkeli

Ote arkkitehti Eino Pitkäsen alkuperäisestä suunnitelmasta.

päällystetty luonnonkivellä ja ikkunat ovat ruudulliset.

Asuinalueen rakennukset ovat erivärisiä. Puolitoistakerroksiset talot ovat tien pihatien varressa peräkkäin, sauna lähinnä patoallasta. Talojen kate on betonitiiltä, julkisivut vaakavuorattuja (nurkka-jiirit) ja sisääntulon yhteydessä on kulman ympärille sijoitettu avokuistit ajalle tyypilliseen tapaan. Talot ovat nykyään yksityisessä omistuksessa. Asuinrakennukset ovat hyvin samanlaisia kuin läheisen Kallioisen voimalaitoksen alueen neljä taloa.

Alueen itäpuolella sillan takana on suuri punainen rimalaudoitettu voimalan varistorakennus aivan vesirajassa kiinni. Se näkyy Ontojärven puolelle, etenkin Karjalanlahdelle.

Voimalan ja Suituankosken välisellä kannaksella sijaitsee rankorakenteinen 50-luvulla tehty Kämpälämäen talo, joka on nykyään metsästysseuran omistuksessa. Talon ympäristössä on dramaattisia korkeuseroja.

Katerma on tyypillinen Oulujokivarren voimalaitosalue. Se on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas ja sen merkitys lähimaisemille on suuri. Haittavaikutuksena on yläpuolisen Ontojärven vedenpinnan erittäin suuri vaihtelu. Katerman voimalaitos on maakunnallisesti arvokas kulttuurihistoriallinen kohde.

Voimalaitoksen asuintalo. Kesällä 2005.

Koivurannan aito sisustus hurmaa. Kesällä 2005.

4.16 Kivisalo (P)

Hietaperän männikkökankaiden pohjoispuolella sijaitsee pieni tila, joka on muistitiedon mukaan saanut alkunsa karkupirtin paikkana Isonvihan ajoilta. Pihapiiri on rakennushistoriallisesti mielenkiintoinen. Sen rakennusten asettelu on erittäin tyypillinen: päärakennus sijaitsee länsisivulla pirtti eteläpäässä, navetta vastapäätä itäpuolella, aitat pohjoissivulla ja isompi varastoaitta eteläsivulla. Tämä asettelu liittyy vanhoihin tiloihin jääkauden muokkaamilla harjanteilla ja mäkialueilla. Näiden mäkien selät nousevat loivasti kaakosta luoteeseen, jolloin pihapiiri sijoittuu paikkaan hieman ennen vaaranhuippua.

Asuinrakennuksen iän saa selville katsomalla pirtin ulkoseinään, jossa on veistettynä vuosi 1891. Välikkään päin olevassa seinässä on vuosiluku 1892, joten taloa on tavalliseen tapaan rakennettu useammassa vaiheessa. Asuinrakennuksen tekee rakennushistoriallisesti erittäin mielenkiintoiseksi eteisen pohjoispuolelle tehty lisähuone: ratkaisu edustaa erittäin vanhaa tapaa laajentaa päärakennusta. Päärakennuksen muoto, päätykolmion mittasuhteet, avokuistin malli ja edellä mainittu perähuoneen sijoitus tekevät talosta ainutlaatuisen. Tallin, navetan, saunan ja riihen rakentamisaajat eivät ole tiedossa. Navetta on toiminut myös savottalaisten tallina. Sauna on ollut savusauna, uloslämpiviäksi se on muutettu 1980-luvulla. Aikoinaan niin tyypilliset pikkuaitat (kolme kappaletta!) ovat tässä talossa vielä tallella ja sijaitsevat

pihapiirin pohjoissivulla. Vanhimman ikää ei tiedetä, yhdessä uudemmassa on veistetty vuosiluku 1775 ja nuorimmainenkin on 1800-luvulta. Sauna on alempana rinteessä, riihi matkan päässä pellon takana, samoin ladot. Kivisaloon pihapiiri on säilynyt yhtenäisenä useamman harmaantuneen hirsirakennuksen kokonaisuutena. Erittäin arvokkaan pihapiirin säilyminen tulisi turvata nopeasti.

Kohde on rakennushistoriallisesti poikkeuksellisen arvokas.

4.17 Koivuranta (P)

Loivassa Ontojärven Paloniemen rantarinteessä on Paloniemen talosta erotettu pientila, joka on ollut kruunun torppana 1920-luvulle saakka. Nykyinen rakennuskanta koostuu 1800-luvun lopun ja sotien jälkeen rakennetusta kokonaisuudesta.

Pihapiiriin kuuluu 1949 tehty hirsitalo, vanha navetta, pariaitta kauempana pihasta, riihi, todella vanha pikkuaitta ja savusauna. Päärakennuksen takana on ruusutarha.

Päärakennus on sisältä täydellinen. Kaikki 50-luvun esineet ja materiaalit ovat tallella pienintä yksityiskohtaa myöten.

Kohde on arvokas kerroksellisuudesta huolimatta. Päärakennus on alkuperäisessä kunnossa ja sen sisustus täydellinen kokonaisuus. Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas jälleenrakennuskauden esimerkki. Lähiympäristö on hyvin hoidettua, joskin pihapiirin eteläsivu on hakattu paljaaksi.

4.18 Koljonen (P)

Tila sijaitsee Jämäksessä, Sotkamontien ja Jämäsjoen välissä. Pihapiiri on pienellä peltoaukiolla ja etelärinteessä. Rakennuskanta on kerrassaan mielenkiintoinen ja sisältää erilaisia piirteitä karjalaisesta rakennustavasta. Pieneen taloon on muuttanut 1920-luvun alussa karjalaisia siirtolaisia ja se näkyy ympäristössä vieläkin.

Vuonna 1908 valmistunut päärakennus on erikoisuus. Siinä on sinällään normaali pohja, kivistä pääsee suoraan pirttiin ja pirtistä kahteen kamariin, ruoanlaitto tapahtuu pirtissä uunin sivulla. Pirtti on kuitenkin tavattoman korkea, jopa 3,8 metriä! Leveyttäkin on 10 metriä. Päärakennuksen ulkoisessa olemuksessa näkyy karjalainen perinne: pääty on jokeen päin ja siinä on 3 ikkunaa. Kuistin ikkunat on koristelaudoitettu 30-luvulle tyypillisesti korostaen.

Vastapäätä taloa on vanhan tanhuan ympärille vuonna 1928 uusittu hirsinen navetta, joka on kaksikerroksinen ja muistuttaa ulkoisestikin karjalaisrakennusta. Pohjoispuolella sijaitsevat 1892 rakennettu pariaitta ja sen jatkeeksi koottu lautarakenteinen varasto.

Aitan sivulla on kaksiosainen lato, jonka salvos on erikoinen ylösalaisin tehty viikinkinurkka, joka on vanhinta tiedossa olevaa karjalaisnurkkamallia. Lato on kaikin puolin kuin karjalainen sarain.

Pariaitan toisella sivulla taas on rankorakenteinen ja rimavuorattu aitta. Jokirannassa on sauna, riihi ruumenineen sijaitsee pellon sivussa kauempana. Riihessä on joskus asuttu.

Koljonen on erikoinen toteutus karjalaista ja länsimaalaista rakennustapaa sekaisin. Se on rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kokonaisuus.

4.19 Korvanniemi (P)

Vieksinjokivarressa on pieni lehtomainen painanne ja siihen on tehty asuinsijan rakennuksia, jotka ovat vielä tallella. Pienen 1913 tehdyn pirtin ja kamarin, sekä umpikuistin sisältävä kruununtorppa on jyrkkäläppeißen katon alla.

Matala navetta ei ole suuren suuri, mutta se on auringossa kauniisti ruskettunut hirsirakennus. Pihapiiriin kuuluu pariaitta ja rantaosauna, ylempänä rinteessä riihi, sekä rannassa sauna. Uusi saunarakennus sijaitsee hieman erillään yläjuoksun puolella.

Paikka on luonnonkaunis ja maisemallisesti paikallisesti arvokas. Ympäristön umpeen kasvaminen on uhkana.

Rakennukset ovat tyypillisiä pienen asujaimiston rakennuksia ja rakennushistoriallisesti arvokkaita.

Kivisalon puoti vuodelta 1775. Kesällä 2005.

Koljosen navetan silta. Kesällä 2005.

Korvanniemen rantalehto. Kesällä 2005.

Kulvevaaran luhti. Syksyllä 2004.

Kuoreniemen kuisti. Kesällä 2005.

Kylmän vanha talo. Kesällä 2005.

4.20 Kulvevaara (P)

Sotkamon rajan läheisyydessä sijaitsee mäki nimeltään Kulvevaara. Sen etelärinteeseen on sijoitettu nelisivuinen pihapiiri, jolla on erityisiä arvoja. Pohjoisivulla on vanha isoluhti 1800-luvun lopulta. Länsisivulla sijaitseva päärakennus on saman ikäinen, mutta sitä on korjattu ja muuteltu ajanmukaisemmaksi. Itäisivulla on 1950-luvulla tehty navetta ja varastorakennus.

Kaksiosainen isoluhti on erikoinen kammion ruusukkeiden muodon vuoksi. Rakennusta on käytetty tyypillisesti nukkumiseen ja vaatteiden säilytykseen.

Ympäristössä on lisäksi sauna pihatien varressa, varastoja ja latoja navetan takana, sekä isoluhdin taakse tehty autotallikylkeinen. Samalla peltoaukella sijaitsee autio naapuritalo 1950-luvulta.

Kulvevaara edustaa tyypillistä kainuulaista vaara-asutusympäristöä rakennuksineen kaikkineen. Kohde on arvokas rakennushistoriallisesti ja sillä on myös maisemallista arvoa.

4.21 Kuoreniemi (P)

Kuoreniemi on Nurmesjärven rannassa oleva talo, jonka rakennuskanta sisältää enää vain päärakennuksen ja pariaitan.

Päärakennus on siirretty tälle paikalle 1800-luvulla savupirtiksi ja sen kylkeen on lisätty kamaripuoli eteistiloineen vanhasta savottakämpästä vuonna 1938. Aikaisemmin tila on ollut kruunun-torppa. Talvisodassa talo on toiminut johtopaikkana.

Pariaitta on tyypillinen jauho- ja vaateaitta.

Talo ja sen puukuja erottuvat järvelle ja Vepsäntielle maisemallisena valopilkuna. Maiseman avoimuudessa on voimaa ja se tulisi säilyttää.

Kohde on maisemallisesti erittäin arvokas ja hyvä esimerkki hirren soveltuvuudesta kierrätykseen.

4.22 Kylmä (P)

Vanha asuinpaikka on aikaisemmin tunnettu Kylmäjärvenä ja 1700-luvulla Kuvajana. Maasto on alavaa ja suoalueiden läheisyydessä, joten nimen alkuperä on helppo päätellä.

Vanhoista rakennuksista on jäljellä pirttirakennus ja aittoja. Aitoista vanhimmat ovat 1700-luvulta ulkomuodon ja kuluneisuuden perusteella. Pirttirakennus on isokokoinen. Komea ja harmaa talo on unohtuneen näköisenä pihapuiden seassa kuin henkäys historiasta. Talo on malliltaan lyhyträys-täisenä ja korkeana länsisuomalaisempaa mallia kuin lähikyläiden päärakennukset. Ikkunoiden koris-

telaudoituksessa on käytetty voimakasta kuviota. Hirsityö on ihailtavaa. Talossa on huonokuntoinen pärekate ja sen pirttiosa on tehty autotalli.

Aitat ovat pieniä otsa-aittoja. Perimätiedon mukaan ranta-aittojen lukumäärä on talossa aikoinaan ollut suuri.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas. Läheisyydessä sijaitsee maakunnallisesti arvokas pyyntikuoppaketju.

Ranta on pusikoitunut ja sen harventaminen olisi tärkeää sekä maisemallisesti, että rakennusten säilymisen kannalta.

4.23 Leväniemi (P)

Talo sijoittuu aivan Ontojärven rantaan. Pihapiiri on suurikokoinen ja kerroksellinen. Suuri päärakennus on 1800-luvun lopulta ja matalampi, mutta vuoden 1952 suuressa remontissa siitä on tehty kaksi kerrosta korkea. Näin on varauduttu yläkeran osalta mahdolliseen asuinkäyttöön. Pihapiirissä on erittäin suurikokoinen pariaitta 1900-luvun alusta. Muita rakennuksia ovat uudempi navetta ja asuinrakennus ja vanha riihi pihatien varressa.

Erikoista on talon sijainti aivan järven tuntumassa; pirtissä istuessa tuntuu kuin istuisi järvellä laivassa. Sisätilat ovat erinomaisessa kunnossa.

Tila on aikoinaan myyty Kajaanin Puutavara Oy:lle ja ostettu takaisin yksityiskäyttöön 1970-luvulla. Tila lienee perustettu 1800-luvulla.

Vanha rakennuskanta sisätiloineen on arvokasta. Talo näkyy järvelle todella näyttävästi ja on siksi maisemallisesti hyvin arvokas. Maisemassa on avoimuutta ja se on tärkeää säilyttää.

Talvisodan aikaan tilan mailla on ollut paljon armeijan rakennuskantaa.

4.24 Mannela (P)

Mannelan päärakennus on Ontojärven Salmen tuntumassa oleva kesäkäyttöinen pirttirakennus. Talo on hienossa kunnossa. Hirsipintainen ja umpilautakuistilla varustettu peruspirttirakennus on sisältä alkuperäisessä kunnossa. Erityisesti kaunis uuni ja kauniit väliovet ovat huomionarvoisia.

Kohde on hirsirakennuskauden ”tyyppitalo” ja arvokas.

4.25 Mikkola (P)

Kuhmon ja Sotkamon välisen Pohjoispuolentien kulkija ei voi olla huomaamatta Mikkolan taloa Ala-Vieksillä Murtojärven kohdalla, varsinkin kun samalla kohdalla tien toisella puolen sijaitsee Murtoniemen vanha talo.

Leväniemen kuistilta. Kesällä 2005.

Mannelan pirtin uuni. Kesällä 2005.

Myllyniemen Kuurtajan silta.
Syksyllä 2004.

4.27 Myllyniemi, Palokangas (P)

Pihapiiri on kolmisivuinen ja siihen kuuluvat päärakennus, navetta ja uusi asuinrakennus. Kauppana sijaitsee kauniisti ruskettunut riihi.

Kesäasuntona olevan asuinrakennuksen pirttiosa on rakennettu vuonna 1924 ja kamariosa vuonna 1927. Vakituisesti talossa asuttiin vuoteen 1983 saakka, jolloin uusi asuinrakennus valmistui.

Mikkola on yhdessä Murtojärven ja Murtoniemen kanssa eräänlainen maisemallinen portti lähestyttäessä Kuhmoa Pohjoispuolentien kautta. Kohteella on erittäin suuri maisemallinen arvo ja rakennushistoriallista merkitystä. Maiseman säilyttäminen puuston harventamisella on tärkeää.

4.26 Murtojärvi (P)

Talo sijaitsee mäen kumpareella Pohjoispuolentien varressa. Tien toisella puolen sijaitsee Mikkolan talo (katso edellinen kohta). Pihapiirissä on vanha päärakennus, navetta ja varastorakennus. Päärakennuksen takana on vanha vilja-aitta, joka lienee tehty 1700 -luvun lopulla. Malliltaan se on kammiota, jonka posket on lovettu. Aitan ovi ei ole alkuperäinen.

Murtojärvellä on erittäin suuri maisemallinen arvo. Avoimuus tulee säilyttää huolehtimalla pajuista ja puuston harvennuksesta.

Vieksinjoen Kuurtajankoskella olevassa pihapiirissä ei ole enää jäljellä myllyä, merkkejä sen paikasta kylläkin. Pihapiirin rakennuksista ovat vielä pystyssä pitkä päärakennus, uusi ja vanha navetta toisiinsa liitettyinä, aittoja ja lato. Pihapiirin sivussa on puurakenteinen Kuurtajan silta, joka liittyy tilan ympäristöön antaen sille juhlanan leiman.

Päärakennuksessa on umpikuisti ja iso pirtti, ikää pirtillä lienee yli 100 vuotta.

Vanha navetta on toiminut tallina, uusi navetta 50-luvulta on varustettu heinävintillä ja siksi korkea. Aitat ovat pieniä, hirsisiä ja katot huonossa kunnossa.

Ympäristö on lehtomainen, silta ja pihapiiri muodostavat kauniin kokonaisuuden. Rannat kaipaavat harventamista.

Paikan hoitamattomuus alkaa kostautua ja ilman pikaisia korjauksia rakennukset tulevat häviämään nopeasti.

Kokonaisuus on kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti arvokas siltoineen ja lehtoineen.

4.28 Mäntylä (P)

Jälleenrakennuskauden myllerrys tuotti uusia kauppatoiminnan paikkoja ja usein liikkeenharjoitus tapahtui samassa kiinteistössä jossa asuttiin. Mäntylä on hyvin säilynyt pihapiiri, jossa kauppaa on harjoitettu sekä piha-aitassa, että päärakennuksen päätytiloissa.

Pihapiirissä on lisäksi hirsinen navetta, auto-suoja pihatien varressa ja pellon sivussa peruna-kuoppa.

Päärakennus on mitä tyypillisin puolitoistakeroksinen maaseudun talo. Talossa on harjakatto ja sen julkisivut ovat keltaista rimalautaa. Yksiaukoiset ikkunat ja hillitty avokuisti ovat tyypillisiä tämän ajan talossa.

Varastoaitan julkisivuissa on selviä funkkisdetaljeja.

Pihassa on komeaa puustoa.

Mäntylällä on maisemallista arvoa ja se edustaa tyypillistä jälleenrakennuskauden maalaisympäristön kauppa-asuinrakennuskokonaisuutta.

4.29 Mäntyniemi (P)

Ontojärven Salmen pohjoispuolelle on äskettäin korjattu alun perin vuonna 1912 tehty päärakennus. Leveärunkoinen ja pitkäpästäinen rakennus on venäläisvaikutteisen ajan jäännös. Avokuistilta päästään kahden ulko-oven kautta pirttiin ja kamareihin. Ikkunoiden vuorilautojen yläosa on lainaiheinen.

Kohteella on rakennushistoriallista merkitystä. Ympäristössä on enää vain vähäisiä merkkejä pihapiiristä.

4.30 Määttä (P)

Katso Hietaperä/Määttä s. 89.

4.31 Niskala (P)

Aikaisemmin Huovilana ja 1700-luvulla Kuvajalanakin tunnettu talo on 1900-luvun alkuvuosina toiminut kievaritalona. Vanhasta rakennuskannasta ei ole jäljellä kuin vanha päärakennus. Hirsinen talo on tehty 1920-luvulla ja siinä on pirtin lisäksi poikkisalja ja päätykamarit. Kohdetta korjataan parhaillaan.

Rakennuksella on rakennushistoriallista merkitystä.

4.32 Osasto Marttiinan muistomerkki, Katerma (P)

Kolmesta kivipaasista merkintöineen koostuva muistomerkki sijoittuu Katerman Tervasalmeen. Osasto Marttiina oli kuuluisa Jatkosodan aikana toiminut kaukopartio, josta on kirjoitettu myös sotaromaaneja.

Marttiinan muistomerkki. Kesällä 2005.

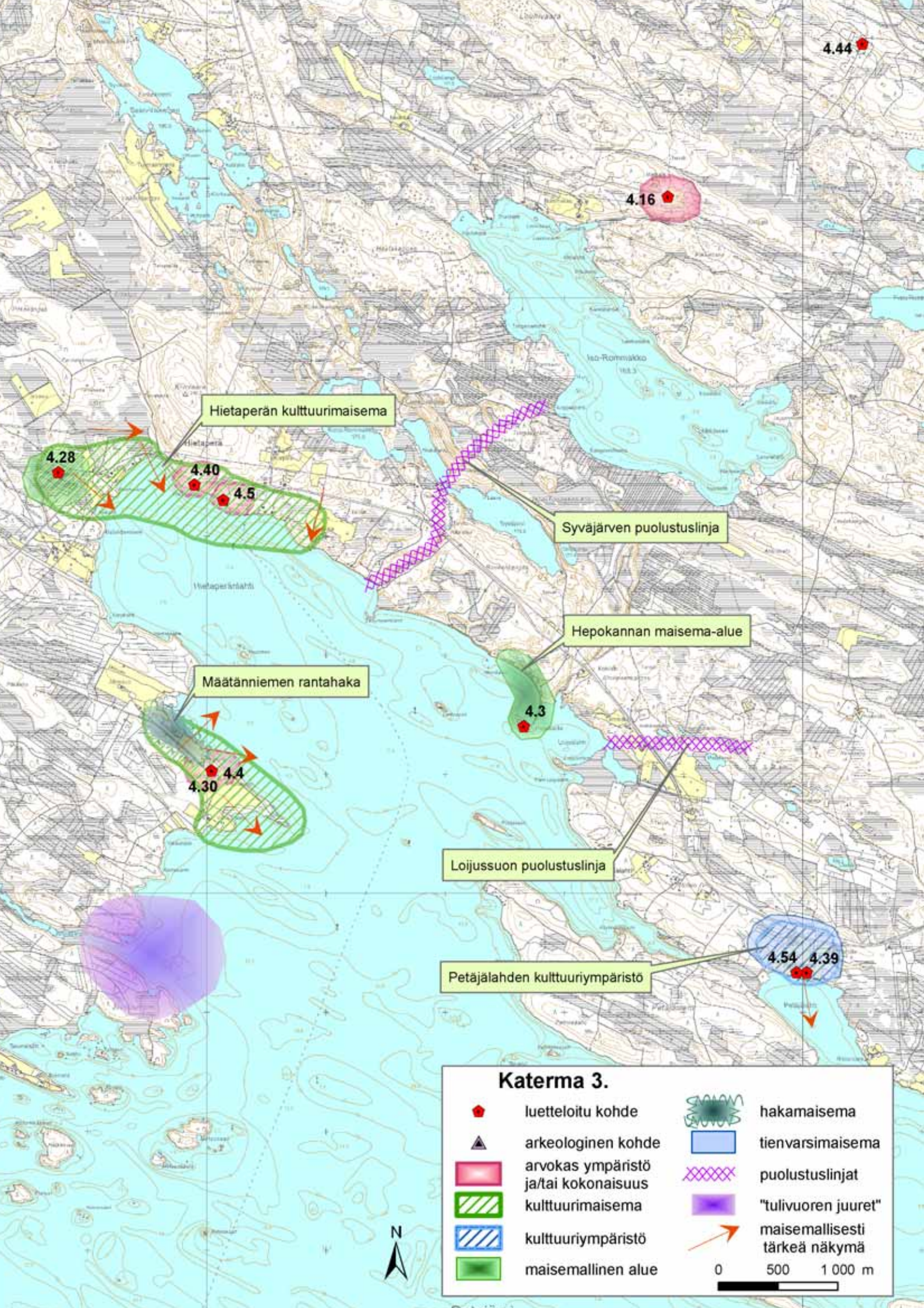
4.33 Pajasaari (V)

Ontojärven Katerman niskan läheisyydessä sijaitsevassa Palosaassa on asuttu esihistoriallisista ajoista saakka. Paikalla on myös historiallisella ajalla ollut raudanvalmistusta, mistä nimikin kertoo. Pajasaari on valtakunnallisesti arvokas arkeologinen kohde. Saari näkyy Heinälahdentielle komeasti ja kohde kannattaisi tuoda esille tienvarren viitoituksissa maisemakohteena matkailulle. Katso lisää kohteesta kohdasta "Arkeologiset kohteet" s. 23.

4.34 Paloniemen koulu (P)

Koulurakennus valmistui vuonna 1957. Paloniemen koulupiiri lakkautettiin vuonna 1972 ja se liitettiin Tervasalmen koulupiiriin. Tervasalmen koulupiirin kouluna toimi kuitenkin jatkossakin Paloniemen koulurakennus. Lopullisesti koulun toiminta päättyi vuonna 1997.

4.44

4.16

Hietaperän kulttuurimaisema

4.28

4.40

4.5

Syväjärven puolustuslinja

Hepokannan maisema-alue

4.3

Määtänniemen rantahaka

4.30

4.4

Loijussuon puolustuslinja

Petäjälahden kulttuuriympäristö

4.54

4.39

Katerma 3.

luetteloitu kohde

arkeologinen kohde

arvokas ympäristö ja/tai kokonaisuus

kulttuurimaisema

kulttuuriympäristö

maisemallinen alue

hakamaisema

tienvarsimaisema

puolustuslinjat

"tulivuoren juuret"

maisemallisesti tärkeä näkymä

0 500 1 000 m

4.35 Paloniemen leirikeskus (P)

Kauniissa Ontojärven niemessä sijaitsee välirauhan aikana tehtyjä puurakennuksia, joiden alkuperäinen tarkoitus oli palvella puolustuslaitoksen asuinkäytössä. Jatkosodan aikana niitä käytettiin kaukopartiomiesten tukikohtina ja sotien jälkeen tilat osoitettiin rajavartiostolle. Sitten rakennukset päätyivät Metsähallitukselle, joka vuokrasi ne Ontojärven Lomakylä Oy:lle. 1970-luvulla omistajaksi tuli Kuhmon seurakunta. Leirikeskuksen läheisyydestä on löydetty paljon erilaisia esihistoriallisia esineitä, esim. kaarevan muotoinen korppihakku.

Lahden ympäristössä on päärakennus ja uudempi rantasauna vuodelta 1987 (arkkitehtina Hannu Pyykkönen), vanha rantasauna eli ns. miljoonasau-na, seitsemän kappaletta vanhempaa paritaloa ja kevyempiä huoltorakennuksia sama määrä. Paritaloista viisi on kunnostettuja ja vuokrattavissa, kaksi on alkuperäisessä asussa (toista vuokranneet partiolaiset).

Paritalot ovat 40-luvulle tyypillisiä moderneja, vaakavuorattuja ja suoralinjaisia rakennuksia. Niistä tulevat mieleen voimalaitosalueiden asuinrakennukset.

Vanha sauna on yksinkertainen hirsisauna, jonka hirsikoristeet ovat omaperäiset.

Kokonaisuus on arvokas ja rakennushistoriallisesti merkittävä.

Keskuksella on maisemallista merkitystä.

4.36 Patoniemi (P)

Unto Heikuran kirjassa "Kuhmon Sampo" on kahden sivun (s. 204-5) valokuva, jonka kuvatekstissä sanotaan "Tyypillinen kuhmolainen maalaistalo ennen toista maailmansotaa". Kuva on Patoniemestä, joka vieläkin on samassa kunnossa kuin kuvaa otettaessa 70-luvulla, joskin pieni piha-aitta on antanut periksi ja maatumassa pihalla.

Talo sijaitsee Vieksinjoen luonnonkauniissa niemessä, rannan välittömässä läheisyydessä. Pihapiiri on ollut nelisivuinen, edellä mainittu aitta pohjoissivulla, länsisivulla päärakennus pääty kohti jokea, eteläisivulla eli veden puolella iso aitta ja itäisivulla navetta.

Navetta on kaksiosainen ja sen pohjoispäädyssä on hirrestä tehty huussi pulpettikattoineen. Pohjoispuolella vähän etäämpänä on aitta. Rannassa on vanha savusauna ja lato. Rinteessä pellon takana sijainnut on purettu pois.

Rakennuskanta on kainuulaismallinen, tyypillinen keskisuuri tila. Päärakennuksessa on pirtti joen puolella, eteistila ja kööki ja kaksi kamaria toisessa päädyssä. Pirtti on tehty eri tahtiin kuin kamariosa.

Paloniemen taloja. Kesällä 2005.

Patoniemen tanhuan "varho". Kesällä 2005.

Pulkkilan talo. Kesällä 2005.

Pulkkilan vetorata. Kesällä 2005.

Petäjälahden vanha vilja-aitta. Kesällä 2005.

Ikkunoiden vuorilautojen koristelu on erikoinen, harjamallinen lauta yläpuolella ja "salmiakkinapit" tasaisin välein sivuilla. Kuistia ei ole, liekö koskaan ollutkaan, sillä kiinnitys jälkiä ei näy seinässä.

Navetta on sekin kainuulaisittain erittäin tyyppillinen lehmänavetta: läpikäytävä välikko eli tanhua varhohirsineen ja navettalato toisessa päässä. Navetan ikkunalaudoissa on pallokoristelua, mikä oli tyyppillinen sivurakennusten vuorilautakulmien koristelutapa 1900-luvun alussa.

Piha-aitta ei sisällä mitään erikoisempaa, se on tavallinen pitkänurkkainen ja siinä on sahalla tehdyt salvokset, kuten muissakin tilan rakennuksissa.

Rantasauna ja lato ovat tyyppillistä kainuulaista matalaa mallia.

Kohteen rakennuksia on suojattu peltikatteilla, mikä tietysti suojaa sateelta, mutta "kirkuu" ympäristöönsä. Peltojen hoitamattomuus alkaa näkyä ja pusikoituminen uhkaa.

Kohde on niin alkuperäisasuinen, että sen tarkka tutkiminen olisi tärkeää. Patoniemen rakennuksilla on alkuperäisyyden ja säilyneen kokonaisuuden vuoksi erittäin suuri rakennushistoriallinen ja paikallinen maisema-arvo.

4.37 Pulkkila (P)

Pulkkilasalmen pohjoisrannalla sijaitseva talo on rakennettu aivan rantatöyräälle. Talon vanhin osa eli pirtti on sijoitettu pääty rantaan päin, kuten perinne on vaatinut, mutta laajennus ja kuisti onkin rakennettu myöhemmin rannan suuntaisesti, mikä taas viittaa Oulujoen ja ylipäätään länsisuomalaiseen rakennustapaan. Ikkunoiden vuorilautojen voimakas aaltomuotoilu on tyyppillistä Katerman vanhoille taloille. Asuinrakennuksen pirtti on rakennettu vuonna 1914 Selkäniemestä tuoduista hirsistä. Kamari- ja keittiöpuoli on rakennettu todennäköisesti myöhemmin, ja hirret tähän osaan on tuotu Heinälahdesta. Pulkkilansalmen talo on rakennushistoriallisesti tärkeä kohde.

Vieressä sijaitsee Pulkkilansalmen veneraide. Ympäristön avoimuudesta kannattaa huolehtia niittämällä ja harventamalla puustoa tarpeen mukaan.

4.38 Pulkkilansalmen veneraide (M)

Ontojärveen laskevan Vieksinjoen suulla sijaitseva salmi on paikallinen nähtävyys, sillä nykyisellään saman tien varresta voi nähdä Jokininimen pienen pihapiirin, salmen ylittävä sillan veneensiirtoraitainen ja Pulkkilan maisemallisen päärakennuksen.

1950-luvulla rakennetun siirtoradan tarkoituksena on ollut ohjata veneenkulkua Vieksinjoen ja Ontojärven välillä. Oulujoki Oy:n rakennuttamaa siirtorataa ei ole käytetty vuosiin. Radan läheisyyteen on rakennettu veneilytunneli kevättalvella 1995.

Kohde on maakunnallisesti arvokas kulttuurihistoriallinen kohde.

4.39 Petäjälahti (P)

Ontojärven pohjoisrannalla Siika- ja Petäjälahdella on asuttu erittäin kauan. Ensimmäiset varmat merkinnät Petäjälahdesta, tuolloin kylläkin Väisälän talosta, ovat Isovihan jälkeisiltä vuosilta 1700-luvulla.

Nykyään talon ympäristö on taantumassa, mutta siinä on vielä jäljellä muutama erittäin arvokas rakennus ja järvenrantamaisema vaille vertaa.

Päärakennus on 1930-luvulta ja se on tyyppillinen betonitiilikatteinen vuorattu hirsitalo. Pihaiitta on kolmiosainen ja erityisen kaunispiirteinen rakennus. Siihen on tehty erilaisia lautakylkeisiä. Kammiomallinen ja poskettu vilja-aitta on yksi kauneimmista kuhmolaisista aitoista koristeineen ja muotoineen. Navetta- ja tallirakennuksen jäänteet ovat pihalla näkyvissä. Rannassa on uudempi saunarakennus.

Pihatien varressa on vanha pitkälippainen riihi, joka on erittäin huonossa kunnossa.

Ottaen huomioon rakennusten sijainnin ja niiden rakennushistoriallisen arvon, Petäjälahti on yksi tärkeimpiä kulttuuriympäristöohjelman kohteita. Rakennusten kunto on kattojen osalta erittäin huono.

Petäjälahden talot ovat maisemallinen käyntikortti Pohjoispuolentien varressa ja ympäristön avoimuutta kannattaa vaalia vastaisuudessakin aina rannasta tielle saakka.

4.40 Pitkähiekkä (P)

Hietaperässä sijaitsee lomarakennus, joka on niitä harvoja vapaa-ajan asuntoja, jotka on tehty ennen 70-lukua. Tuolloin kesämökkien rakentaminen alkoi Kuhmossakin toden teolla.

Pitkähiekan mökki on harjun päällä oleva pieni puurankorakennus, siinä on kaksi kuistia ja kämpmäinen ulkoasu. 50-luvulla tehdyssä rakennuksessa keltainen rimavuori ja ruskeat ikkunapielet yhdessä lasikuistin kanssa auttavat häivyttämään rakennusta mäntymaisemaan ilman, että sisätilojen valoisuus kärsii. Päärakennuksen lisäksi tien varressa on muutama varasto ja rannassa sauna.

Pöyhölän navetan silta. Kesällä 2005.

Kohteella on rakennushistoriallisen merkityksen ohella suuri maisemallinen merkitys. Kohde sijaitsee erittäin kauniissa maisemassa Hietaperän rinteessä Pohjoispuolentien välittömässä läheisyydessä.

4.41 Pöyhölä (P)

Katerman Pöyhölässä on 1850-luvun lopulta saakka ollut yksi pysyvimpiä kievaripaikkoja. Muut Kuhmon reitin kievarit olivat Katerman Tervasalmen talossa ja itään päin Tuupalassa. Siitä reitti sitten jatkui Lentuan Saaren taloon.

Pöyhölässä on nykyisellään erittäin hyväkuntoinen pihapiiri. Päärakennus, jossa on umpikuisti, pirtti, eteinen, keittiö ja päätykamari, on korjattu perusteellisesti rakentamalla mm. uusi uuni entisen esikuvan mukaan.

Vastapäätä päärakennusta ei olekaan navetta, vaan kaksiosainen aittarakennus, ja navetta sijaitsee siten kulmittain päärakennukseen. Navetta on komea kaksikerroksinen hirsirakennus, jonka ajosiltakin on korjattu. Lisäksi pihapiirissä on pieni aitta, saunarakennus, latoja, maitolaituri varastoituna ja

Sotkamontien eteläpuolella ojan sivussa vanha ns. turvesauna.

Pöyhölää on korjattu antaumuksella ja säilyttävillä korjaustavoilla. Kohde on malliesimerkki lopputuloksesta, joka on tinkimätön, mutta ei aseta rakennusten käytölle esteitä.

Pöyhöllä on erittäin tärkeä maisemallinen merkitys päätien varren näkyvänä kohteena ja sillä on myös suuri kulttuurihistoriallinen merkitys. Puustoa ja pajukkoa tulisi harventaa näkymien säilyttämiseksi.

4.42 Raiskio (P)

1600-luvun lopusta saakka asuttu Raiskionvaara on vaara-asutuksen ensimmäisiä paikkoja Kuhmossa. Ison vihan kokemuksista viisastuneen pyrittiin vesistöjen varsilta piiloon metsän siimekseen ja opittiin ottamaan vaarojen rinteiden alueita asuinkäyttöön. Jääkauden jälkeen vaarojen rinteet ovat huuhtoutuneet vähemmän aikaa veteen ja siten niissä on ravinteita paljon.

1700-luvulta pitkälle 1800-luvulle saakka asuinpaikka tunnettiin Tikkalana, sittemmin Tikkalana on tunnettu naapurin talot lähempänä Katermaa.

Pitäjän suurimmissa taloissa on ollut ruotusotamiehiä, niin Raiskiossakin. Esimerkiksi henkikirja vuodelta 1800 tietää sotamies Karbinin, joka on asunut vaaran rinteessä vieläkin asutulla paikalla Tolpan talossa.

Raiskiossa on ollut kuhmolaisittain paljon niittyalaa 1800-luvun loppupuolella: 77 hehtaaria, mikä oli suurimpia aloja tuohon aikaan.

Nyt vanhasta suurtalosta on jäljellä enää rippeitä, mutta silti huomionarvoisia. Pihapiirissä on ollut aikoinaan kaksi asuinrakennusta, joista toisesta on jäljellä pirtti ja kamariosa. Eteisväli on hävinnyt ajan melskeissä. Silti paikan henki on vielä aistittavissa. Kamaripääty on mitä arkaaisin. Lähistöllä pellon keskellä on korkea vilja-aitta. Tämän pitkät posket on lovettu varsin korkealta. Ovi on kaunis. Hirsien päätyleikkaukset ovat omaperäisiä ja kattovuolien päissä näkyy selvät merkit tuohimalkakaton ajalta. Aitta on erittäin kulunut, ikää voisi otaksua olevan n. 250 vuotta.

Pellon alasyrjässä olevassa talossa on lohkomisen yhteydessä vanhasta talosta siirretty pieni suola-aitta, joka on ehkä 1800-luvulta.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa. Vanhan pirttirakennuksen korjaus pelastaisi vielä jotain, mutta toimilla on tulen palava kiire. Vanhan Raiskion pihalta on erittäin hienot näköalat Rastin ja kirkonkylän suuntaan, kirkontorni näkyy komeasti. Viereisen Ohtolan peltoaukealta leviää laaja näköalapaikka kohti etelää ja länttä. Talojen

ympäristöissä on paljon hienoja lepikkoisia hakamaita ja lehtoalueita. Kauan asutun paikan henki on vahva.

4.43 Rantala (P)

Vieksijoen rantapenkkaan Kylmän talosta erotettu talo on pieni, samoin sen pihapiirin muut rakennelmat: navetta latoineen, aitta, lautainen varasto ja sauna, joka sijaitsee pienen puron yli kulkevan sillan takana. Päärakennus on tehty 50-luvun alussa ja sitä on asuttu viime vuosiin saakka.

Pihapiiri on pienviljelystila nimen tarkoittamassa merkityksessä, erikoista on puron sijainti ja saunan sijoitus sen taakse, millä oivalluksella on saatu saunalle erikoinen asema.

Kohde on rakennushistoriallisesti merkittävä. Kohteella on maisemallista merkitystä jokivarren kohteena.

4.44 Rutja (P)

Asuinrakennus on rakennettu kaupungin rakennusrekisterin mukaan vuonna 1891. Se on paritupainen rakennus, jossa on läpikuljettava välikkö. Pihapiirin muita vanhoja rakennuksia ovat navetta, kaksi ulkorakennusta ja kolme pientä aittaa sekä hieman kauempana sijaitseva savusauna.

Kohteen rakennuskanta on niin huonossa kunnossa, että korjaus vaikuttaa ylivoimaiselta. Kohteessa tulisi suorittaa tarkka rakennushistoriallinen tutkimus.

4.45 Salmi (P)

Salmen vanha pihapiiri sijaitsee Ontojärven itäpuolisen vesistön suulla, joten paikkaa liittyy mitä erilaisimpia historian vaihteita.

Perimätiedon mukaan vanhin talo on sijainnut Näsälänsalmen pohjoispuolella sijaitsevalla Hiekkaniemellä, mistä se olisi siirretty eteläpuolelle 1700-luvulla. Tästä alkaen onkin sitten tietoja ensin Vaanila nimisestä talosta, sittemmin 1800-luvulla Parvialasta, jotka kumpikin ovat olleet tämän talon nimiä.

Ympäristöstä on löydetty yhtä ja toista esihistoriallista esineistöä ja asuinpaikkoja. Esimerkiksi käyvät 900-luvulta kotoisin oleva kolmitahoinen hevosensolki ja keihäänkärki.

Talon kohdalta on kulkenut talvitie niin kauan kuin tiestä on tietoja, esimerkiksi vuoden 1650 kartassa on siitä maininta. Siten talossa on ollut myös kievaritoimintaa. Talon historiaan liittyy 1850-luvulla ainoana Kuhmossa suurperheen malli, jossa isännän perheen lisäksi on ollut vielä

Salmelan talo. Syksyllä 2005.

kaksi muutakin eli kahden pojan perheet. Tavallisesti suurperheen muodosti korkeintaan kahden veljeksen talous.

Nyt Salmen ympäristössä on useita asuttuja taloja, joista vanha Salmen talo sisältää vanhojen rakennusten pihapiirin. Kohtisuoraan rantaa kohti sijaitseva päärakennus on isokokoinen ja umpikuistinen. Siinä on kaunis pirtti, keittiö ja eteistila sekä kaksi kamaria. Yksityiskohtia on esimerkiksi Amerikan siirtolaistuomisina kamarien oviin tuodut pallopäävetimet. Päärakennus on edustava ison tilan hirsitalo. Tilan päärakennusta on käytetty monenlaiseen tarkoitukseen sota-aikoina. Kauniissa hirsipirtissä on vierailnut ja aterioinut presidentti U. K. Kekkonen 70-luvulla Kuhmossa käydessään. Pirtissä on toiminut Paloniemen koulu 1950-luvulla.

Pihapiirissä vastapäätä päärakennusta on komea kaksikerroksinen navetta. Kolmannella sivulla on uudempi varasto, järven puolella ei ole rakennuksia. Kauempana on aiemmin rannan tuntumassa sijainnut otsallinen vilja-aitta, jossa on suorat posket. Aitta on selvästi vanhin tilan rakennuksista, joskin vielä etäämpänä oleva verkkoaitta voi olla vanhempikin. Tyypiltään verkkoaitta on pieni rinta-aitta. Se on erittäin kulunut ja siinä on kainuulaisittain harvinainen siihirsi räystäsrakenteessa. Kauempana pihatien varressa sijaitsee riihi latoineen.

Salmen läheisyydessä on sijainnut puolustusvoimain rakennuksia, joihin on majoitettu aliupseereita Talvisodan aikana.

Salmen talo on kulttuurihistoriallisesti erittäin tärkeä. Vanhalla rakennuskannalla on suuri maisemallinen merkitys järven suuntaan. Ympäristö on hyvin hoidettua ja vastaisuudessaakin maiseman avoimuudesta kannattaa pitää huolta.

4.46 Salmela (P)

Kauniissa Tervasalmen ympäristössä sijaitsee pieni ja kerroksellinen pihapiiri aivan museosillan kupeessa.

Salmelan aikaisempi nimi on ollut Tervasalmi, mikä sille on siirtynyt länsinaapurin saadessa uuden nimen Anttila. Sittemmin nimi on siirtynyt tarkoittamaan nykyistä Tervasalmen taloa Salmelan itänaapurissa.

Salmelan kautta on ollut pyöräliikenteen ajan huomattava risteys- ja siltapaikka.

Pihapiirissä on muutamia vanhoja rakennuksia, jotka täydentävät läheisen museosillan maisemallista arvoa.

Vanhan asuinrakennuksen rakentamisajankohta ei ole tiedossa, mutta yhdessä hirressä on vuosiluku 1790. Rakennus on ollut paikallaan jo 1930-luvulla ennen tilan siirtymistä sen nykyisen omistavan suvun haltuun. Nykyään pirtissä säilytetään

talon vanhaa esineistöä. Uudempi asuinrakennus on rakennettu vuonna 1954.

Aitan oven vieressä on vuosiluku 1836 sekä nimikirjaimet TP - tilalla on aiemmin asunut Piiraisia. Nykyinen halkoliiteri on vanha liha- ja vilja-aitta, jonka rakentamisaika ei ole tiedossa. Aitta on siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1954 uuden asuinrakennuksen tieltä. Traktoritaliksi 1960-luvulla muutetun riihen rakentamisajankohta on niin ikään tuntematon.

Pihapiiri kuuluu olennaisena osana Tervasalmen ympäristön vanhaan rakennuskantaan. Sillä on erittäin tärkeä maisemallinen merkitys. Ympäristöä kannattaa hoitaa niittämällä ja huolehtimalla puuston harventamisesta.

4.47 Selkäniemi (P)

Talo sijaitsee Ontojärven niemessä. Asuinpaikkana talon tiedetään olleen 1700-luvun alusta saakka.

Niemellä on kulttuurimaisemia, jotka ovat koko Katerman alueella kauneimpia. Jo pihatien varsi, joka mutkittelee maisemassa ja antaa vihjeitä Selkäniemen talon sijainnista, on valokuvauksellinen. Pihapiiri on kerroksellinen ja rakennuskanta on tyypillisesti hajoitettu pitkin pellon pieliä. Tilalla on päärakennus, navetta, kolmiosainen luhti, rantasauna, riihi, suuri varastoksi siirretty aitta, vanha leikkimökki ja todella vanhoja aittoja.

Toisen vilja-aitan rakentamisvuosi tekijän puumerkkeineen on kirjailtu kauniisti ja pahojen henkien karkoitukseen vuoksi tyypillisesti takaperin ANNO 1783 AK. Pärekattoiset aitat ovat sijainneet aiemmin lähempänä tilan muita rakennuksia, mutta nykyisille paikoilleen ne on siirretty 1970-luvulla. Nykyään niissä säilytetään vanhoja tavaroita.

Selkäniemen talon tiloissa on ollut virallinen köyhäinruokintapaikka vuodesta 1867 alkaen, jolloin elettiin todella synkkiä aikoja lukuisten hallavuosien ja laajalle levittäytyneiden tautien vuoksi.

Selkäniemi on kerroksellisuudesta ja hajanaisuudestaan huolimatta eräs Kuhmon kauneimpia pihapiirejä ja ympäristöjä. Niemen alue on suuri ja sen avoimuudesta huolehtiminen edellyttää huomattavaa panostusta. Puuston harvennus ja rantamaiseman pajukoitumisen estoa kannattaa harjoittaa. Rakennuksista etenkin aitoilla on rakennushistoriallista merkitystä.

Selkäniemen pohjoispuolella peltoaukean rajan tuntumassa sijaitsee toinen arvokas, joskin pienempi Vesalan pihapiiri (katso Vesala)

4.48 Siikalahti (P)

Siikalahti on ikivanha asuinympäristö. Ensimmäisten veroja tai muita tietoja luovuttaneiden talojen joukossa se esiintyy heti 1600-luvun alusta, joskin 1700-luvulla talon nimi on välillä ollut Kuvajala. Siikalahden Härkösärkässä on varhaismetallikautinen asuinpaikka. Läheisen Siikaniemen kärjestä on tehty useita raudanvalmistukseen liittyviä löytöjä. Myös tervahautoja löytyy talon ympäristöstä useita kymmeniä. 1900-luvun alussa talossa on ollut Kuhmon taloista eniten viljelyalaa. Vain Kämärässä on ollut lähes sama määrä eli 15 hehtaaria leipäviljalla.

Nykyään Siikalahden talo on edelleenkin maisemallisella paikalla, Pohjoispuolentien varressa ja ympäristöstä aistii vanhan asuinympäristön hengen. Peltoaukealla on muutamia muita taloja, joissa on jakojen seurauksena vanhan Siikalahden rakennuksia, joskin ne ovat vanhoilla paikoillaan. Peltoaukean itäreunalla ovat metsureille alunpitäen tarkoitettut eläkeläiskodin rakennukset.

Pihapiirissä on asuintalo 1900-luvun alusta, korkea aittarakennus, uudempi navetta, vanha navettatalo ja varastorakennus. Talossa ei ole kuistia, vaan sen virkaa hoitaa runkoon ikään kuin nurkkaan upotettu kylmä kuistitila. Katto on todella jyrkkä ja siinä on betonitiilikate.

Iso piha-aitta on mielenkiintoinen. Kuhmossa ei ole isoja pihaluhteja jäljellä kuin muutama ja tämä on ollut sellainen. Hevosajosola on sijainnut kahden aittaosan välitilassa ja se on täytetty myöhemmin hirren pätkillä kolmanneksi aittatilaksi. Solan yläosa on koristeellinen, siihen on tehty kamanahirttä leikaten alueella yleisesti ikkunalaudoissa käytettyä laineaihetta.

Rakennuksista mielenkiintoisin on erittäin suuri aittarakennus Simunanjärven rannassa saunan läheisyydessä. Aitta on otsallinen ja siinä on lovetut posket. Se on selvästi vanhin Siikalahden rakennuksista.

Lisäksi naapurissa on kaksi tyypillistä aittaa, joista toinen on otsallinen jauhoaitta poskileikkauksineen. Kauempana itäpuolella on riihi latoineen. Simunanjärven Simunanniemessä olleesta pienestä Simunan talosta on jäljellä ainoastaan kaksi aittaa.

Siikalahti on kerroksellisuudesta huolimatta rakennushistoriallisesti arvokas ja tienvarsimaisena tärkeä kohde.

Osa rakennuksista on huonossa kunnossa ja ne tulisi korjata heti. Ympäristö on pajukoitumassa umpeen.

Salmi. Kesällä 2005.

Selkäniemi. Kesällä 2005.

Siikalahden aittavanhus. Kesällä 2005.

4.49 Tervasalmi

Tervasalmella on asuttu ammoisista ajoista saakka. 1600-luvulla paikka tunnettiin Talvenniemenä, kunnes 1700 alun Isovihan melskeissä koko paikka poltettiin maan tasalle. Tervasalmen talo on sijainnut sittemmin nykyisen naapuritalon Salmelan paikalla, josta se on siirtynyt osoittamaan nykyistä asuinpaikkaa.

Tervasalmi on Anttilan ohella ollut kunnan länsipuolen keskeisimpiä liikennepaikkoja, etenkin pyöräliikenteen tullessa kuvaan.

Pihapiiri on luonnonkauniilla paikalla Nurmes- ja Ontojärven välissä, etelässä siintää lisäksi muhkea Jauhovaaran rinne. Rakennuskanta on kerroksellista.

Vanhan päärakennuksen rakentamisajankohta ei ole tiedossa. Talossa on toiminut kestikievari 1800 -luvun lopulta 1940 -luvulle saakka. Kievari on ollut talon itäpäädyssä ja se on ollut omalla sisäänkäynnillä. Asuintilat ovat sijainneet länsipäässä ja niihin on käyty pihakuistin kautta. Asuinrakennus on vanhoissa valokuvissa hirsipinnalla ja pitkänurkkainen, mutta 1930-luvulla nurkat on lyhennetty ja seinät vuorattu.

Talvisodan aikana Tervasalmessa toimi väliaikainen leikkausosasto. Riihessä sulatettiin rintamalta tuotuja ruumiita ennen niiden asettamista arkkuihin. 1960-luvulla Tervasalmen asuinrakennuksessa toimi parin vuoden ajan kotiteollisuuskoulu, jossa opetettiin kankaankudontaa.

Päärakennuksen sisätiloja on muutettu ajan oloon useaan kertaan. Nykyinen asu on 50-luvulta.

Pihapiirin muu rakennuskanta on 50–80-luvuilta ja soveltuu hyvin ympäristöönsä. Rannassa sijaitsee vanha vilja-aitta, joka lienee tehty 1800-luvun alussa. Malliltaan se on tyypillinen otsa-aitta, jossa on lovetut posket.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti Kuhmon arvokkaimpia yksittäisiä ympäristöjä. Läheisyydessä sijaitsee Tervasalmen museosilta pysäköinti- ja levähdysalueineen, Salmelan vanha tila ja Tervasalmen vanha koulu aivan näköyhteyden päässä. Tervasalmen ympäristö on valtakunnallisesti arvokas kulttuurihistoriallinen kohde.

Ympäristö on hoidettua ja sen säilyminen edellyttää jatkuvia hoitotoita varsinkin laajalla alueella.

4.50 Tervasalmen koulu (P)

Koulurakennus valmistui vuonna 1947. Vuonna 1972 Tervasalmen koulupiiri yhdistyi Paloniemen piirin kanssa ja koulunpito jatkui Paloniemessä.

Sijainti rannan läheisyydessä on mitä kaunein. Rakennus on lautavuorattu ja kaksikerroksinen

hirsirakennus, joka on kunnostettu 1990 – luvulla yhden perheen asuintaloksi. Rannassa sijaitsee vanha saunarakennus.

Koulurakennus täydentää mainiosti Tervasalmen kulttuurihistoriallista maisemaa.

Koulun takapuolella on näkyvissä osa Talvisodan aikaan tehtyä Tervasalmen puolustuskeskusta, joka jatkui etelämmäs Nurmesjärven niemiin saakka.

Näkyvyys lähiympäristöön tulisi säilyttää ja huolehtia maisemallisesta puuston hoidosta.

4.51 Tervasalmen museosilta (V)

Sotkamon ja Kuhmon välille valmistui tie 1852. Tervasalmessa alkoi tuolloin kulkea lossi ja Tervasalmen taloon perustettiin kestikievari. Salmi ylitettiin lossilla 1930-luvulle saakka, jolloin liikenne oli jo niin vilkasta, että lossivahteina toimineet olivat tukehtua työmääräänsä. Ensimmäinen siltahanke vuodelta 1906 kaatui suureen kustannusarvioon, samoin toinen hanke. Vasta kolmas suunnitelma sai varat. Sillan suunnittelijana toimi insinööri Ossi Heinistö.

Tervasalmen silta on Kainuun ainoita betoniholvisiltoja ja ainoa kominivelinen silta. Siltaa on pommitettu sotien aikaan useaan otteeseen, mutta se säilyi pieniä ruuheita lukuun ottamatta hyvin. Siltaa on korjattu 1984. Silta soveltuu yhä vieläkin paikkaansa ja maisemaan. Sillan läheisyydessä on levähdyspiste nykyisen Sotkamo-Kuhmo – tien yhteydessä ja miljö on yhdessä Tervasalmen talo ja Katerman koulun / Värjan talon kanssa merkittävä porttimainen kohta pitäjien välillä. Silta on valtakunnallisesti arvokas tiemuseokohde.

Sillan ympäristö pajukoituu helposti ja vaatii jatkuvaa hoitotyötä.

4.52 Tervasalmen puolustusasemat (P)

Neuvostojoukkojen nopea eteneminen Talvisodan aikana Saunajärvellä aiheutti linnoitustöitä länteen suuntautuvan tiestön varrella. Tervasalmelle tehtiin Värjön, Tervaniemen, Kannaksen ja Hiekkaniemen kautta puolustuslinja, joka ulottui aina Jauhovaaran eteläpuolelle asti.

Värjön talon ja Tervasalmen koulun läheisyydessä sijaitsee varsin ehjänä säilynyt taistelu- ja yhteishautaverkko. Kannakselta löytyvät yllättävän hyväkuntoiset puolustuskeskuksen ja taisteluautojen rakenteet, sekä useita konekivääripesäkkeitä.

Oheiset linnoituslaitteet olisi helppo kunnostaa ja ottaa osaksi nykyistä Tervasalmen kokonaisuutta myös matkailullisesti.

4.53 Tikkanen (P)

Tikkasen aukea sisältää kolme taloa. Jokainen niistä on erilainen ja sisältää omat erikoispiirteensä. Aukea sijaitsee maastokohoumalla keskellä isompaa niemialuetta, joten varsinaisesta vaara-asumisesta ei ole kyse.

Tikkasessa on asuttu 1800 – luvulta, jolloin tila tunnettiin Tikkavaarana. Läheinen Raiskiovaara on ollut perustamisestaan saakka 1600-luvulta aina 1800 -luvun lopulle nimeltään Tikkala.

Tikkala

Kantatila Tikkalassa (Antinpuoli) on päärakennus 1800-luvun lopulta, hirsinen navetta ja hyvin säilynyt malkakattoinen vilja-aitta arviolta 1800-luvun alusta. Aitan kate on korjattu 1998. Pihapiirissä on uudempi kaksiosainen piha-aitta. Pihapiiristä on mainioita näkymiä kahteen muuhun aukion pihapiiriin.

Yli-Tikkanen

Pihapiiri on erikoisen hieno rakennushistoriallisesti. Rakennukset on tehty tai koottu Tikkanan puolelta siirtäen 1930-luvulla. 1998 entisöity päärakennus on tyyppinen kainuulainen pirttirakennus. Se sisältää monta erikoisen hienoa yksityiskohtaa, esim. tulisijat ja ovet. Kaunis kuisti on sodan aikaan ollut korotettu ja toiminut lentoliikenteen tarkkailutornina. Talon väriytyksessä noudattaa Oulu-jokivesistön varsilla esiintynyttä mallia, jossa punamullatun talon kuisti maalattiin keltaisella.

Toinen pirttirakennuksista on koottu vanhasta paikalle tuodusta Tikkanan pariaitasta ja siihen kiinteästi kytketystä pirtistä. Rakennus on toiminut kouluna 1930- ja 40-luvuilla. Talo on toiminut myös kunnan virastona ja nimismiehen toimistona talvisodan aikana.

Pihapiirissä on lisäksi talli/latorakennus ja navetta, sekä etäämpänä riihi ja sauna. Lisäksi ympäristössä on paljon museoautoja.

Ala-Tikkanen

Erikoisen hellästi ja huolella pidetyn pihapiirin rakennuskantaan kuuluu hirsinen ja kaksikuistinen päärakennus, kaunis navetta ja iso riihi latoineen. Talossa on toiminut kauppa ja koulukin yhtä aikaa Yli-Tikkasen kanssa.

Tikkasen aukea on kulttuurihistoriallisesti erittäin merkittävä. Rakennushistoriallisesti sen arvoa nostaa sen monipuolisuus.

Aukean tilan tunteen säilyttäminen on tärkeää tälle ympäristölle, näköyhteys talosta taloon on sen voima.

Kolmen talon ympäristö on hyvin hoidettua ja avoimuudesta kannattaa jatkossakin huolehtia niittämällä ja huolehtimalla puuston poistosta.

Yli-Tikkasen talo. Kesällä 2005.

Tikkasen malkokatteinen vilja-aitta. Kesällä 2005.

Selkäniemen Vesalan rantapolku. Kesällä 2005.7

4.54 Vanha-Haapala (Haapala) (P)

Hietaperän Petäjälahden talon vieressä sijaitsee harmaa pihapiiri. Aivan Ontojärven rantapenkkaan sijoittuu vanha päärakennus, talliaitta, navettalato ja kolmiosainen aittarakennus. Tila on erotettu naapuri Petäjälahdesta 1900-luvun alussa. Kesäasuntona toimivan asuinrakennuksen pirtti on rakennettu vuonna 1910 Petäjälahden riihen hirsistä. Porstua, kamari ja ruokahuone on rakennettu muutama vuosi myöhemmin. Myös vilja-aitta ja talli ovat 1910-luvulla rakennettuja, mutta tallin yhteydessä oleva aitta on rakennettu jonkun verran myöhemmin.

Kolmiosainen ja yksikerroksinen aitta on pihapiirin ulkopuolella Petäjälahden puolella. Sen erikoisuutena ovat sen salvokset: sulkanurkka on Kainuussa harvinaisuus.

Rakennuksia on korjattu kohtuullisen asiantuntevasti hiljattain. Päärakennuksen pirtti on tilana ainutlaatuinen, kapea ja korkea. Katon aluslautoina on vanhan uralautakaton jäänteitä. Ikkunoiden koristeaiheet ovat tyyppillisiä 1900-luvun alun venäläisvaikutteisia koristeaiheita. Kaikissa rakennuksissa on pärekate.

Pellolla on yksi Kuhmon pisimmistä latorakennelmista. Siinä neljä latoa on välikköineen yhdistetty yhden katon alle. Yksi ladoista on todella vanha.

Yhdessä Petäjälahden kanssa Vanha-Haapala muodostaa kokonaisuuden, jolla on erittäin suuri kulttuurihistoriallinen arvo eritoten rakennushistoriallisesti. Tämän kokonaisuuden maisemallinenkin arvo on poikkeuksellinen. Yhdessä järven selkä ja pihapiirit, sekä Pohjoispuolen tieltä laskeutuvat pelot muodostavat yhden tärkeimmistä maisemakohteista Kuhmon ympäristössä. Maiseman avoimuudesta kannattaa huolehtia.

4.55 Vesala, Selkäniemi (P)

Selkäniemen talon pohjoispuolelle on erotettu 1800-luvulla pieni talo, jonka rakennukset ovat tallella. Päärakennus, aitat, navetta, vanha sauna ja uudempi kesäasunto sijoittuvat Hakkaranniemen puolelle.

Pienen pihapiirin päärakennus koostuu isosta umpikuistista frontooneineen, pirtistä ja kamarista. Navetta on tehty hirrestä 1950-luvulla, aittarakennus samoin.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas kokonaisuus.

4.56 Vieksijoki (P)

1600-luvulla Karppalana tunnettu talo sijaitsee Vieksinjoen mutkassa, isolla niemellä. Talo on ollut ansiokas viljan kasvattaja, mikä näkyy esimerkiksi vuoden 1820 tiedon mukaisesta 30 tynnyrin vuotuisesta ruissadosta. Nyt isolla peltoaukealla erottuvatkin juuri vilja-aitat ja riihet vanhoina rakennuksina ympäristössä. Otsalliset vilja-aitat ovat todella vanhoja. Pienemmässä niistä on kammio, lovetut posket ja alkuperäisen oloinen ovi, joka aukeaa sisäänpäin. Todella suuresta viljamäärän säilytystarpeesta kertoo isompi suoraposkinen aitta, joka on malliltaan poikkeuksellisen pitkä. Aitoista isompi lienee tehty 1893, mutta pienempi ehkä 1700-luvulla. Samalla peltoaukealla on myös vanhoja riihiä ja pihapiirin tuntumassa tuoreempia hirsirakennelmia.

Talon koosta kertoo sekin, että sillä on ollut esimerkiksi vuonna 1850 ruotuväkisotilas, jonka nimi on ollut Hake. Tämä on asuttanut samalla jokivar-siaukiolla sijaitsevaa Tolpan taloa.

Visuaalisesti mahtava ympäristö on monipuolinen. Paikalla on peltoaukeita, kauniisti hoidettuja metsiköitä, hakamaita, rantamaisemia, polveilevia kukkuloita ja selvä paikan henki. Ympäristöä on hoidettu kohtuullisesti. Pihapiiri on rakennusten puolesta hoitamattoman oloinen ja kaipaa suunnitelmallista kohennusta.

Talon läheisyydessä on useita tärkeitä ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita kuten Myllyniemi siltoineen Kuurtajankoskessa, Patoniemen autiotalo alavirran puolella, jne.